

BBF00071

วิสุทธิมรรค

(บาลี-ไทย)

ภาค ๕

(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

VISUDDHIMAGGA

(PĀLI - THAI)

PART V

(PĀLI PART III FIRST SECTION)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

พระอภิวรรณ สิริภทโธ

สร้างพระคัมภีร์เขียนถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณทำองอิน
จาระ และแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

วิสุทธิมรรค

(บาลี-ไทย)

ภาค ๕

(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

VISUDDHIMAGGA

(PĀLI - THAI)

PART V

(PĀLI PART III FIRST SECTION)

ฉบับภูมิพลโลกิย

เป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

พระอธิการสำรวม สิริภทฺโท

สร้างพระคัมภีร์เพื่อกวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณทำงฉันท
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

พระบรมราชาโฆวาท

“ฉันขออุโมทนา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานวีรยเปอรฺ์เข็ญต์เค็ญ ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยเหลือคนเข็ญจรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้ชงช้งก อย่งให้ช้งช้งกัณไต้เป็นช้งช้งก เพราะ
ถ้ช้งช้งกแล้ว จะทำให้เกิดความช้งช้งกแก่
ช้งช้งกช้งช้งกไปภายช้งช้งก ที่ไต้ช้งช้งกจะเป็ลให้ช้งช้งก
ไต้ช้งช้งกช้งช้งก ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย”

(พระบรมราชาโฆวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน
พระราชทานแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโมทยมหาเถระ
และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้า
น้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

พระอธิการสำรวม สิริภทฺโท
สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ.๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้ำจุนทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุน โดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โขชนา ปกรณ์วิเศษ สัททวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน.

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เพชรรัตนราชูปถัมภ์

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก

เนื่องในโอกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ นับเป็นโอกาสจิตสมัยมงคลวิเศษที่ล้นเกล้าล้นกระหม่อม ทั้งสองพระองค์ ทรงมีพระราชกฤษฎีกาเป็นที่ยกย่องแก่สมณพราหมณาจารย์ ทั้งปวงและพสกนิกรทวยราษฎร์ โดยที่พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติ พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นหลักชัยของบ้านเมือง จนทุกวันนี้ ทั้งนี้สำเร็จด้วยพระบารมีธรรม พระคุณธรรมที่ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม มูลนิธิภูมิพลโลก สำนักในพระมหากรุณาธิคุณ จึงจัดสร้างพระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา อันเป็นผลงานของมูลนิธิฯ ตีพิมพ์ขึ้นถวาย ๖๑ พระคัมภีร์ เพื่อเป็นการสนองพระเดชพระคุณและเป็นอนุสรณ์ยัตถุธรรมบรรณาการ เนื่องในโอกาสพิเศษครั้งนี้

เพื่อให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงแต่งตั้งคณะกรรมการ อำนวยการ และคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสร้างพระคัมภีร์ เนื่องในวโรกาสมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. จอมพลประภาส จารุเสถียร
๒. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร
๓. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์
๔. ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
๕. ท่านผู้หญิงอรุณ กิตติยากร ณ อยุธยา
๖. ท่านผู้หญิงชนัตถ์ ปิยะอุย
๗. พลโทประพัทธ์ กวานนท์
๘. คุณหญิงสัตยวดี กวานนท์
๙. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
๑๐. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย
๑๑. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
๑๒. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ
๑๓. คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ
๑๔. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์
๑๕. คุณหญิงวรรณิ วิทยะสิรินันท์
๑๖. อธิบดีกรมการศาสนา
๑๗. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์
๑๘. นางประภา จัยวัฒน์
๑๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์
๒๐. นางอุษา จารุคุล

๒๑. นางยุพนา ธรรมโกวิท
๒๒. นางประไพ อมาตยกุล
๒๓. นางประสพศรี ประเสริฐสม
๒๔. นางลำยอง หะรินสุต
๒๕. นางสมสวัสดิ์ บุญญภัทโร
๒๖. ศาสตราจารย์พิพัฒน์ สุจินดา
๒๗. ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล
๒๘. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา
๒๙. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน
๓๐. นางประณีต เตชะเสน
๓๑. นางสมจิตต์ สิทธิไชย
๓๒. นางเสริมศรี เอกชัย
๓๓. นางสุกัญญา คุจศรีวัชร
๓๔. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์
๓๕. นางสาววิไลลักษณ์ จารุคุณ
๓๖. นางสาวบุญนาค ศตะภูริ
๓๗. คุณหญิงสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ
๓๘. นายปราโมทย์ สัจฉกร
๓๙. นายพุทธรี กุวานนท์
๔๐. นายระพีพันธ์ จารุคุณ
๔๑. นายมณีพันธุ์ จารุคุณ   กรรมการและเลขานุการ
๔๒. นายสิริ เพ็ชรไชย   กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

(๑๒)

คณะผู้ำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุคุณ	ผู้ำนวยการ
๒. นางอุษา จารุคุณ	รองผู้ำนวยการ
๓. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๕
๒. พระมหาเฉลียว เปสโร	ป.ธ.๕
๓. นายสุวรรณ จินต์ประชา	ป.ธ.๕
๔. นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๕
๕. นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๕
๖. พ.อ.คง แจ่มไพล	ป.ธ.๕
๗. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๕
๘. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๙. นายภิญโญ ถ่องสกุล	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๑๐. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘
๑๑. นางศิริรัตน์ ค้วงสน	บ.ศ.๘
๑๒. พระมหาอภัย อุปปติสโส	ป.ธ.๗
๑๓. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗
๑๔. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖
๑๕. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)

๑๖. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์	นักปริวรรตอักษร
๑๗. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม	นักปริวรรตอักษร
๑๘. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์	นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)
๒. น.อ.สุรจิต สงสกุล ร.น.	ป.ธ.๘, Ph.D.
๓. น.อ.ทองย้อย แสงสินชัย ร.น.	ป.ธ.๕
๔. น.ต.วินัย ตะเภาพงษ์ ร.น.	ป.ธ.๕, Ph.D.
๕. น.ต.สารี อินสอน ร.น.	ป.ธ.๕
๖. นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๕, อ.ม.(จุฬา)

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นางสาวพวงเงิน อุษชิน
๓. นายพัฒน์ ประกอบบุญ
๔. ร.อ.เกษม กระจกทอง
๕. นางพิกุล บำรุงผล
๖. นางสุภา วรรณพงษ์
๗. นางจิตตรา อมระรักษ์

(๑๔)

๘. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๙. นางปนัดดา เอี่ยมวุฒิ
๑๐. นายเฉลิมชัย ทองมี
๑๑. นางชนก อภัยเสวตร์
๑๒. นางรัตยา บัวยังตุม
๑๓. นางวีณา เพิ่มสุข
๑๔. นางชลอ วรรณจันทร์

ขอจงถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปรับปรุงอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระตำราทางพระพุทธรูปตำราเขียนภาษาไทย

ด้วยศวามฉบัลบัลของคณะกรรมการมหาเถรฉวมาศฉ

และ

กรมการตำราฉฉ การฉฉฉฉฉฉฉฉ

(๑๖)

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๒๕๔๘

Second published : 2005

ISBN 974-8288-10-2

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกษ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า พระปริยัติสังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้งสาม พระปริยัติสังฆธรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบโค พระปฏิบัติสังฆธรรม และ พระปฏิเวธสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆธรรม และพระปฏิเวธสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และ พระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬิหรือ พระบาลี

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า คันถฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานุญาตเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อรรถกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้

บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ใน
 ลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหพอันเป็นภาษาของชาวเกาะ
 สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ใน
 ลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา กุลบุตรจำต้องศึกษาภาษา
 สิงหพก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่กุลบุตรผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอธิบาย
 ธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราช
 ล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆษะ พระพุทธทัตตะ และ
 พระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพเป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นตติภาษา
 จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจ
 พระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มุลฎีกา และคำ
 อธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำ
 ข้อขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คัมภีร์บท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็น
 หนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธภาพ บอกความหมายของศัพท์
 แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อรรถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้
 ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้ง
 เป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง
 เป็นปกรณพิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคหรืออภิธัมมัตถ-
 สังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น
 มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัชฺฐุสา แก่พระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถ-
 วิภาวินี แก่ปกรณอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นตติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ
 ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็น
 ภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษา
 บาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษาทำความเข้าใจของคัมภีร์นั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้
 ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด
 ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้

ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวณะได้ถูกต้อง คัมภีร์
ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุตติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับ
คัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ และสัททวิเสส
เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียน
อักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวณะ ทรงจำ
ไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมี
พระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับการชำระปริวรรตอักษรขอมที่
บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้
เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิม
พระเกียรติยศ พระราชกฤษฎาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์
อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศา-
นวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ใน
พระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็น
อย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่ว
ระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่
ในอักษรขอมต้องชะงักกันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ
พ.ศ.๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและ
แปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอกณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา
ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖
และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา
ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับ
การชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่ง
การปฏิบัติงาน

(๒๐)

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายกตั้งได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๕ (บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑) นี้ พระอธิการสำรวม สิริภทฺโท ได้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศลอันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดคลบบันดาลให้ พระอธิการสำรวม สิริภทฺโท จงประสบความสุข ความเจริญ มีความเกษมสันต์ยินดียิ่งในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ
เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มูลนิธิภูมิพลโลกิคุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์พิเศษ และสัทททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็นสองพาคย์ซ้ายขวาเป็นสองภาษา บาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพาคย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

(๒๒)

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๕ (บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑) ครั้งนี้เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฎิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวาง และลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลว-ปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้คัมภีร์พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทุกกันเทอญ.

(นายมานีพันธุ์ จารุคุณ)

ผู้อำนวยการ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

แนะนำ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ ได้จัดพิมพ์ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาบาลี ขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพลโลกิยกุ ความจริง พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นหลักสูตรและแบบเรียนของนักเรียนบาลีมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เดิมเป็นอักษรขอม ผู้เรียนบาลีในชั้นสูงถึงชั้นเปรียญเอกจึงจะได้มีโอกาสได้อ่านได้แปล เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาโดยถ่องแท้ เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้บรรจุความรู้เกี่ยวกับเรื่อง ศิล สมาธิ ปัญญา ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ไว้อย่างพิสดาร ผู้ได้ศึกษาวิชาทางพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ได้ผ่านพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคก่อนแล้ว จะหาความแตกฉานในวิชาทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้ พระโบราณจารย์จึงได้จัดพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมในแผนกบาลีสนามหลวง คือเป็นหลักสูตรแปลภาษามครเป็นภาษาไทยในชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยค และแปลภาษาไทยเป็นภาษามครในชั้นเปรียญธรรม ๙ ประโยคมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาเป็นเวลากว่าพันปีแล้ว นับว่าเป็นวรรณกรรมชั้นอมตะของโลก อันเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์ทั้งหลาย เป็นวิทยานิพนธ์ชั้นเอกที่ไม่มีวิทยานิพนธ์อื่นใดเทียบเสมอ เป็นพระคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

(๒๔)

ที่มีคัมภีร์อันเป็นบริวารรองลงไปคือ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคจุฬฎีกา และ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ฐิต ท่านผู้รจนาคือพระพุทฺธโฆชะผู้มีเกียรติคุณอันกึกก้อง ข้าพเจ้าได้อ่านพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีมาหลายคัมภีร์แล้ว จึงขอสันนิษฐานถึงความประสงค์ในการรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านอาจารย์พุทฺธโฆชะไว้ดังนี้ :

๑. เพื่อแสดงภูมิปัญญาของท่าน ในการที่จะเข้าไปแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากภาษาสิงหฬเป็นภาษามคธ เพื่อให้เป็นภาษาทางวิชาการพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในโลก

๒. เพื่อให้กุลบุตรผู้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ซึ่งได้บรรพชาอุปสมบท ได้ศึกษาทางแห่งความบริสุทธิ์อันสงเคราะห์ลงด้วยไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา ได้รู้ชัดตามเป็นจริง ปฏิบัติตาม แล้วจะบรรลุถึงผลคือความบริสุทธิ์โดยแท้จริง

๓. เพื่อให้เป็นหลักทางวิชาการพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า เป็นพระคัมภีร์แกนกลาง หรือศูนย์กลางของอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย ปปัญจสุทนี อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย สารัตถปกาสินี อรรถกถาแห่งสังยุตตนิกาย และมโนรลปุรณี อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย

สำหรับข้อ ๓ นี้ต้องนับว่าเป็นหลักการอันสำคัญยิ่งในการรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมาเพื่อให้เป็นหลักการสังวรรณาคความแห่งพระบาลีทั้ง ๔ นิกาย ในเมื่อจะพูดถึงหลักธรรมโดยอรรถาธิบาย เพื่อให้เกิดความแจ่มแจ้งเข้าใจชัดเจนของนักศึกษาทั้งหลาย โดยในอรรถกถาทั้ง ๔ นิกายนั้น ไม่จำเป็นต้องพูดถึงอีกให้เกิดความเย็นเชื่อในอันที่จะอรรถาธิบายสืบต่อไป ดังนั้น ในการรจนาอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกายอันเป็นผลงานของท่าน คือ สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสุทนี สารัตถปกาสินี และ มโนรลปุรณี พระพุทฺธโฆชะจึงได้กล่าวไว้ในคำปรารภตอนต้นแห่งพระคัมภีร์นั้น ๆ เป็นอย่างเดียวกันว่า

"เรื่องศีล เรื่องชุกงศ์ เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องฉานสมาบัติ อันพิสดาร อันประกอบด้วยจริตและวิธี เรื่องอภิญาทั้งหมด ข้อวินิจฉัยเรื่องปัญญา ชั้นธ ชาติุ आयตนะ อินทรีย์ อริยสัจ ๔ ปัจจยาการเรื่องวิปัสสนาภาวนาทุกเรื่องที่ข้าพเจ้า(พระพุทธโฆมะ) ได้กล่าวแล้วในพระวิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่วิจารณ์เรื่องนั้นไว้ ณ ที่นี้ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคข้าพเจ้าได้รจนาไว้ด้วยความประสงค์ว่า พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย จักประกาศเนื้อความตามที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกายนั้น ดังนั้นจึงขอให้ผู้ศึกษาได้จับเอาเนื้อความนั้นเข้าใจเนื้อความที่อยู่ในที่ฌนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย นั้นเถิด"

จากข้อความดังกล่าวนี้ ทำให้เป็นที่แน่ใจว่า การที่พระพุทธโฆมะเข้าไปแปลพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสำนักมหาวิหาร จากภาษาสิงหพเป็นภาษามคธนั้น ได้วางแผนไว้ล่วงหน้าในการจัดทำพระคัมภีร์ที่จะรจนาในโอกาสต่อ ๆ ไปอีกหลายพระคัมภีร์ จำจะต้องรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เป็นหนังสืออ้างอิง เมื่อจะพูดถึงเรื่องธรรมะที่เป็นหลัก แม้ในพระคัมภีร์อัฐุสาลินีที่กล่าวกันว่าท่านอาจารย์พระพุทธโฆมะได้รจนาครั้งยังอยู่ในชมพูทวีปก่อนมาแปลหนังสือในลังกาทวีป ก็ได้กล่าวไว้ในคำปรารภว่า เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องจริต อภิญา วิปัสสนา ทั้งหมดนี้ ข้าพเจ้าได้ประกาศไว้ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ถือเอาเรื่องนั้นมาพรรณนาไว้อีก จะพรรณนาเนื้อความไปตามลำดับบทตามพระบาลีทั้งสิ้น จากความข้อนี้ทำให้เราเห็นว่าแม้พระคัมภีร์อัฐุสาลินีซึ่งตามประวัติว่ารจนาไว้ก่อนนั้น เฉพาะที่เห็นนี้ได้มีการแก้ไขขึ้นภายหลังการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ได้อธิบายข้อธรรมตั้งแต่เบื้องต้นจนสูงสุดให้ประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธวจนะตลอดสาย แม้ศึกษาเพียงคัมภีร์เดียว ดังนั้น พระมหาเถระแต่ปางก่อนได้เห็นพระคัมภีร์นี้มีความสำคัญยิ่ง จึงได้วางไว้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในชั้นเปรียญเอกมาช้านานแล้ว

(๒๖)

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ พระพุทธโฆษาเถระ ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า พระพุทธโฆษาจารย์ มีบอกไว้ท้ายพระคัมภีร์ ท่านได้รับคำอาราธนาของพระสังฆราช สังฆปาละ สำนักมหาวิหาร ให้รจนาคัมภีร์

ชื่อเสียงของพระพุทธโฆษะนี้เป็นชื่อที่เป็นมงคลนาม เพราะท่านได้สร้างงานด้านพระคัมภีร์ไว้มากมาย เพราะฉะนั้นประเทศไทยจึงได้ตั้งนามพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีชื่อว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนามาแล้วหลายองค์ด้วยกัน เพื่อจะแยกให้เห็นชัดทางพม่าได้เติมคำว่า มหา นำหน้า ใช้เรียกพระเถระผู้รจนาคัมภีร์นี้ว่า พระมหาพุทธโฆษาจารย์

พระพุทธโฆษาจารย์ หรือ พระพุทธโฆษาเถระ นี้ เป็นชาวชมพูทวีป คือ ประเทศอินเดียตอนเหนือ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๕๔๕ ถึง ๑,๐๐๐ ปี เกิดในตระกูลพราหมณ์ ที่ตำบลพุทธคยา แคว้นมคธ ใกล้กับสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีนามว่า โฆษะ ก่อนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ศึกษาศิลปศาสตร์ทั้งปวง เรียนจบไตรเพท ได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีป ถกเถียงโต้ตอบปัญหา กะสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ปรากฏว่ามีสติปัญญามาก สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่น ๆ มิสามารถกล่าวแก้ปัญหของพราหมณ์หนุ่มนี้ได้ แต่พราหมณ์หนุ่มนี้สามารถแก้ ปัญหาที่สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่นถามได้ ดังนั้น พราหมณ์หนุ่มจึงมีชื่อเสียง กึกก้องครอบง่าไปตลอดสากลชมพูทวีป ครั้งหนึ่งพราหมณ์หนุ่มเดินทางมาถึงวัด แห่งหนึ่งที่พุทธคยาได้รู้จักกับพระเรวตเถระผู้เป็นพระมหาจีณาสพ บรรลุปฏิสัมภิทาสี โดยบังเอิญ กล่าวคือ วันหนึ่งพราหมณ์หนุ่มได้สังฆวชิรายมนต์ในคัมภีร์ปตัญชลีอย่าง ถูกต้องไพเราะจับใจอยู่ตลอดคืน พระเถระได้ยินเสียงพราหมณ์นั้นสังฆวชิรายอยู่ก็รู้ว่า เป็นผู้มีสติปัญญาดีมาก จึงเรียกพราหมณ์หนุ่มนั้นมาหา ได้สนทนากัน พราหมณ์หนุ่ม ได้ถามปัญหาต่าง ๆ ในคัมภีร์ไตรเพท ที่มีแง่เงื่อนซึ่งตนเองยังมีความสงสัย ไม่เห็นนัย กะพระเถระ พระเถระก็ตอบอธิบายได้หมด ครั้นแล้วพระเถระจึงถามปัญหาใน พระอภิธรรมบ้าง พราหมณ์หนุ่มตอบไม่ได้ จึงถามว่า นี่ชื่อว่าอะไร พระเถระตอบว่า ชื่อพุทธมนต์ จึงขอเรียนพุทธมนต์ พระเถระตอบว่า เรียนได้เฉพาะผู้บวชเท่านั้น

พราหมณ์หนุ่มต้องการเรียนพุทธมนต์ จึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียนพระพุทธรวณะคือพระไตรปิฎก ได้ปรากฏชื่อว่า พระพุทธโฆชะ

เมื่อพระพุทธโฆชะอยู่ที่วัดที่ตำบลพุทธคยานั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อว่า ฉญาโณทัย ไว้ในวัด แล้วเริ่มรจนาคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า อัญญาสาลินี ซึ่งเป็นอรรถกถาพระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์ และ คัมภีร์ปริตตัฎฐกถา คืออรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ พระเวทมหาเถระได้เห็นอรรถกถาที่ท่านได้รจนาแล้ว จึงแนะนำท่านว่า ในชมพูทวีปมีแต่บาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกอยู่เลย แต่ในลังกาทวีปมีอยู่ รจนาไว้เป็นภาษาสิงหพ ขอให้พระพุทธโฆชะไปลังกาทวีปตรวจสอบคู่อรรถกถาเหล่านี้ แล้วแปลกลับมาเป็นภาษามคร จะได้เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ชาวโลกทั้งปวง เมื่อพระเถระได้แนะนำอย่างนั้นแล้ว ท่านพระพุทธโฆชะก็มีปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสงฆ์ แล้วเดินทางไปลังกาทวีปทางเรือ ได้พบพระพุทธทศเดระกำลังสวนทางมา ณ ท่ามกลางมหาสมุทร ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องแปลพระคัมภีร์เป็นภาษามคร แล้วได้เดินทางต่อไปจนถึงท่าเรือในลังกา ระยะเวลาที่นั้นอยู่ในสมัยของกษัตริย์ลังกา ทรงพระนามว่า มหามาม มีนามอื่นอีกว่า "สิรินิวาส" บ้าง "สิริกุตตะ" บ้าง "สิริภู" บ้าง (พ.ศ.๕๕๒-๕๗๔)

เมื่อพระพุทธโฆชะไปถึงลังกา ได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหารกรุงอนูราชปุระ แล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆปาเลเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราชาอยู่ในกรุงอนูราชปุระ ณ เรือนมหาปธานะ ได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหพ และเถรวาทะทั้งหมดแล้ว มั่นใจว่าเป็นคำอธิบายพระบาลีตรงตามพระพุทธประสงค์จริง จึงได้ขออนุมัติต่อพระสงฆ์ ขอโอกาสรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษามคร เพื่อจะทดสอบความรู้ความสามารถของพระพุทธโฆชะ คณะสงฆ์ลังกาซึ่งมีพระสังฆปาเลเถระเป็นประธาน ได้มอบพระคทา ๒ พระคทาให้ท่านรจนาก่อนที่จะรับอนุญาตให้ตรวจดูพระคัมภีร์ทั้งหมด ท่านจึงรจนาพระคัมภีร์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น รจนาคำได้ดีมากจนพระสงฆ์ลังกายอมรับความเชี่ยวชาญของท่าน ตามประวัติได้เล่าว่า เพื่อจะประกาศความเชี่ยวชาญของพระพุทธโฆชะนั้นให้ปรากฏ เทพยดาได้บันดาลให้คัมภีร์ที่รจนาหายไป ท่านพระพุทธโฆชะก็ได้รับงานชิ้นใหม่อีก เทพยดาก็บันดาลให้หายไปอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกถึง ๓ ครั้ง ครั้นแล้วเทพยดาก็ถวายคัมภีร์ที่ได้รับงานทั้ง ๒ คัมภีร์

(๒๘)

คืนท่าน เวลานั้นจึงได้มีคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเป็น ๓ คัมภีร์ พระพุทธโฆษะก็ได้ นำคัมภีร์ทั้งสามจบนั้นถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ได้อ่านทั้งสามคัมภีร์ สอบทานกันแล้ว มิได้มีความแตกต่างกันทั้งโดยพระคัมภีร์ หรือโดยอักขระ หรือ โดยบท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดยเบื้องต้นเบื้องปลาย หรือ โดยเถรวาทะ หรือโดยพระบาลีทั้งหลายสักแห่งหนึ่งเลย ทั้ง ๓ ฉบับเหมือนกัน เป็นการแสดงความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของท่าน เทพยดาทั้งหลายได้สาธุการ พระสงฆ์ประมาณพันรูปประชุมกัน ในมหาวิหาร ได้เห็นความมหัศจรรย์ พวกกันยินดี ชื่นชมโสมนัสสาธุการประกาศว่า ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรยโพธิสัตว์แน่นอน และได้อนุมติให้ท่านแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหพเป็นภาษามครได้

ในครั้งนั้น พระเจ้ามahanam กษัตริย์แห่งลังกา ได้ทรงสดับเกียรติคุณของท่าน ได้เสด็จจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์ แล้วนมัสการ พระพุทธโฆษะ นิมนต์ให้อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อปธานชระ ด้านทิศทักษิณของ มหาวิหาร ได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคร

อรรถกถาในภาษาสิงหพแต่โบราณนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มหาอรรถกถา
๒. ปัจจரியอรรถกถา
๓. กุรุนทีอรรถกถา

อรรถกถาที่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา พระมหินทเถระนำมาจากชมพูทวีป แล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหพ ชื่อว่า มหาอรรถกถา

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนาในเรือนแพ ซึ่งในภาษา สิงหพเรียกว่าปัจจரிய ชื่อ ปัจจரியอรรถกถา

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนา ในกุรุนทีเวฬุวิหาร ชื่อว่า กุรุนทีอรรถกถา

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายในกาลก่อน มีพระอาจารย์ชั้นพระเถระ เป็นต้นได้รจนาไว้โดยถือเอานัยแห่งพระบาลี ชื่อว่า เถรวาทะ

คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงห์ ที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลมาเป็นอรรถกถา
พระไตรปิฎกภาษามคธ มีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด มีรายนาม
พระคัมภีร์ดังนี้

๑. วิสุทธีมรรค ปกรณ์วิเสส ว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และเป็น
อรรถกถากลางของพระสูตรคัมภีร์ทั้ง ๔ นิกาย
๒. สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก
๓. กังขาวิตรณี หรือมาติกาฎฐกถา อรรถกถาพระปาติโมกข์
๔. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่ฉนิกาย
๕. ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๖. สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๗. มโนรตปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๘. ปริมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนิบาต
๙. รัมมปทัฎฐกถา อรรถกถาธรรมบท
๑๐. ชาตกัฎฐกถา อรรถกถาชาดก
๑๑. อัญญาสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์
๑๒. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์
๑๓. ปัญจปกรณ์ฎฐกถาชื่อ ปริมัตถทีปนี เป็นอรรถกถาพระอภิธรรมทั้ง ๕
คัมภีร์ คือ ธาตุกถา กถาวัตถุ ปุคคลบัญญัติ ยมก และปัญฐาน
๑๔. ฉญาโณทัย แต่งก่อนที่อินเดีย ต้นฉบับอันตรธานแล้ว
๑๕. ปริตตฎฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

พระคัมภีร์เหล่านี้ ได้เป็นประโยชน์แก่วงศ์แก่ชาวต่างประเทศเป็นอันมาก
ท่านกล่าวว่าใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น ได้ทำงานสำเร็จ เกิดอศจรรยแผ่นดินไหว

(๓๐)

ผลงานวรรณกรรมของพระพุทธโฆษะนี้ นักศึกษาภาษาบาลีทั่วไปได้ยกย่องและนับถือว่าท่านเป็นบูรพาจารย์ผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งของโลก

เนื้อหาของพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค

ในพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคไม่มีคำไหว้ครูเหมือนพระคัมภีร์อื่น ๆ เพราะถือว่าเป็นอรรถกถากลางของพระสูตรต้นตปิฎก มีคำเริ่มต้นที่เรียกว่านิทาน ตั้งเป็นกระพุ้งแบบเรียงความแก้กระพุ้งธรรม ยกเป็นนิกเขปบท แล้ววิสาขนา บอกความประสงค์ของการแต่งพระคัมภีร์ แสดงความหมายของคำและย่อข้อความไว้ในเบื้องต้น ต่อจากนั้นได้แบ่งเป็นตอน ๆ ไว้ ๒๓ ปริเฉท คือ

ปริเฉทที่ ๑ ชื่อ สีลนิเทศ แสดงด้วยศีลมีประเภทต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๒ ชื่อ ชุคคณินเทศ แสดงด้วยชุคคกวัตร ๑๓ ประการ

ปริเฉทที่ ๓ ชื่อ กัมมัฏฐานกถณินเทศ แสดงด้วยวิธีเล่าเรียนพระสมณกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๔ ชื่อ ปฐวิกสิณินเทศ แสดงด้วยปฐวิกสิณเป็นต้นที่ ๑

ปริเฉทที่ ๕ ชื่อ เสสกสิณินเทศ แสดงด้วยกสิณที่เหลือลง ๕ ประการ รวมกับปฐวิกสิณจึงเป็น ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๖ ชื่อ อสุภกัมมัฏฐานนินเทศ แสดงด้วยอสุภ ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๗ ชื่อ ฉอนุสตินินเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๖ คือ พุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ

ปริเฉทที่ ๘ ชื่อ อนุสติกัมมัฏฐานนินเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๔ ที่เหลือลง คือ มรณานุสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุปสมานุสติ รวมกับอนุสติ ๖ จึงเป็นอนุสติ ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๙ ชื่อ พรหมวิหารนินเทศ แสดงด้วยพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ปริเฉทที่ ๑๐ ชื่อ อรูปนิเทศ แสดงด้วยอรูปสมบัติ ๔ คือ อากาสนัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เนวสัณฺญานาสัณฺญาตนะสมาบัติ

ปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อ สมาธินิเทศ แสดงด้วยสมาธิกับทั้งปฏิกุศลัญญา ชาติ-
ววัตถานนิเทศ

ปริเฉทที่ ๑๒ ชื่อ อิทธีวิธีนิเทศ แสดงด้วยฤทธิวิธีต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๓ ชื่อ อภิญญานิเทศ แสดงด้วยอภิญญา ๕ มีทิพโสศทิพยจักขุ และเจโตปริยญาณคือรู้วาระจิตแห่งผู้อื่นเป็นต้น

ปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อ จันทรนิเทศ แสดงด้วยปัญญาจันทร์ และวิเสสนามแห่งจันทร์ต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๕ ชื่อ आयตनธาตุนิเทศ แสดงด้วยอายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘

ปริเฉทที่ ๑๖ ชื่อ อินทริยสังจนนิเทศ แสดงด้วยอินทริย ๒๒ และอริยสัง ๔

ปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อ ปัญญาภูมินิเทศ แสดงด้วยธรรมะ ๖ คือ จันทร อายตนะธาตุ อินทริย อริยสัง ปฏิจสงมุปบาท อันเป็นภูมิภาคพื้นแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อ ทิฐิวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์แห่งทิฐิ คือความเห็น

ปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อ กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ที่ล่วงข้ามความกังขาสงสัยเสียได้

ปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็นอริยมรรคด้วยญาณปัญญา ว่าสิ่งนี้เป็นอริยมรรค สิ่งนี้มีใช่ อริยมรรค

ปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็น ด้วยญาณปัญญาว่ามรรค ควรปฏิบัติสืบต่อไป

ปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์ในการเห็นอริยสัง และพระนิพพาน ด้วยญาณปัญญาอันรู้เห็นจริงแจ้งชัด

ปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ แสดงด้วยอานิสังสผลแห่งการเจริญปัญญาในพระวิปัสสนากัมมัฏฐาน รวมเป็น ๒๓ ปริเฉทบริบูรณ์

พระวิสุทธิมรรคบาลีฉบับอักษรไทย

เดิมก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า พระคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นอยู่ในใบลาน จารด้วยอักษรขอม พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ก็เช่นเดียวกัน ได้มีการปริวรรตจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย และตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๕ โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์เป็นผู้ชำระ ปรากฏในคำอุทิศที่แต่งไว้เป็นภาษาบาลีว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณกร กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อมีพระชนมายุ ๔๘ พรรษา ได้ทรงมีพระประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระกุศล โปรดให้พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เฮงเขมจาริมหาเถระ) ชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค แล้วให้พิมพ์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา อุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในพระคัมภีร์ได้บอกนามผู้ชำระครั้งแรกไว้เป็นภาษาบาลีว่า "เขมจาริตฺตเถรณ ฌมฺมตฺติลเกน มหาธาตุวิหารวาสิณา" ซึ่งแปลว่า พระเถระเขมจารีดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก วัดมหาธาตุ ได้ชำระทำให้ข้าพเจ้า สงสัยว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) ทำไมจึงใช้ภาษาบาลีในสมณศักดิ์ของท่านเช่นนั้น เพราะเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัตไม่เคยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก และข้าพเจ้าเป็นศิษย์รุ่นสุดท้ายของเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัตนั้น ได้กราบบนมัสการถามท่าน ได้รับคำตอบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแนะนำให้ใช้เช่นนั้น เพราะถ้าจะใช้ว่า ฌมฺมตฺติโลกาจริเยน เกรงว่าจะเป็นชื่อพระพุทธเจ้าไป และตำแหน่งพระธรรมดิลก ชื่อสมณศักดิ์ก็ยังไม่มีความจำเป็น ข้าพเจ้าจึงแนะนำไว้เพื่อมิให้เป็นที่ยกย่องของคนช่างสงสัยต่อไป

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญยิ่ง ดังกล่าวแล้ว มุลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ตั้งปณิธานที่จะทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็น แนวนั้น คือ ตัวพระคัมภีร์อันเป็นต้นหลักแล้วทำพระคัมภีร์อธิบายรอง ๆ ลงมา ให้ตลอดสาย เพื่อเป็นหลักในการค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา พระคัมภีร์ วิสุทธิมรรคนั้น ได้มีคัมภีร์รองลงมา อธิบายความอย่างบริบูรณ์ คือ วิสุทธิมรรคมหาฎีกา และอย่างย่อ คือวิสุทธิมรรคจุฬฎีกา และวิสุทธิมรรคคัมภีร์ฉบับท คังนั้น จึงได้ตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคตั้งข้อย่อหน้าให้เหมาะสมโดยตรวจสอบ กับฉบับฉันทภูมิจึงคดี แล้วพระคัมภีร์รองลงไปก็จะได้ตั้งข้อให้ตรงกัน เพื่อค้นคว้าศึกษา ได้โดยง่าย เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งหลาย จัดเป็น ๓ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำนิทานเป็นต้น และปริเฉทที่ ๑ ชื่อ สีสนิเทศ จนถึง ปริเฉทที่ ๗ อนุสสตินิเทศ

ภาค ๒ เริ่มแต่ปริเฉทที่ ๘ อนุสติกัมมัฏฐานนิเทศ จนถึงปริเฉทที่ ๑๓ อภิญญานิเทศ

ภาค ๓ เริ่มแต่ปริเฉทที่ ๑๔ ชันธนินเทศ จนถึงปริเฉทที่ ๒๓ ปัญญาภาวนานิสังสนินเทศ และ คำนีคม ลงท้าย

ในการแปลพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นภาษาไทยนั้น ภาค ๑ ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒ ภาค ๒ ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒ รวม ๒ ภาค ๔ ตอน นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ สด.บ.(จุฬา)ได้แปลไว้

สำหรับพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแปลเป็นไทย ภาค ๓ ตอนที่ ๑ ข้าพเจ้า นายสิริ เพ็ชรไชย เป็นผู้แปล ภาค ๓ ตอนที่ ๒ นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ เป็นผู้แปล

การจัดพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๕ (บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑) นี้ พระอธิการสำรวม สิริภทฺโท ได้บริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในวโรกาส

(๓๔)

เฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
และในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้

จงเป็นพลวปัจจัยสืบต่ออายุพระพุทธรศาสนา

ด้วยบุญกุศลแห่งการสร้างพระคัมภีร์พระพุทธรศาสนา

ขอให้สรรพสัตว์จงบรรลู่ถึงความสุขโดยทั่วหน้ากัน

ขอให้มนโรธที่อาศัยกรรมดีทั้งปวงจงสำเร็จแก่

ชาวโลกโดยพลัน เทอญ.

ส.ร. เพ็ชรไชย

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์
ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ

นายมณีพันธ์ จารุกุล   อุปนายกสมาคมศูนย์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

นางอุษา จารุกุล   นายกสมาคมศูนย์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา,
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ   กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ   และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นายสิริ เพ็ชรไชย   กรรมการสมาคมศูนย์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ   และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม   และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

**คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๕
ฉบับภูมิพโลภิกขุ**

---

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ร.๕	ประธานกรรมการตรวจชำระ และแปล
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๓. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ร.๘	กรรมการตรวจชำระ
๔. พระมหาสุทัศน์ อริยทสฺสี	ป.ร.๖	อ่านทานตามคัมภีร์
๕. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามคัมภีร์ และพิสูจน์อักษรต้นแบบ
๖. นายเจริญ ผุควรรณา	ป.ร.๗	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๗. นายบุญเพ็ง แก้วยอด	ป.ร.๗	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๘. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ร.๗	ตรวจความเรียบร้อย และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๙. นางศิริรัตน์ ค้วงสน	บ.ศ.๘	ตรวจเพลาท
๑๐. นางชลอ วรรณจันทร์		จัดทำรูปเล่ม และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๑. นายเฉลิมชัย ทองมี		ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์
-

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค
บาลี - ไทย
ภาค ๕
(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

VISUDDHIMAGGA
Pāli - Thai
Part V
(Pāli Part III First Section)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๔๘

สารบาญ
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลี-ไทย ภาค ๕
(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

เรื่อง	หน้า
๑๔. ชั้นนินิตะ	๑
กถาวาด้วยปัญญา	๑
กถาวาด้วยประเภทแห่งปัญญา	๘
การแยกแยะภูมิ-มูล-และ โครงร่างแห่งปัญญา	๒๘
กถาวาด้วยเรื่องรูปจันท์	๒๙
กถาวาด้วยเรื่องวิญญาณจันท์	๖๔
กถาวาด้วยเรื่องเวทนาจันท์	๙๔
กถาวาด้วยเรื่องสัญญาจันท์	๙๘
กถาวาด้วยเรื่องสังขารจันท์	๑๐๐
กถาวาด้วยการจำแนกจันท์มีส่วนที่เป็นอดีตเป็นต้น	๑๔๒
คำวินิจฉัยข้ออุปกิณกะมีลำดับเป็นต้น	๑๖๑
๑๕. อายตนะธาตุนินิตะ	๑๗๙
กถาวาด้วยความพิสดารแห่งอายตนะ	๑๗๙
กถาวาด้วยความพิสดารแห่งธาตุ	๑๙๓
๑๖. อินทริยสังจนิเทศ	๒๑๔
กถาวาด้วยความพิสดารแห่งอินทริย	๒๑๔
กถาวาด้วยความพิสดารแห่งสังจะ	๒๒๔
กถาวาด้วยทุกขนิเทศ	๒๔๓
ชาตินินิตะ	๒๔๓
ชรานินิตะ	๒๕๖
มรณนินิตะ	๒๕๗

เรื่อง	หน้า
แสดงโศกจะเป็นต้น	๒๕๕
ปริเทวะ	๒๖๑
ทุกข์	๒๖๒
โทมนัส	๒๖๒
อุปายาส	๒๖๔
ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก	๒๖๕
ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก	๒๖๖
ไม่ได้สมหวัง	๒๖๗
ปัญญาปานจันท์	๒๖๘
กล่าวด้วยสมุทัยนิเทศ	๒๗๑
กล่าวด้วยนิโรธนิเทศ	๒๗๓
กล่าวด้วยนิพพาน	๒๗๗
กล่าวด้วยมรรคนิเทศ	๒๘๔
กล่าวด้วยการวินิจฉัยสัจจะอย่างต่าง ๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น	๒๘๘
๑๗. ปัญญาภูมินิเทศ	๓๑๐
กล่าวด้วยปฏิจจนสมุปบาท	๓๑๐
กล่าวด้วยบทว่าสังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	๓๖๒
กล่าวด้วยปัจจัยในปฏิฐาน	๓๗๑
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าสังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	๔๐๗
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ	๔๒๒
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป	๔๗๕
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพาศตนะ	๔๘๕
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะสพาศตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ	๕๐๐
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา	๕๐๖
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา	๕๑๐
กล่าวโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน	๕๑๔

เรื่อง

กถาโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ
กถาโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติเป็นต้น
กถาว่าด้วยภวจักร

หน้า

๕๒๓

๕๔๐

๕๔๓

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมุลนิธิภูมิพ โลภิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม	
วิ. มหาวิภงค.		วินยปิฎก	มหาวิภงค
วิ. ภิกขุณี.		วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภงค
วิ. มหา.		วินยปิฎก	มหาวคค
วิ. จุ.		วินยปิฎก	จุลลวคค
วิ. ป.		วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.		ทีฆนิกาย	สีลขนุทธวคค
ที. มหา.		ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที. ปา.		ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคค
ม. มุ.		มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.		มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม. อุ.		มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.		สํยตุตฺตนิคาย	สคาควคค
ส. นิ.		สํยตุตฺตนิคาย	นิทานวคค
ส. ขนุธ.		สํยตุตฺตนิคาย	ขนุธวารวคค
ส. สพา.		สํยตุตฺตนิคาย	สพายตนวคค
ส. มหา.		สํยตุตฺตนิคาย	มหาวารวคค
อง. เอกก.		องฺคุตฺตรนิคาย	เอกกนิปาด
อง. ทุก.		องฺคุตฺตรนิคาย	ทุกนิปาด

คำย่อ	คำเต็ม	
อง. ดิก.	องคฺตุตฺรนิกาย	ดิกนิปาต
อง. จตุกก.	องคฺตุตฺรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง. ปญจก.	องคฺตุตฺรนิกาย	ปญจกนิปาต
อง. ฉกก.	องคฺตุตฺรนิกาย	ฉกกนิปาต
อง. สตฺตก.	องคฺตุตฺรนิกาย	สตฺตกนิปาต
อง. อฏฺฐก.	องคฺตุตฺรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
อง. นวก.	องคฺตุตฺรนิกาย	นวกนิปาต
อง. ทสก.	องคฺตุตฺรนิกาย	ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องคฺตุตฺรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ช. ช.	ชุตฺตนิกาย	ชุตฺตปาจ
ช. ฐ.	ชุตฺตนิกาย	ฐมฺมปทคาคา
ช. อุ.	ชุตฺตนิกาย	อุทาน
ช. อิติ.	ชุตฺตนิกาย	อิติวุตฺตก
ช. สุ.	ชุตฺตนิกาย	สุตฺตนิปาต
ช. วิ.	ชุตฺตนิกาย	วิมานวตฺต
ช. เปต.	ชุตฺตนิกาย	เปตวตฺต
ช. เถร.	ชุตฺตนิกาย	เถรคาคา
ช. เถรี.	ชุตฺตนิกาย	เถรีคาคา
ช. ชา.	ชุตฺตนิกาย	ชาตก
ช. มหา.	ชุตฺตนิกาย	มหานิทฺเทศ
ช. จุฬ.	ชุตฺตนิกาย	จุฬนิตฺเทศ
ช. ป.	ชุตฺตนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ช. อ.	ชุตฺตนิกาย	อปทาน
ช. พุทฺธ.	ชุตฺตนิกาย	พุทฺธวํส
ช. จริยา.	ชุตฺตนิกาย	จริยาปฏิก

(๔๔)

คำย่อ	คำเต็ม
อภิ. ส.	อภิธรรมปิฎก ธรรมสงคณี
อภิ. วิ.	อภิธรรมปิฎก วิกงค
อภิ. ธา.	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธรรมปิฎก ปุคคลปญจตติ
อภิ. ก.	อภิธรรมปิฎก กถาวตถุ
อภิ. ย.	อภิธรรมปิฎก ยมก
อภิ. ป.	อภิธรรมปิฎก ปฎจาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิกงค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม
สี.	สีหพไปตถก (ฉบับสิงหพ)
ม.	มรรมไปตถก (ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฐสงคีติไปตถก (ฉบับสังคายนาคั้งที่ ๖)
รา.	รามณญไปตถก (ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก (ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิงคสิสไปตถก (ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า อ.)
ก.	กตถจิไปตถก (คัมภีร์บางฉบับ)

(๔๖)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
 as used in this pāli text
 of
 THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a   ำ ā   ิ i   ี ī   , u   , ū   े e   โ ो

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฅ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ฉ ฉา ṅa
ฎ ṭa	ฐ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ม̄ ṃ	

FIGURES

๑ 1   ๒ 2   ๓ 3   ๔ 4   ๕ 5   ๖ 6   ๗ 7   ๘ 8   ๙ 9   ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
कु ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

บาลี - ไทย

ภาค ๕

(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

พระวิสุทธิมรรค

ภาค ๕

๑๔. ขนฺธนิทฺเทศ

ปญฺญาภคฺคา

๔๒๑. อิทานิ ยสุมา เอวํ อภิญญา-
วเสน อธิคตานิ สํสาย ธิรตฺตราย
สมาธิภาวนาย สมนฺนาคเตน ภิกฺขุณา
สีเล ปตฺติจฺจาย นโร สปฺมโณ, จิตฺตํ
ปญฺญจ ภาวนนฺติ เอตฺถ จิตฺตสีเสน
นิทฺทิจฺจโร สฺมาธิ สพฺพภากาเรน ภาวิทฺโต
โทติ, ตทนนฺตรํ^๑ ปน ปญฺญา ภาเวตฺตพฺพา,
สา จ อตฺติสงฺเขปเทสิตฺตฺตา วิญฺญาตุมฺปิ
ตาว น สุกรฺรา, ปเกว ภาเวตฺตํ,

๑๔. ขันธนิเทศ

กถาวํด้วยปัญญา

๔๒๑. บัดนี้ เพราะสมาธิ ที่พระผู้มี
พระภาคทรงแสดงไว้ ด้วยศัพท์อันเป็น
ประธานคือ จิต ในบาทพระคถานี้ว่า สีเล
ปตฺติจฺจาย นโร สปฺมโณ, จิตฺตํ ปญฺญจ ภาวนนฺติ
ตั้งนี้ ย่อมเป็นอันภิกษุผู้ประกอบด้วยสมาธิ-
ภาวนาอันมั่นคงยิ่ง มีอานิสงส์อันได้บรรล
แล้วด้วยอำนาจอภิญญาอย่างนี้ ได้เจริญแล้ว
โดยอาการทั้งปวง, อนึ่ง ปัญญาอันภิกษ
ควรเจริญในลำดับแห่งสมาธินั้น, และปัญญา

^๑ อี. ตทนนฺตรํ.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺมา ตสฺสา วิตุถาริ ภาวนานยณฺจ
ทสฺเสตฺถ อิทํ ปณฺหากมฺมํ โหติ

นั้น เบื้องต้นมิใช่ทำได้ง่ายเลย แม้เพื่อจะ
เข้าใจ เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้
โดยย่อหนัก, จะป่วยกล่าวไปใยถึงจะเจริญ
เล่า, ฉะนั้น เพื่อจะแสดงคามพิสดารแห่ง
ปัญญานั้น และนัยแห่งการเจริญ จึงมีปัญห
กรรม(การตั้งคำถาม) นี้ว่า

กา ปณฺญา, เกณฺฏเจเน ปณฺญา,
กานสฺสา ลกฺขณฺรสฺสจฺจุปฺภุจฺจานปทฺฐจฺจานานิ,
กตฺติวิทฺตา ปณฺญา, กถิ ภเวตฺตพฺพทา,
ปณฺญาภาวนาย โโก อานิสฺสโสติ.

- (๑) อะไรชื่อว่า ปัญญา
- (๒) ชื่อว่า ปัญญา ค้ำยอรรถว่าอะไร
- (๓) อะไรเป็นลักษณะรสปัจจุภูฏฐาน
และปทภูฏฐานแห่งปัญญานั้น
- (๔) ปัญญามีกี่อย่าง
- (๕) ปัญญาพึงเจริญอย่างไร
- (๖) การเจริญปัญญา มีอานิสงส์
อย่างไร คั้งนี้.

๔๒๒. ตตฺถริทํ วิสฺสชฺชณฺนํ : กา
ปณฺญาติ ปณฺญา พทฺฐวิทฺตา นานปฺปการา. ตํ
สพฺพํ วิภาวยิตฺถ อารพฺภมานํ วิสฺสชฺชณฺนํ
อธิปฺเปตฺตยเจว อตฺถํ น สาธเยย,

๔๒๒. ในปัญหากรรมนั้น มีคำวิสัชนา
คั้งต่อไปนี้ :

๑. อะไรชื่อว่าปัญญา
ปัญหากรรมว่า อะไรชื่อว่า ปัญญา

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุตุตริณจ วิกุเขปาย สัตฺตเตยฺย, มีวิสัยชานว่ ๒ัญญามีหลายอย่าง มีประการ
 ตสฺมา อธิ อธิปเปตเมว สนฺธาย ต่าง ๆ. การที่จะวิสัยชานปรารภที่จะอธิบาย
 วทาม. กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตํ วิปัสสนาญาณ ๒ัญญานั้นทุกอย่างไป จะไม่พึงให้สำเร็จ
 ปณฺณา. ประโยชน์ที่ประสงค์ ทั้งจะพึงเป็นไปเพื่อ
 ความพ้นเผื่อยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า
 จะกล่าวหมายถึงปัญญา ที่ประสงค์ในที่นี้
 เท่านั้น. ได้แก่ วิปัสสนาญาณอันสัมปยุตด้วย
 กุสลจิตฺตชื่อว่า ๒ัญญา.

๒. ชื่อว่าปัญญาด้วยอรรถว่าอะไร

๔๒๓. เกณฺฐเจน ปณฺณาติ
 ปชานนฺเกณฺฐเจน ปณฺณา. กิมิทํ ปชานนํ นาม ?
 สณฺชานนวิชานนาการวิสิฏฺฐจํ นานป-
 ปการโต ชานนํ. สณฺชาวิญฺญาณปณฺณานํ
 ทิ สมานเป ชานนภาเว สณฺชา "นึลล"
 ปิตกนฺ"ติ อารมฺมณสณฺชานนตฺตเมว โทติ.
 "อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาทิ" ลกฺขณปฏฺิเวธํ
 ปาเปตฺุ น สกฺโกติ. วิญฺญาณํ "นึลล"
 ปิตกนฺ"ติ อารมฺมณญจ ชานาติ, เท่านั้น

๔๒๓. ปัญหากรรมว่า ชื่อว่า ๒ัญญา
ด้วยอรรถว่าอะไร มีวิสัยชานว่ ชื่อว่า ๒ัญญา
 ด้วยอรรถว่ารู้ทั่ว. ชื่อว่า ความรู้ทั่ว นี้ คือ
 อะไร ? คือความรู้โดยประการต่าง ๆ
 วิเศษกว่าอาการที่จำได้ และอาการรู้แจ้ง.
 จริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา วิญฺญาณ และ ๒ัญญา
 จะเป็นความรู้ด้วยกัน สัญญาก็เป็นเพียง
 จำอารมณ์ได้ว่า "สีเขียว สีเหลือง"
 เท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงการแทงตลอด

๑ ฉ. อุตุตริ.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ลกฺขณปฏิเวธณฺจ ปาเปติ. อุตฺตสฺสกุทฺตฺวา ลักษณะว่า "ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
 ปน มคฺคปาตุภาวํ ปาเปติ น สกฺโกติ. อนัตตา". วิญญฺานย่อมรู้อาร์มณฺว่า "สี่เขียว
 ปณฺดา ปน วุตฺตคนยวเสน อารมฺมณฺจ สี่เหลือง" และให้ถึงการแทงตลอดลักษณะ
 ชานาติ, ลกฺขณปฏิเวธณฺจ ปาเปติ, ด้วย. แต่ไม่อาจให้ก้าวไปถึงความปรากฏ
 อุตฺตสฺสกุทฺตฺวา มคฺคปาตุภาวณฺจ ปาเปติ. แห่งมรรค. ส่วนปัญญา ย่อมรู้อาร์มณฺ ย่อม
 ให้ถึงการแทงตลอดลักษณะ ด้วยอำนาจแห่ง
 ญาณตามที่กล่าวแล้ว และย่อมให้ก้าวไปถึง
 ความปรากฏแห่งมรรคด้วย.

ยถา ธี เทรณฺณิกผลเก จปีติ อุปมาเหมือนอย่างว่า กองเหรียญ—
 กหาปณฺราสี เอโก อชาตพฺพุทธิหารโก, กหาปณะ ที่เขาวางไว้บนแผ่นกระดานของ
 เอโก คามิกปุริโส, เอโก เทรณฺณิกโกติ พนักงานการเงิน เมื่อคน ๓ คนมองดูอยู่
 คีสุ ชเนสุ ปสฺสสมาเนสุ อชาตพฺพุทธิหารโก คือ คนหนึ่งเป็นเด็กผู้ยังไม่เกิดความรู้
 กหาปณานํ จิตฺตวิจิตฺตที่มรสฺสจตุรสฺส— คนหนึ่งเป็นคนชาวบ้าน คนหนึ่งเป็นพนักงาน
 ปริมฺตผลภาวมตฺตเมว ชานาติ, "อิทํ ดูเงิน เด็กผู้ยังไม่เกิดความรู้ ย่อมรู้แต่
 มนุสฺसानํ อุปฺภอกปริภอกํ รตนสมฺมตฺนุ"ติ เพียงว่า เหรียญกหาปณะทั้งหลายงาม
 น ชานาติ. คามิกปุริโส จิตฺตวิจิตฺตาทิ— แปลก ๆ ยาว สั้น สี่เหลี่ยมและกลมเท่านั้น
 ภาวณฺจ ชานาติ, "อิทํ มนุสฺसानํ ย่อมไม่รู้ว่ "เหรียญกหาปณะนี้ เขาสมมติ
 อุปฺภอกปริภอกํ รตนสมฺมตฺนุ"ติ จ. กันว่า เป็นรัตนะสำหรับใช้สอยและบริโภค

^๑ ฉ. ...ที่ขจตุรสฺส...

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"อัย โฉโก อัย กุโฏ อัย อหุสสาโร"ติ ของมนุษย์ทั้งหลาย". คนชาวบ้านย่อมรู้ว่า อิมิ ปน วิภากิ น ชานาติ. เป็นเหรียญงามและมีรูปแปลก ๆ เป็นต้น เทรณนิโก สพุเพปิ เต ปกาเร และยั้งรู้ว่า "เหรียญกษาปณะนี้ เขาสมมติ ชานาติ, ชานนุโต จ กหาปณิ ว่าเป็นรัศนะสำหรับใช้สอย และบริโภคของ โอลิเกตุวาปี ชานาติ, อาโกฏิตสูส มนุษย์ทั้งหลาย". แต่ไม่รู้การแบ่งแยกนี้ว่า สหุหิ สุตวาปี กนุธิ มายิตวาปี รสิ "เหรียญนี้แท้ เหรียญปลอม เหรียญนี้มีค่า สายิตวาปี หตุเถน ธารยิตวาปี อสุกสูมิ ครึ่งเดียว". ส่วนพนักงานดูเงิน ย่อมรู้ นาม กามา วา นิคเม วา นคเร วา ประการเหล่านั้นทุกอย่าง และเมื่อรู้แม้มอง ปพพเต วา นทีตีเร วา กโตติปิ, ดูเหรียญกษาปณะก็รู้ แม้ฟังเสียงเหรียญ- อสุกาจริเยน กโตติปิ ชานาติ, เอวิ กษาปณะที่เคาะแล้วก็รู้ แม้คมกลั่นก็รู้ แม้ สมปทมัท วิเวทิตพพิ. ล้มรสก็รู้ แม้ใช้มือชั่งก็รู้ ทั้งยั้งรู้ว่า เหรียญกษาปณะนี้ เขาทำขึ้นที่บ้านชื่อนั้น ที่นิคมชื่อนั้น ที่นครชื่อนั้น ที่ภูเขาชื่อนั้น หรือยั้งที่ฝั่งแม่น้ำชื่อนั้น ทั้งยั้งรู้ว่าอาจารย์ ท่านโน้นทำขึ้น ชื่อนี้มีอุปมาฉันใด ช้ออุปไมย นี้ ก็พึงทราบเหมือนฉันนั้นเถิด.

สธญา หิ อชาตพุทธิโน ทารกสูส ก็สธญา เปรียบเหมือนการดูเหรียญ- กหาปณทสูสนิ วิย โหติ, นีลาทิวเสน กษาปณะของเด็กผู้ยั้งไม่เกิดความรู้ เพราะ อารมมณสูส อุปฏจนาการมตคคคคคคคค. ถือเอาเพียงอาการที่ปรากฏแห่งอารมณ์โดย

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธมรรค บ.พ. ๕-๑

วิญญานัม คามิกัสส ปุริสัสส กหาปณทสฺสนมิว
 โหติ, นีลาทิวเสนารมฺมณาการกฺกหณโต
 อุตฺตมฺปิ จ ลกฺขณปฏิเวธํ สมฺปาปนโต.
 ปณฺณา เทรณณิกัสส กหาปณทสฺสนมิว
 โหติ, นีลาทิวเสน อารมฺมณาการ
 คเหตุวา ลกฺขณปฏิเวธณจ ปาเปตฺวา
 ตโต อุตฺตมฺปิ มกฺกปาตฺตภาวํ ปาปนโต.
 ตสฺมา ยเหตุํ สณฺชานนวิชานนาการวิสฺฐัจ
 นานุปการโต ชานนํ, อิทํ ปชานนฺตติ
 เวทิตพฺพํ. อิทํ สนฺธาย ทิ เอตํ วุคฺคํ
 "ปชานนญฺเจน ปณฺณา"ติ.

เป็นสี่เขียวเป็นต้น. วิญญาณ เปรียบเหมือน
 การถูกหยาบระของคนชาวบ้าน เพราะถือ
 เอาอาการแห่งอารมณ์ โดยเป็นสี่เขียว
 เป็นต้นได้ และยังให้ถึงการแทงตลอด
 ลักษณะยิ่งขึ้นไปด้วย. ปัญญา เปรียบเหมือน
 การถูกหยาบระของพนักงานคูเงิน เพราะถือ
 เอาอาการแห่งอารมณ์ โดยเป็นสี่เขียว
 เป็นต้น และให้ถึงการแทงตลอดลักษณะ
 ทั้งยังให้ถึงความปรากฏแห่งมรรค ยิ่งขึ้นไป
 กว่านั้นอีกด้วย. เพราะเหตุนั้น ความรู้โดย
 ประการต่าง ๆ ซึ่งวิเศษกว่าอาการคือ
 ความจำได้ และอาการคือความรู้แจ้งนี้ใด
 ความรู้ที่พึงทราบว่าความรู้ทั่ว. ข้าพเจ้า
 หมายถึงความรู้ทั่วนี้ จึงกล่าวคำนี้ว่า "ชื่อ
 ว่า ปัญญาด้วยอรรถว่ารู้ทั่ว".

สา ปเนสา ยตฺถ สณฺชาวิญฺญาณานิ,
 น ตตฺถ เอกิเสน โหติ, ยทา ปน โหติ,
 ตทา อวินิพฺภุตฺตา เตหิ ธมฺเมหิ "อัย
 สณฺชา อิทํ วิญฺญาณํ, อัย ปณฺณา"ติ

ก็ปัญญานั้น ย่อมไม่มีโดยส่วนเดียว
 ในจิตตูปบาท ที่มีสัญญาและวิญญาณอยู่ แต่
 เมื่อใดมีปัญญา เมื่อนั้นก็มีได้แยกจากธรรม
 เหล่านั้น เป็นธรรมชาติที่ละเอียดเห็นได้

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วินิพยุขีติวา อลพุกเนยยนานตฺตา ยาก เพราะมีความต่างที่จะพึงแยกออกจาก
 สุขุม่า ทุทฺทสา. เตนาท อายสุมา ธรรมเหล่านั้นไม่ได้ว่า "นี้สัญญา นี้วิญญาณ
 นาคเสโน "ทุกฺกริ มหาราช ภควตา นี้ปัญญา". ด้วยเหตุนี้ ท่านพระนาคเสน
 กตฺนุ"ติ. ก็ ปน^๑ ภาตฺเต นาคเสน จึงได้ถวายพระพร (พญามิลินท) ว่า "คุณ
 ภควตา ทุกฺกริ กตฺนุติ. "ทุกฺกริ มหาบพิตร กิจที่ทำได้ยาก พระผู้มีพระภาค
 มหาราช ภควตา กตฺติ ยิ อิมะสิ^๒ ทรงกระทำแล้ว". พญามิลินทได้ตรัสถาม
 อรูปินิ จิตฺตเจตสิกานิ ฐมมานิ ต่อไปว่า ข้าแต่ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ กิจ
 เอกการมฺมเณ วุตฺตมานานิ วฏฺฏจานิ ที่ทำได้ยากอะไรเล่า พระผู้มีพระภาคทรง
 อุกฺขาติ อัยิ ผลฺโส, อัยิ เวทนา, กระทำแล้ว. ท่านพระนาคเสนได้ถวาย
 อัยิ สณฺณา, อัยิ เจตนา, อิทฺถิ จิตฺตฺนุ"ติ" วิสัชนาว่า "คุณกรมหาบพิตร กิจที่ทำได้ยาก
 ที่พระผู้มีพระภาคทรงกระทำแล้ว คือการ-
 ตรีสบอกการแยกอรูปธรรมทั้งหลาย คือจิต
 และเจตสิกเหล่านี้ ซึ่งอยู่ในอารมณ์เดียวกัน
 ว่าเป็นผัสสะ นี้เป็นเวทนา นี้เป็นสัญญา
 นี้เป็นเจตนา นี้เป็นจิต" ดังนี้.

^๑ ฉ. ปน-สทฺโท น ทิสฺสติ.

^๒ ฉ. อัยิ ปาโล น ทิสฺสติ.

^๓ มิลินทปญฺหา. ๑๒๖.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓. อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน
และปทัฏฐานแห่งปัญญานั้น

๔๒๔. กานสฺสา ลกขณรสปัจจุปัฏฐาน-
ปทฺฐานานีติ เอตถ ปน ฐมมสภาวะ-
ปฏิบัติเวธลกขณา ปณฺณา, ฐมฺมานิ
สภาวะปฏิจฺฉาทกโมหนุทธการวิทุธฺสนรสา,
อสมฺโมหปัจจุปัฏฐานา. "สมาหิโต
ยถากุติ ชานาติ ปสฺสตี"ติ^๑ วจนโต
ปน สมาธิ ตสฺสา ปทฺฐานํ.

๔๒๔. ก็ในปัญหากรรมนี้ว่า อะไร
เป็นลักษณะรสปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานแห่ง
ปัญญานั้น มีคำวิสัชนาว่า ปัญญามีการแห่ง-
ตลอดสภาวะแห่งธรรมเป็นลักษณะ มีการ
ขจัดความมืดคือโมหะ ซึ่งปกปิดสภาวะแห่ง
ธรรมเป็นรส เมื่อสัมโมหะเป็นปัจจุปัฏฐาน.
ส่วนสมาธิเป็นปทัฏฐานของปัญญานั้น เพราะ
พระบาลีว่า "สมาหิโต ยถากุติ ชานาติ
ปสฺสตี (ผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้เห็นตามเป็น
จริง)".

ปัญญาประเภทกถา

๔๒๕. กติวิธา ปณฺณาติ ฐมมสภาวะ-
ปฏิบัติเวธลกขณน ตาว เอกวิธา.
โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทูวิธา. ตถา

๔. ปัญญามีกี่อย่าง

กถาว่าด้วยประเภทแห่งปัญญา

๔๒๕. ปัญหากรรมว่า ปัญญามีกี่อย่าง
มีคำวิสัชนาว่า เบื้องต้น ปัญญามีอย่างเดียว
คือ การแห่งตลอดสภาวะแห่ง

^๑ อญ. ทสก. ๒๔/๓.

สาสวานาสวาทิวเสน, นามรูปวฏฐาปน- ธรรม. ปัญญามี ๒ อย่างคือ เป็นโลกียะและ
 วเสน, โสมนัสสุเบกขาสหคตวเสน, เป็นโลกุตระ. มี ๒ อย่างเช่นเดียวกันคือ
 ทสฺสนภาวนาภูมิวเสน จ. ตีวิธา เป็นสาสวะ(มีอาสวะ) และอนาสวะ(ไม่มี
 จินฺตาสุทภาวนามยวเสน. ตถา ปริตฺต- อาสวะ) เป็นต้น โดยเป็นนามวฏฐาปนะ
 มหคคตอปปมาณารมมณวเสน, อายาปาย- (กำหนดนาม) และรูปวฏฐาปนะ (กำหนด
 อูปายโกสลลวเสน, อชฺฌตฺตานิเวสาทิ- รูป) โดยเป็นโสมนัสสหคตะ (สหคตด้วย
 วเสน จ. จตุวิธา จตุสุ สจฺเจสุ โสมนัส) และอุเบกขาสหคตะ (สหคตด้วย
 ณาณวเสน จ จตุปฏิสุมภิทาวเสน จาติ. อุเบกขา) และโดยเป็นทัสนภูมิ (โสคา-
 ปัตติมรรค) และภาวนาภูมิ (มรรค ๓
 ข้างบน). ปัญญามี ๓ อย่าง โดยเป็น
 จินตามยะ สุตมยะ และภาวนามยะ. ปัญญา
 มี ๓ อย่างเช่นเดียวกัน โดยเป็นปริตตา-
 รัมมณะ มหคคตารัมมณะ และอปปมาณา-
 รัมมณะ มี ๓ อย่าง โดยเป็นอายโกสล
 อูปายโกสลและอูปายโกสล และมี ๓ อย่าง
 โดยเป็นอนิเวสมิอชฉัตตานิเวส ยึดมั่นใน
 ภายในเป็นต้น. ปัญญามี ๔ อย่างโดยเป็น
 ญาณในสัจจะทั้ง ๔ และโดยเป็นปฏิสุมภิตา
 ๔ ดังนี้.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔๒๖. ตตถ เอกวิธโกฏฐาโส
อุตฺตทานตุโถเยว. ทวิธโกฏฐาเส
 โลภियมกฺคสมฺปยุตฺตา โลกิยา. โลกุตฺตร-
 มกฺคสมฺปยุตฺตา โลกุตฺตราคี เอว
 โลภियโลกุตฺตรวเสน ทวิธา.

๔๒๖. ในบรรดาปัญญาเหล่านั้น ส่วน
แห่งปัญญาอย่างเดียว มีเนื้อความง่าย
 ที่เดียว.

ปัญญา ๒

ในส่วนแห่งปัญญา ๒ อย่าง มีอธิบาย
 ดังนี้ ปัญญามี ๒ อย่างโดยเป็นโลกิยะและ
 เป็นโลกุตระอย่างนี้คือ ปัญญาที่สัมปยุตด้วย
โลกิยมรรคเป็นโลกิยปัญญา. ปัญญาที่สัมปยุต
ด้วยโลกุตรมรรค เป็นโลกุตรปัญญา.

ทุตฺติยทุเก อาสวานิ อารมฺมณฺหุตฺตา
สาสวา. เตสํ อนารมฺมณา อนาสวา.
 อุตฺถโต ปเนสา โลกิยโลกุตฺตราว โทติ.
 อาสวสมฺปยุตฺตา สาสวา อาสววิปฺยุตฺตา
 อนาสวาติอาทีสุปี เอเสว นโย. เอว
 สาสวานาสวาทีวเสน ทวิธา.

ในทุกะที่ ๒ ปัญญาที่เป็นอารมณ์แห่ง
อาสวะทั้งหลายเป็นสาสวปัญญา. ปัญญา
ที่ไม่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะเหล่านั้น เป็น
อนาสวปัญญา. ก็โดยเนื้อความ ปัญญานี้เป็น
ทั้งโลกิยะและโลกุตระนั้นเทียว. แม้ในคำ
 เป็นต้นว่า ปัญญาที่สัมปยุตด้วยอาสวะ เป็น
สาสวปัญญา ปัญญาที่วิปยุตจากอาสวะเป็น
อนาสวปัญญา ก็มีนัยนี้แหละ. ปัญญามี ๒
อย่าง โดยเป็นสาสวะและอนาสวะเป็นต้น
 อย่างนี้.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตติยเหตุเก ยา วิปัสสนิ อารมิตุกามสฺส
 จตุนัน อรูปกฺขนฺธานิ ววฺฏฺจาปนเ
 ปณฺหา, อัย นามววฺฏฺจาปนปณฺหา. ยา
 รูปกฺขนฺธสฺส ววฺฏฺจาปนเ ปณฺหา, อัย
รูปววฺฏฺจาปนปณฺหาติ เอว นามรูป-
 ววฺฏฺจาปนวเสน ทฺวิธา.

ในทุกะที่ ๓ ปัญญามี ๒ อย่าง โดย
 เป็นนามววิฏฐาปนะ และเป็นรูปววิฏฐาปนะ
 อย่างนี้คือ ปัญญาในการกำหนดรูปชั้น ๔
 ของภิกษุผู้ใคร่จะเริ่มวิปัสสนาใด นี้ชื่อว่า
นามววิฏฐาปนปัญญา. ปัญญาในการกำหนด
 รูปชั้นใด นี้ชื่อว่า รูปววิฏฐาปนปัญญา.

จตุตฺถเหตุเก ทฺวิสุ กามาวจรกฺุสล-
 จิตฺเตสุ โสฬสสุ จ ปณฺจกนฺเยน
 จตฺกุกฺขณานิเกสุ มคฺคจิตฺเตสุ ปณฺหา
โสมนสฺสสทคตา. ทฺวิสุ กามาวจรกฺุสล-
 จิตฺเตสุ จตฺสุ จ ปณฺจมฺขณานิเกสุ
 มคฺคจิตฺเตสุ ปณฺหา อุเบกฺขาสทคตาติ เอว
 โสมนสฺสอุเบกฺขาสทคตวเสน ทฺวิธา.

ในทุกะที่ ๔ ปัญญามี ๒ อย่าง โดย
 เป็นโสมนัสสสทคตะ และอุเบกขาสทคตะ
 อย่างนี้คือ ปัญญาในกามาวจรกุศลจิต ๒ ดวง
 และในมรรคจิตอันเป็นไปในจตุกกถาน โดย
 ปัญจนัย ๑๖ ดวง เป็นโสมนัสสสทคตปัญญา.
 ปัญญาในกามาวจรกุศลจิต ๒ ดวง และใน
 มรรคจิตที่เป็นปัญจกถาน ๔ ดวง เป็น
อุเบกขาสทคตปัญญา.

ปณฺจมเหตุเก ปจฺมมคฺคปณฺหา ทสฺสนญฺมิ.
 อวเสสฺสมคฺคตฺตยปณฺหา ภาวนาญฺมิตฺติ เอว
 ทสฺสนภาวนาญฺมิวเสน ทฺวิธา.

ในทุกะที่ ๕ ปัญญามี ๒ อย่าง โดย
 เป็นทสสนญมิและภาวนาญมิ อย่างนี้คือ ปัญญา
 ในปฐมมรรค เป็นทสสนญมปัญญา. ปัญญา
 ในมรรคทั้ง ๓ ที่เหลือเป็นภาวนาญมปัญญา.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปัญญา ๓

๔๒๗. ติเกส ปจฺมตฺติเก ปฺรโต
 อสฺสตุวา ปฏฺลิทฺตปณฺณา อคฺคโน
 จินฺตาวเสณ นิปฺพนนฺตฺตา จินฺตามยา.
 ปฺรโต สฺสตุวา ปฏฺลิทฺตปณฺณา สฺสทฺวเสณ
 นิปฺพนนฺตฺตา สฺสทมฺยา. ยถา ตถา วา
 ภาวนาวเสณ นิปฺพนา อปฺปนาปฺปตฺตา
 ปณฺณา ภาวนามยา. วุคฺคตฺเตหฺตํ :

๔๒๗. จะอธิบาย ในติกะทั้งหลาย
 (ต่อไป) ในติกะที่ ๑ ปัญญาที่ไม่ได้ฟังจาก
 ผู้อื่นได้มาเป็นจินตามยปัญญา เพราะสำเร็จ
 ด้วยอำนาจความคิดของตน. ปัญญาที่ได้ฟัง
 จากผู้อื่นได้มา เป็นสฺสทมยปัญญา เพราะ
 สำเร็จด้วยอำนาจการฟัง. ปัญญาที่ถึง
 อัปปนา สำเร็จด้วยอำนาจภาวนาโดย-
 ประการใดประการหนึ่ง เป็นภาวนามย-
ปัญญา. ข้อนี้สมดังพระบาลีที่พระผู้มีพระภาค
 ตรัสไว้ว่า :

"ตฺตถ กตฺมา จินฺตามยา ปณฺณา.
 โยคฺวิหิตฺเตสฺ วา กมฺมมายตฺเนสฺ
 โยคฺวิหิตฺเตสฺ วา สิปฺปายตฺเนสฺ
 โยคฺวิหิตฺเตสฺ วา วิชฺชาภูจฺจาเนสฺ
 กมฺมสฺสกตํ วา สจฺจจฺานุโลมิกํ
 วา รุปี อนิจฺจนฺตํ วา เวทนา
 สณฺณา สงฺขารานํ^๑ วิณฺณานํ

"ในปัญญา ๓ นั้น จินตามยปัญญา
 เป็นใจน. ในการทำงานทั้งหลาย ที่
 กระทำด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้ง-
 หลาย ที่กระทำด้วยปัญญาก็ดี ในวิชา
 ทั้งหลาย ที่กระทำด้วยปัญญาก็ดี
 บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ย่อมได้กัมมัธ-
 กตาญาณหรือย่อมได้สัจจานุโลมิกญาณ

^๑ ฉ. เวทนา ฯ เปฯ สณฺณา. สงฺขาราน.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนิจฺจนฺติ วา, ยํ เอวรูปี
 อนุโลมิกํ ขนฺตี ทิฏฺฐิ รุจฺฉิ มุติ
 เปกฺขํ ฌมฺมนิขุณฺณานุกฺขนฺตี ปฺรโต
 อสฺสสุทฺวา ปฏฺฐิภทฺติ, อยํ วุจฺจติ
 จินฺตตามยา ปณฺญา ฯเปฯ สฺสสุทฺวา
 ปฏฺฐิภทฺติ, อยํ วุจฺจติ สฺสฺตมยา
 ปณฺญา. สพฺพปิ สฺมาปฺนฺนสฺส
 ปณฺญา ภาวนามยา ปณฺญา"^๑.
 เอวํ จินฺตาสฺสฺตภาวนามยวเสน
 ทิวธา.

ว่า รูปไม่เที่ยง ดังนั้นบ้าง ว่าเวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง ดังนั้น
 บ้าง ย่อมได้อनुโลมิกญาณ ชั้นตัญญา
 ทิฐิญาณ รุจิจ्ञาณ มุติญาณ เปกขญาณ
 ฌมฺมนิขุณฺณานชั้นตัญญา เห็นปานนี้อันใด
 นี้เรียกว่า จินตตามยปัญญา สุตมย-
 ปัญญา เป็นไฉน ? บุคคลได้ฟังแต่
 ผู้อื่น แล้วได้กัมมัฏกตาญาณ ฯลฯ
 นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา. ภาวนามย-
 ปัญญา เป็นไฉน ? ปัญญาของผู้เข้า
 สมาบัติแม้ทั้งหมด นี้เรียกว่า
 ภาวนามยปัญญา".

ปัญญามี ๓ อย่างโดยเป็นจินตตามย-
 ปัญญา สุตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา
 อย่างนี้.

หุติยตฺตติเก กามาวจเร ฌมฺเม จะอธิบายในติกะที่ ๒ ต่อไป ปัญญา
 อารพฺภ ปวตฺตทา ปณฺญา ปริตฺตารมฺมณา. มี ๓ อย่าง โดยเป็นปริตตารมฺมณปัญญา
 รูปาวจรรูปาวจเร อารพฺภ ปวตฺตทา มหัคคตารมฺมณปัญญา และอัปฺปมาณารมฺมณ-

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๔๓๘.

มหัคคตารมมณา. สา โลกียวิปัสสนา. ปัญญา อย่างนี้คือ ปัญญาที่ปรารภกามาจร-
 นิพพาน อารพฺภ ปวตฺตา อปปมาณารมมณา. ธรรมทั้งหลายเป็นไป เป็นปริตตารมมณ-
สา โลกุตตรวิปัสสนาติ เอว ปริตต- ปัญญา. ปัญญาที่ปรารภรูปาวจรธรรม และ
 มหัคคตาปปมาณารมมณวเสน ติ วิธา. อรูปาวจรธรรมเป็นไป เป็นมหัคคตารมมณ-
ปัญญา. ปัญญาที่เป็นปริตตารมมณ และ
 มหัคคตารมมณนั้น เป็นโลกียวิปัสสนาปัญญา.
 ปัญญาที่ปรารภนิพพานเป็นไป เป็น
อปปมาณารมมณปัญญา. อปปมาณารมมณ-
 ญาณั้น เป็นโลกุตตรวิปัสสนาปัญญา.

ตติยตฺติเก อาโย นาม วุฑฺฒิ,
 สา ทูริธา อนตฺถทานิโต อตฺตูปฺตฺติโต
 จ. ตตฺถ โภสฺสลฺล อายโภสฺสลฺล. จะอธิบายในติกะที่ ๓ ต่อไป
 ความเจริญชื่อว่า อายะ, ความเจริญนั้นมี
 ๒ อย่าง คือ โดยความเสื่อมไปของสิ่งที่ไม่
 เป็นประโยชน์ ๑ โดยความเกิดขึ้นแห่งสิ่งที่เป็น
 เป็นประโยชน์ ๑. ความฉลาดในความ
 เจริญนั้น ชื่อว่า อายโภสฺล. ดังที่พระผู้มี
 พระภาคตรัสไว้ว่า :

"ตตฺถ กตมฺ อายโภสฺสลฺล, อิเม
 เม ธมฺเม มนสิกโรโต
 อนุปฺปนฺนา เจว อกุสลา ธมฺมา

"ในโภสฺล ๓ นั้น อายโภสฺล
 เป็นไฉน, คนผู้มีปัญญา ย่อมรู้ชัด
 ว่า เมื่อเรามนสิการธรรมเหล่านี้

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

น อรูปชฺชนฺติ, อรูปนฺนา จ
 อกุสลา ธมฺมา ปหฺยฺนฺติ, อิม
 วา ปน^๑ เม ธมฺเม มนสิกโรโต
 อนูปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา
 อรูปชฺชนฺติ, อรูปนฺนา จ กุสลา
 ธมฺมา ภฺยโยภาวาย เวปุลลา
 ภาวนาย ปาริปุริยา สํวตฺตฺตํ,
 ยา ตตฺถ ปณฺณํ ปชานนา ฯเปฯ
 อโมโท ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ,
 อิทํ วุจฺจติ อายโกสลฺลนฺ"^๒

อยู่ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น
 ก็ไม่เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิด
 แล้ว ก็จะละได้ ก็หรือว่า เมื่อเรา
 มนสิการธรรมเหล่านี้ กุศลธรรมที่
 ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นได้ และ
 กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะเป็นไป
 เพื่อความภโยภาพ เพื่อความ
 ไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความ
 บริบูรณ์, ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ
 ความไม่หลง ความวิจยธรรม
 สัมมาทิฐิในความซื่อสัตย์, นี้
 เรียกว่า อายโกสล" ดังนี้.

อปาโยติ ปน อวุทฺธิ, สปิ ทฺวิธา
 อตฺถหานิโต อนตฺตูปตฺติโต จ. ตตฺถ
 โกสลฺลํ อปาโยโกสลฺลํ. ยถา "ตตฺถ
 กตมํ อปาโยโกสลฺลํ, อิม เม ธมฺเม
 มนสิกโรโต อนูปนฺนา เจว กุสลา

ส่วนความไม่เจริญ ชื่อว่า อปาเย,
 แม้ความไม่เจริญนั้น ก็มี ๒ อย่าง คือ
 โดยความเสื่อมไปของสิ่งที่เป็นประโยชน์ ๑
 โดยความเกิดขึ้น ของสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
 ๑. ความฉลาดในความไม่เจริญนั้น ชื่อว่า

^๑ ฉ. ปนิเม.

^๒ อภ. วิ. ๓๕/๔๔๐.

ธมฺมา น อูปฺปชฺชุนฺตี^๑ติอาที.

อุปายโกศล. ตั้งที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ มีอาทิว่า "ในโกศล ๓ นั้น อุปายโกศล เป็นไฉน บุคคลผู้มีปัญญา ย่อมรู้ชัดว่า เมื่อ เรามนสิการธรรมเหล่านี้อยู่ กุศลธรรม ที่ยังไม่เกิด ก็จะไม่เกิดขึ้น" ดังนี้.

สพฺพตฺถ ปน เตสํ เตสํ ธมฺมานํ
อุปาเยสุ นิปฺพตฺติการเณสุ^๒ ตํชณฺปวตฺตํ
จานุปฺปตฺติกํ โกสลํ อุปายโกสลํ
นาม. ยถา "สพฺพปิ ตตฺรฺปายา
ปณฺณา อุปายโกสลลฺลนฺ"^๓ เอว
อายาปายอุปายโกสลลวเสน ติวิธา.

ส่วนความฉลาด อันเป็นไปในขณะนั้น มีความเกิดขึ้นตามฐานะ ในอุบายคือเหตุ แห่งความสำเร็จ แห่งธรรมทั้งหลายนั้น ๆ ในที่ทั้งปวงชื่อว่า อุปายโกศล. ตั้งที่ตรัสไว้ ว่า "ปัญญาแม้นทุกอย่าง อันเป็นอุบายใน กรณีะนั้น ๆ ชื่อว่า อุปายโกศล" ดังนี้. ปัญญามี ๓ อย่าง คือ อายโกศล อุปายโกศล และอุปายโกศล อย่างนี้.

จตุตฺถตฺติเก อตฺตโน ชนฺธ
คเหตุวา อารหฺธา วิปฺสฺสนาปณฺณา
อชฺฉตฺตาทินิเวสา. ปรสฺส ชนฺธ

จะอธิบายในติเกที่ ๔ ต่อไป ปัญญา มี ๓ อย่าง โดยเป็นอภินิเวสมีอชฉตตาทินิเวส (ยึดมั่นในภายในเป็นต้น) อย่างนี้ คือ

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๔๔๐.
^๒ ฉ. นิพฺพตฺติ...
^๓ อภ. วิ. ๓๕/๔๔๐.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พาหิรี วา อนินุทริยพทุธรูป คเหตุวา วิปัสสนาปัญญา ที่ปรารภถือเอาชั้นของตน
 อารทุธา พหิททาภินิเวสา. อุภย ชื่อว่า อชฌตตภินิเวสปัญญา (ยึดมั่นใน
 คเหตุวา อารทุธา อชฌตตพหิททาภินิเวสาคิ ภายใน). วิปัสสนาปัญญาที่ปรารภถือเอา
 เอว อชฌตตภินิเวสาคิวิเสสน ทิวธา. ชั้นของบุคคลอื่น หรือรูปที่ไม่เนื่องด้วย
 อินทริยภายนอก ชื่อว่า พหิททาภินิเวสปัญญา
 (ยึดมั่นในภายนอก). วิปัสสนาปัญญาที่
 ปรารภถือเอาทั้ง ๒ อย่าง ชื่อว่า
อชฌตตพหิททาภินิเวสปัญญา (ยึดมั่นทั้ง
 ภายในและภายนอก).

ปัญญา ๔ อย่าง

๔๒๘. จตุกกเกส ปรมจตุกกเก
 ทุกขสจจ อารพภ ปวตต ฉาณิ ทุกเข
ฉาณิ. ทุกขสมุททย อารพภ ปวตต ฉาณิ
 ทุกขสมุทเย ฉาณิ. ทุกขนิโรธ อารพภ
 ปวตต ฉาณิ ทุกขนิโรเธ ฉาณิ.
 ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ อารพภ ปวตต
 ฉาณิ ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิบัติ
ฉาณนติ เอว จตุสสุ สจเจสสุ
 ฉาณวเสสน จตุพพิธา.

๔๒๘. ในบรรดาจตุกกะทั้งหลาย จะ
 อธิบายในจตุกกะที่ ๑ ต่อไป ปัญญามี ๔
 อย่างโดยเป็นญาณในสังขะทั้ง ๔ ดังนี้ คือ
 ญาณที่ปรารภทุกขสังขเป็นไป ชื่อว่า ญาณใน
ทุกข. ญาณที่ปรารภทุกขสมุททยเป็นไป ชื่อว่า
ญาณในทุกขสมุททย. ญาณที่ปรารภทุกขนิโรธ
 เป็นไป ชื่อว่า ญาณในทุกขนิโรธ. ญาณที่
 ปรารภทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติเป็นไป ชื่อว่า
ญาณในทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทุติยจตุกกะ จตฺสโส ปฏิสัมภิตา จะอธิบายในจตุกกะที่ ๒ ต่อไป ญาณ
 นาม อุตฺถาทิสฺส ปเภทคตานิ จตฺตาริ ๔ อันถึงความแตกฉานในอรรถเป็นต้น ชื่อ
 ญาณานิ. วุตฺตเณหฺม "อุตฺถเณ ญาณิ ว่า ปฏิสัมภิตา ๔. ข้อนี้สมดังพระบาลีที่ตรัส
 อุตฺถปฏิสัมภิตา. ฐมฺเม ญาณิ ไว้ดังนี้ว่า "ความรู้ในผล ชื่อว่า อุตฺถ-
 ฐมฺมปฏิสัมภิตา. อุตฺถฐมฺมนิรุตฺตาทิลลาเป ปฏิสัมภิตา. ความรู้ในเหตุ ชื่อว่า ฐมฺม-
 ญาณิ นิรุตฺตปฏิสัมภิตา. ญาณเสุ ญาณิ ปฏิสัมภิตา. ความรู้ในการกล่าวอฺตฺถฐมฺม-
 ปฏิกฺขานปฏิสัมภิตา"^๑ ญาณเสุ ญาณิ ปฏิสัมภิตา. ความรู้
 ปฏิกฺขานปฏิสัมภิตา"^๒ ญาณเสุ ญาณิ ปฏิสัมภิตา. ความรู้
 ในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิกฺขานปฏิสัมภิตา".

อธิบายปฏิสัมภิตา ๔

ตตฺถ อุตฺโตติ สงฺเขปโต ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อรรถ
 เหตุผลสฺเสตฺ อธิวจฺนํ. เหตุผลํ หิ ว่าโดยย่อเป็นชื่อแห่งผลของเหตุ. จริงอยู่
 ยสฺมา เหตุอนุสาเรน อริยติ อธิกมฺยติ ผลของเหตุ เรียกว่าอรรถ เพราะเหตุที่ถึง
 สมฺปาปฺณียติ, ตสฺมา อุตฺโตติ วุจฺจติ. ก็อรรถ สำเร็จตามแนวแห่งเหตุ. แต่เมื่อ
 ปเภทโต ปน ยงฺกิญฺจ ปจฺจยสมฺภูตํ, ว่าโดยประเภท ธรรม ๔ อย่างเหล่านั้นคือ
 นิพฺพานํ ภาสิตฺตโต วิปาโก กิริยาติ ธรรมชาติที่เกิดแต่ปัจจัย อย่างใดอย่างหนึ่ง
 อิมํ ปณฺจ ฐมฺมา อุตฺโตติ เวทิตฺตพฺพา. ๑ นิพพาน ๑ เนื้อความแห่งภาสิต ๑ วิปาก
 ตํ อุตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมี อุตฺถเณ ๑ กิริยา ๑ ฟังทราบว่าเป็นชื่อ อรรถ.

^๑ ส. ม. ตตฺถ, ฉ. ตตฺตร.

^๒ อภ. วิ. ๓๔/๓๔๘.

ประเภทคัมภีร์ ฌาน อรรถปฏิสัมภทา. ญาณอันถึงความแตกฉานในธรรมนั้น แห่ง ธมฺโมติปิ สงฺเขปโต ปจฺจยสฺเสตฺติ อธิวณฺโณ. บุคคลผู้พิจารณาธรรมนั้น ชื่อว่า อรรถ-
ปจฺจโย หิ ยสฺมา ตํ ตํ ททติ ปวตฺเตติ ปฏิสัมภทา. แม้คำว่า ธรรม นี้ว่าโดยย่อ
 ว่าเป็นชื่อแห่งปัจจัย. จริงอยู่ ปัจจัย เรียกว่า
 ธรรม เพราะเหตุที่จัดการผลนั้น ๆ คือ ยิง
 ว่าเป็นไป หรือให้เพื่อความถึง-
 ภาสิตํ กุสลํ อกุสลนฺตํ อิมํ ปณฺจ พร้อม. แต่ว่าโดยประเภท ธรรม ๕
 ฌมฺมา ฌมฺโมติ เวทิตพฺพา. ตํ ฌมฺมํ เหล่านี้คือ เหตุอันยังผลให้บังเกิดอย่างใด
 ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมี ฌมฺเม ปเภทคัม อย่างหนึ่ง ๑ อริยมรรค ๑ ภาสิต ๑ กุสล
 ฌานํ ๑ อกุศล ๑ ฟังทราบว่าเป็นชื่อ ธรรม. ญาณอันถึงความแตกฉานในธรรมนั้น แห่ง
 บุคคลผู้พิจารณาธรรมนั้น ชื่อว่า ธมฺม-
ปฏิสัมภทา.

อภิมเว หิ อตฺถโก อภิมฺเม : จริงอยู่ ความซื่อแท้และ พระผู้มี
 พระภาค ได้ทรงแสดงจำแนกไว้ในพระ-
 อภิธรรม โดยนัยมีอาทิว่า :

"ทุกฺเข ฌานํ อตฺถปฏิสัมภทา. "ความรู้ในทุกข์ ชื่อว่า อรรถ-
 ทุกฺขสมฺมุเต ฌานํ ธมฺมปฏิสัมภทา. ปฏิสัมภทา. ความรู้ในทุกขสมุทัย

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จุฬาราชมนตรี ม.ท. ๕-๒

ทุกฺขนิโรธ ฅณฺ์ อตฺตปฏิสมฺภิตา.
 ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทาย ฅณฺ์
 ธมฺมปฏิสมฺภิตา? เหตุมฺหิ ฅณฺ์
 ธมฺมปฏิสมฺภิตา. เหตุผล ฅณฺ์
 อตฺตปฏิสมฺภิตา. เย ธมฺมา ชาตฺตา
 ญฺฐา สลฺยชาตฺตา นิพฺพตฺตา
 อภินิพฺพตฺตา ปาตฺตญฺฐา. อิมฺเส
 ธมฺเมสฺ ฅณฺ์ อตฺตปฏิสมฺภิตา.
 ยมฺหา ธมฺมา เต ธมฺมา ชาตฺตา
 ญฺฐา สลฺยชาตฺตา นิพฺพตฺตา
 อภินิพฺพตฺตา ปาตฺตญฺฐา, เตสฺ
 ธมฺเมสฺ ฅณฺ์ ธมฺมปฏิสมฺภิตา,
 ชรามรณ ฅณฺ์ อตฺตปฏิสมฺภิตา,
 ชรามรณสมฺมุทเย ฅณฺ์ ธมฺม-
 ปฏิสมฺภิตา ฯเปฯ สํฆารนิโรธ
 ฅณฺ์ อตฺตปฏิสมฺภิตา. สํฆาร-
 นิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ฅณฺ์
 ธมฺมปฏิสมฺภิตา. อธิ ภิกฺขุ
 ธมฺมํ ชานาติ สุตฺตํ เกยฺยํ ฯเปฯ

ชื่อว่า ธมฺมปฏิสมฺภิตา. ความรู้ใน
 ทุกฺขนิโรธ ชื่อว่า อตฺตปฏิสมฺภิตา.
 ความรู้ ในทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา
 ชื่อว่า ธมฺมปฏิสมฺภิตา. ความรู้ใน
 เหตุ ชื่อว่า ธมฺมปฏิสมฺภิตา.
 ความรู้ในผลแห่งเหตุ ชื่อว่า อตฺต-
 ปฏิสมฺภิตา. ธรรมเหล่าใด เกิด-
 แล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิด
 แล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏ
 แล้ว. ความรู้ในธรรมเหล่านั้น
 ชื่อว่า อตฺตปฏิสมฺภิตา. ธรรม
 เหล่านั้น เกิดแล้ว มีแล้ว เกิด-
 พร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิด-
 เฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว แต่ธรรม
 ใด ความรู้ในธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า
 ธมฺมปฏิสมฺภิตา ความรู้ในชรามรณะ
 ชื่อว่า อตฺตปฏิสมฺภิตา ความรู้ใน
 ชรามรณสมฺมุทัย ชื่อว่า ธมฺมปฏิสมฺภิตา
 ฯลฯ ความรู้ในสํฆารนิโรธ ชื่อว่า

๑-๑ ฉ. อิม ปาจา น ทิสฺสตี.

เวทลล. อัย วุจจติ ธมฺมปฏิสฺสมฺภิตา.
 โส ตสฺส ตสฺเสว ภาสิตสฺส อตุถิ
 ชานาติ 'อัย อิมสฺส ภาสิตสฺส
 อตุถิ อัย อิมสฺส ภาสิตสฺส
 อตุถิ'ติ. อัย วุจจติ อตุถ-
 ปฏิสฺสมฺภิตา. กตเม ธมฺมา กุสลฺลา.
 ยสฺมี สมเย กามาวจริ กุสลิ
 จิตฺติ อูปฺปนฺนํ โทติ ฯเปฯ อิเม
 ธมฺมา กุสลฺลา. อิเมสุ ธมฺเมสุ
 ฌานํ ธมฺมปฏิสฺสมฺภิตา. เตสํ
 วิปาเก ฌานํ อตุถปฏิสฺสมฺภิตา"^๑
 อาทินา นเยน วิภชิตฺวา ทสฺสิโต.

อตุถปฏิสฺสมฺภิตา. ความรู้ในสังขาร-
 นิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อว่า ธมฺม-
 ปฏิสฺสมฺภิตา. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้
 ย่อมรู้ธรรม คือ สุตตะ เถยยะ ฯลฯ
 เวทลละ. นี้เรียกว่าธมฺมปฏิสฺสมฺภิตา.
 ภิกษุนั้น ย่อมรู้อรรถแห่งภาสิตนั้น ๆ
 แลละว่า 'นี้เป็นอรรถแห่งภาสิตนี้ นี้
 เป็นอรรถแห่งภาสิตนี้'. นี้เรียกว่า
 อตุถปฏิสฺสมฺภิตา. กุศลธรรมเป็นใจน.
 กามาวจรกุศลจิตเกิดขึ้น ในสมัยใด
 ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศลธรรม.
 ความรู้ในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธมฺม-
 ปฏิสฺสมฺภิตา. ความรู้ในวิปากของธรรม
 เหล่านั้น ชื่อว่า อตุถปฏิสฺสมฺภิตา".

อตุถธมฺมนิรุตฺตาทิลลาเป ฌานนฺติ
 ตสฺมี อตุถเ จ ธมฺเม จ ยา สภาวนิรุตฺติ
 อพฺยาภิจาริโวหาโร. ตททิลลาเป ตสฺส
 ภาสเน อฺทฺริเณ ตํ ภาสิตํ ลปิตํ อฺทฺริตํ

คำว่า ความรู้ในการกล่าว อรรถ
ธรรม นิรุตติ มีอธิบายว่า สภาวนิรุตติ
 (คือ ภาษาธรรมชาติ) ได้แก่โวหารที่ไม่มี
 การเปลี่ยนแปลง อันได้ในอรรถและ

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๔๐๐.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสทฺธมฺมรท บ.พ. ๕-๒

สุตฺตวาว อัย สภาวนิรุตฺติ, อัย น ในธรรมนั้น. ความรู้ในการกล่าวสภาว-
 สภาวนิรุตฺตึติ เอวํ ทสฺสา ธมฺมนิรุตฺติ- นิรุตฺตินั้น คือในการกล่าวในการเปล่งเสียง
 สณฺณิตาย สภาวนิรุตฺติยา มาคธิกาย ซึ่งโวหารนั้น ความรู้อันถึงความแตกฉาน
 สัพพสฺตฺตานํ มุลภาษา ย ปเภทคตํ ฌานํ ในสภาวนิรุตฺติที่มีชื่อว่า ธรรมนิรุตฺติ คือ
นิรุตฺติปฏิสมฺภิตา. นิรุตฺติปฏิสมฺภิตปฺตฺโต ภาษามคธอันเป็นมูลภาษา^๑ ของสรรพสัตว์

๑

ฉ. ...สมภิตาปฺตฺโต.

๑

ภาษามคธนั้น เป็นชื่อเรียกภาษาของ
 คนชาวมคธรัฐในสมัยโบราณ ชื่อว่า สภาว-
 นิรุตฺติ เพราะเป็นภาษาธรรมชาติและชื่อว่า
 เป็นมูลภาษา เพราะเป็นภาษาดั้งเดิม ท่าน
 กล่าวไว้ในคัมภีร์รูปสีทธิปกรณ์ว่า มนุษย์
 เริ่มแรกตั้งแต่ครั้งตั้งโลก ตั้งกัปมาเรียกว่า
 มนุษย์ ครั้งปฐมกัป พวกกันด้วยภาษามคธ
 พวกเทวดาและพรหมทั้งหลาย ก็พูดกันด้วย
 ภาษามคธ เด็กเกิดมาไม่เคยได้ยิน คำพูด
 ของใครเลย พูดขึ้นมาเองจะพูดเป็นภาษา-
 มคธ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ตรัส
 ด้วยภาษามคธ เพราะฉะนั้นภาษามคธจึงมี
 ชื่อว่าธรรมนิรุตฺติ คือเป็นภาษาเกี่ยวกับ
 พระธรรม เมื่อพระอรหันต์ทั้งหลาย
 สังกายนารวบรวมพระพุทฺธวจนะ เป็นพระ-
 ไตรปิฎก ก็ได้รวบรวมไว้ด้วยภาษามคธ
 พระไตรปิฎกนั้นหรือพระพุทฺธวจนะนั้น เรียก
 ว่า ปาฬี แปลว่า พระบาลี ภาษาที่พระ-

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หิ ผสฺโส เวทนาติ เอวมาทิวจันํ ํทั้งหลายนั้น อย่างนี้ว่า พอได้ยินคำที่พูด ที่
 สุตฺวา ว อัยํ สภาวนิรุตฺตํ ชานาติ. กล่าวเปล่งเสียงก็รู้ว่า นี่เป็นสภาวนิรุตติ
 ผสฺสา เวทโนติ เอวมาทิกํ ปน อัยํ น นี้ไม่ใช่สภาวนิรุตติ ดังนี้ ชื่อว่า นิรุตติ-
 สภาวนิรุตฺตํ. ปฏิสัมภิตา. จริงอยู่ ผู้บรรลุนิรุตติปฏิสัมภิตา
 พอได้ยินคำมีอาทಿಯ่างนี้ว่า ผสฺโส เวทนา
 ก็รู้ว่านี่เป็นสภาวนิรุตติ. แต่ได้ยินคำมีอาทิ
 อย่างนี้ว่า ผสฺสา เวทโน ก็รู้ว่านี่ไม่ใช่
 สภาวนิรุตติ.

อรหันต์อธิบายพระไตรปิฎกในชั้นแรก ก็เป็น
 ภาษามคธ แต่เมื่อมีการจารึกคำอธิบาย
 พระไตรปิฎก ในลังกาทวีป ได้จารึกไว้ด้วย
 ภาษาสิงห์ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย
 มีพระพุทธโฆษาเถระเป็นต้น แปลมาเป็น
 ภาษามคธ แล้วจารึกไว้เพื่อการศึกษาเล่า-
 เรียน คำภาษามคธนั้น จึงเรียกว่าภาษา
 บาลีในภายหลัง ในการสอบบาลีสนามหลวง
 มีวิชาแปลภาษาไทยเป็นภาษาบาลี แต่เรียก
 ว่า แปลไทยเป็นมคธ ในนิรุตติปฏิสัมภิตานี้
 จึงหมายถึงความแตกฉาน ในภาษามคธนั้น-
 เอง - ผู้แปล อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉาณเส ฉาณนติ สพุทต
 ฉาณมารมณั กตุวา ปจุจเวกขนตสุส
 ฉาณารมณั ฉาณั ยถาวุตเตสุ วา เตสุ
 ฉาณเส สโคจรกิจจาทิวเสน วิตุถารโต
 ฉาณั ปฎิภาณปฎิสัมภิตา อตุโถ.

คำว่า ความรู้ในญาณทั้งหลาย มี
 อธิบายว่า ความรู้อันมีญาณเป็นอารมณ์ ของ
 บุคคลผู้พิจารณา ทำญาณในอารมณ์ทุกอย่าง
 ให้เป็นอารมณ์ หรือได้แก่ความรู้โดยพิสคาร
 ทั่วยอานาจอารมณ์และกิจของตนเป็นต้น ใน
 ญาณตามที่กล่าวแล้วนั้น เป็นปฎิภาณ
ปฎิสัมภิตา.

ปฎิสัมภิตามีภูมิ ๒

๔๒๙. จตสุโสปี เจตา ปฎิสัมภิตา
 ทวีสุ (๑) ปเภท กจุฉนติ เสชภูมิยฉ
 อเสชภูมิยฉ.

๔๒๙. ก็แม้ปฎิสัมภิตาทั้ง ๔ นี้ ย่อม
 ถึงความแตกฉานในภูมิทั้ง ๒ คือในเสชภูมิ
 และอเสชภูมิ.

ตตุถ อตุคสาวกานั มหาสาวกานฉ
 อเสชภูมิยั ปเภท คตา, อานนทเตธเร-
 จิตตคทปติธมมิกอุปาสกอุปาสลิกทปติขุชุตตรา-
 อุปาสลิกาหั้น เสชภูมิยั. เอวั ทวีสุ ภูมิสุ
 ปเภท กจุฉนติโยปี เจตา อธิคเมน
 ปริยตุคิตยา สวเนน ปริปุฉฉาย ปุพุพโยเคน
 จาติ อิเมหิ ปฉฉหากาเรหิ วิสทา โทหนติ.

ในบรรดาภูมิทั้ง ๒ นั้น ปฎิสัมภิตา
 ของพระอัครสาวก และของพระมหาสาวก
 ทั้งหมด ถึงความแตกฉานในอเสชภูมิ
 ปฎิสัมภิตาของพระอริยสาวกทั้งหลาย มี
 พระอานนทเถระ จิตตคททปติ ฐัมมิกอุปาสก
 อุปาสลิกททปติ และนางขุชุตตราอุปาสลิกา
 เป็นต้น ถึงความแตกฉานในเสชภูมิ. ก็

๑ ฉ. เอตุฉนตเร ฉาเนสุติ ปาโฉ ทิสสุติ.

ปฏิสัมพันธ์เหล่านี้ แม้ถึงความแตกฉานในภูมิ
ทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมเป็นธรรมชาติชำนาญขึ้น
ด้วยอาการ ๕ อย่างเหล่านี้ คือ การบรรลุ
๑ ปริยัติ ๑ การฟัง ๑ ปริปัญญา ๑
บุพโทยะ ๑.

ตตถ อธิโกโม นาม อรหตตปุตติ. ในบรรดาอาการทั้ง ๕ อย่างนั้น การ
ปริยัติ นาม พุทธวจนสุส ปริยาปนัน. บรรลุพระอรหัต ชื่อว่า การบรรลุ. การ
สวน์ นาม สกุกจจ อฏฐี กตวา เรียนพระพุททวจนะ ชื่อว่า ปริยัติ. การฟัง
สทตมมสุสวน์. ปริปัญญา นาม พระสัทธรรมโดยเคารพ ทำให้มีประโยชน์
ปาฬิอฏฐกถาที่สุ คณฐิปทอตุตปทวินิจฉยกถา. ชื่อว่า การฟัง. การกล่าววินิจฉัยในคัมภีร์บท
บุพโทยโค นาม บุพพุทธานิ สาสเน และอรรถบท ในพระบาลีและอรรถกถา
กตปจจากติกภาเวน ยาว อนุโลม- เป็นต้น ชื่อว่า ปริปัญญา. การประกอบ
โคตรภูสมบี, ตาว วิปัสสนานุโยโค. เนื่อง ๆ ซึ่งวิปัสสนา ตลอดถึงได้ญาณที่ใกล้
อนุโลมญาณและโคตรภูญาณ ด้วยภาวะที่มี
การไป และการถอยกลับ ในพระศาสนา
ของพระพุทธเจ้าครั้งก่อน ๆ ชื่อว่า บุพโทยะ.

อปเร อาหุ :

"บุพโทยโค พาทุสจจ

อาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า :

"บุพโทยะ ๑ ความเป็นพหูสูต ๑

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เทศภาสา จ อากโม
 ปริปุจจา อธิคโม
 กรุสนุนิสฺสโย ตถา
 มิตฺตสมฺปตฺติ เจวาติ
 ปฏิสัมภิตฺตปจฺจยา"ติ.

ภาษาถิ่น ๑ อากม ๑ ปริปุจจา ๑
 การบรรลุ ๑ การอาศัยครู ๑
 ความถึงพร้อมแห่งมิตร ๑ อาการ
 ทั้ง ๘ อย่างนี้ เป็นปัจจัยแห่ง
 ปฏิสัมภิตา".

ตตถ บุพฺพโยโค วุตฺตนโยว.
พาสฺสจฺจ นาม เตสฺ เตสฺ สฺตเถสฺ
 จ สิปฺปายตเนสฺ จ กุสลตา. เทศภาสา
 นาม เอกสฺตโวหารกุสลตา. วิเสเสน
 ปน มากธิเก โกสลลฺ. อากโม นาม
 อนุตฺมโส โอบมฺมวคฺคมตฺตสฺสาปิ
 พุทฺทวจนฺสฺส ปรียาปุณฺ. ปริปุจจา นาม
 เอกกาถายปิ อตฺถวินิจฺฉยปฺจฺจนฺ. อธิคโม
 นาม โสตาปนฺนตา วา ฯเปฯ อรหฺตฺติ
 วา. กรุสนุนิสฺสโย นาม สุตฺตปฏฺิภาณพฺหุลานฺ
 กรุณฺ สนฺติเก วาโส. มิตฺตสมฺปตฺติ นาม
 ตถารูปานฺเยว มิตฺตทานฺ ปฏฺิลาโกติ.

ในบรรดาอาการเหล่านั้น บุพโยคะ
 มีนัยได้กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ. ความเป็น
 ผู้ฉลาดในศาสตร์ทั้งหลาย และในอายตนะ
 คือทิลปะนั้น ๆ ชื่อว่า ความเป็นพหูสูต.
 ความเป็นผู้ฉลาดในโวหารร้อยเอ็ด ชื่อว่า
ภาษาถิ่น. แต่โดยพิเศษ ได้แก่ความเป็น
 ผู้ฉลาดในโวหารของชาวมคธ. การเรียน
 พุทธวจนะโดยที่สุด แม้เพียงโอบัมมวรรค
 ชื่อว่า อากม. การถามคำวินิจฉัยเนื้อความ
 แม่แห่งคาถาหนึ่ง ชื่อว่า ปริปุจจา. ความ
 เป็นพระโสตาบันก็ติ ฯลฯ ความเป็นพระ-
 อรหันต์ก็ติ ชื่อว่า การบรรลุ. การอยู่ใน
 สำนักของครูทั้งหลาย ผู้มากด้วยสุตะและ
 ปฏิภาณ ชื่อว่า การอาศัยครู. การได้มิตร

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทั้งหลายเห็นปานนั้นแล ชื่อว่า ความถึง
พร้อมแห่งมิตร ฉะนั้นแล.

ตตถ พุทธา จ ปจฺเจกพุทฺธา จ
ปุพฺพโยคณฺเจว อธิกมณฺจ นิสฺสาย
ปฏิสฺมฺภิตา ปาปณฺนติ. สวกา สพฺพานิปี
เอตานิ การณานิ. ปฏิสฺมฺภิตปฺปตฺติยา จ
ปาฏฺิเยกฺโก กมฺมฏฺฐานาภาวนานุโยโค นาม
นตฺถิ. เสขานํ ปน เสขผลวิโมกฺขนฺตีกา.
อเสขานํ อเสขผลวิโมกฺขนฺตีกาว
ปฏิสฺมฺภิตปฺปตฺติ โทติ. ตถาคตानํ หิ
ทสฺพลานิ วีย อริยานํ อริยผลเนว
ปฏิสฺมฺภิตา อธิชฺฌนฺตฺติ อีมา ปฏิสฺมฺภิตา
สนฺธาย วุตฺตํ จตฺตปฏิสฺมฺภิตาวเสน
จตฺตพิชฺชาติ.

ในบรรดาอาการเหล่านั้น พระพุทธ-
เจ้าทั้งหลาย และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง-
หลาย อาศัยบุพโยคะและการบรรลุนั้นแหละ
ย่อมบรรลุปฏิสัมภิตาทั้งหลาย. พระสาวก
ทั้งหลาย อาศัยเหตุเหล่านี้แม้ทั้งหมดจึง
บรรลุ. ก็ชื่อว่า การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
กัมมฏฐานภาวนา เฉพาะส่วนหนึ่งเพื่อการ
บรรลุปฏิสัมภิตาไม่มี. ก็การบรรลุปฏิสัมภิตา
ของพระเสขะทั้งหลาย มีในที่สุดแห่งวิโมกซ์
อันเป็นผลของพระเสขะ. การบรรลุ
ปฏิสัมภิตาของพระอเสขะทั้งหลาย มีในที่สุด
แห่งวิโมกซ์อันเป็นผลของพระอเสขะ. ก็
ปฏิสัมภิตาทั้งหลาย ของพระอริยะทั้งหลาย
ย่อมสำเร็จด้วยผล ของพระอริยะนั่นเอง
เหมือนดังพระกำลังทั้ง ๑๐ ของพระตถาคต
ฉะนั้น ข้าพเจ้ากล่าวว่ปัญญามี ๔ อย่าง
โดยเป็นปฏิสัมภิตา ๔ ดังนี้ หมายถึงเอา
ปฏิสัมภิตาดังกล่าวมา ฉะนั้นแล.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างพิมพ์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปณฺณากุมิ - มุล - สรฺรราวตฺถาน

การแยกแยะกุมิ - มุล - และโครงร่าง

แห่งปัญญา

ปัญญาพึงเจริญอย่างไร

๔๓๐. กถิ ภาเวตพฺพาติ เอตฺถ
 ปน ยสฺมา อิมาย ปณฺณาย ขนฺธายตฺนธาคฺ-
 อินฺทริยสจฺจปฏฺิจฺจสมุปฺปาทาทีเกทา ธมฺมา
กุมิ. สึลวิสุตฺติ เจว จิตฺตวิสุตฺติ จาคี
 อีมา เทว วิสุตฺติโย มุล. ทิฏฺฐิวิสุตฺติ
 กงฺขาวิตฺตณวิสุตฺติ มคฺคามคฺคณฺฑาทสฺสนวิสุตฺติ
 ปฏฺิพทาณฺฑาทสฺสนวิสุตฺติ ญานทสฺสนวิสุตฺติ
 อีมา ปณฺจ วิสุตฺติโย สรฺริ. ตสฺมา
 เตสฺส กุมิภูเตสฺส ธมฺเมสฺส อุกฺกหปฺริปฺจจาวเสน
 ญานปฺริจยํ กตฺวา มุลกฺฤตา เทว วิสุตฺติโย
 สมุปาเทตฺวา สรฺริกฺฤตา ปณฺจ วิสุตฺติโย
 สมุปาเทนฺเตน ภาเวตพฺพา. อยเมตฺถ
 สงฺเขโป.

๔๓๐. ก็ในปัญหากรรมว่า ปัญญาพึง
เจริญอย่างไร นี้ มีอธิบายดังนี้ เพราะเหตุ
 ที่ธรรมทั้งหลาย อันต่างด้วยชั้น อายตนะ
 ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจฺจสมุปฺปาท
 เป็นต้น เป็นกุมิแห่งปัญหานี้. วิสุตฺติ ๒
 เหล่านี้คือ สึลวิสุตฺติ ๑ จิตฺตวิสุตฺติ ๑ เป็น
มุล. วิสุตฺติ ๕ เหล่านี้ คือ ทิฏฺฐิวิสุตฺติ ๑
 กงฺขาวิตฺตณวิสุตฺติ ๑ มคฺคามคฺคณฺฑาทสฺสน-
 วิสุตฺติ ๑ ปฏฺิพทาณฺฑาทสฺสนวิสุตฺติ ๑ ญาน-
 ทสฺสนวิสุตฺติ ๑ เป็นโครง. ฉะนั้น ภิกษุ
 เมื่อทำความสังสมญฺญาน ด้วยอำนาจการ-
 เรียนและการไต่ถาม ในธรรมทั้งหลายอัน
 เป็นกุมิเหล่านั้นแล้ว ยังวิสุตฺติ ๒ อันเป็นมูล
 ให้ถึงพร้อมแล้ว ทำวิสุตฺติ ๕ อันเป็นโครง-
 ร่างให้ถึงพร้อม พึงเจริญเกิด. นี้เป็นความ
 ย่อในปัญหากรรมนี้.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔๓๑. อัย ปน วิตุถาโร, ยี่
 ดาว วุคฺคิ "ขนฺธายตนธาคฺคินฺทริย-
 สัจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีเกทา ธมฺมา ญฺมิตฺติ,
 เอตฺถ ขนฺธาติ ปณฺจกฺขนฺธา รุปกฺขนฺโธ
 เวทนาฯขนฺโธ สณฺณากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ
 วิญฺญาณกฺขนฺโธติ.

๔๓๑. ส่วนความพิสดารมีดังต่อไปนี้
 จะวินิจฉัย ในคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ก่อนว่า
 "ธรรมทั้งหลาย อันต่างด้วยชั้น อายตนะ
 ธาคฺคินฺทริย สัจจะ และปฏิจฺจสมุปฺปาท
 เป็นต้น เป็นญฺมิตฺติ" นี้ต่อไป คำว่า ชั้น
 ได้แก่ ชั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น
 สณฺญาชั้น สงฺขารชั้น วิญฺญาณชั้น.

รูปกฺขนฺธกถา

๔๓๒. ตตฺถ ยงฺกิญฺจึ สีตาทีหิ
 รูปฺปนลฺกฺขณํ ธมฺมชาตํ, สพฺพนฺตํ เอกโต
 กถฺวา รูปกฺขนฺโธติ เวทิตฺพหิ.

ตเทตํ รูปฺปนลฺกฺขณเณ เอกวิธมฺปิ
 ญฺโตปาทายเกทโต ทฺพหิธ?

กล่าวด้วยเรื่องรูปชั้น

๔๓๒. ในบรรดาชั้นทั้ง ๕ นั้น
 ธรรมชาติที่มีความแปรผันเพราะวิโรธิปัจจัย
 มีความเย็นเป็นต้นเป็นลักษณะ อย่างใด
 อย่างหนึ่ง รวมธรรมชาตินั้นทั้งหมดเข้าไว้
 ด้วยกัน ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า รูปชั้น.

รูปนั้นนี้มีอย่างเดียวกันบ้าง โดยลักษณะ
 คือความแปรผัน มี ๒ อย่าง โดยจำแนกเป็น
 ญฺตฺรูปและอุปาทายรูป.

^๑ ฉ. ทฺวิธ.

สมุฏฐานภูตบุปสาทลภูขณั
รูปเปสุ อวัญฉนรสี,
อาธารภาวปจจุปฏฐานั,
นิทานกมุขภูตปฏฐานั.

วา จกขุ,
จกขุวิญญานสสุ
ทฏฐกามตา-

กระทรูปเป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง มี
ความใสแห่งภูตรูปอันมีกรรม ซึ่งมีความไคร่
จะเห็นเป็นต้นเหตุ เป็นสมุฏฐานเป็นลักษณะ
มีอันชักมาที่รูปทั้งหลายเป็นรส มีภาวะเป็น
ที่รองรับจักขุวิญญานเป็นปัจจุปฏฐาน มีภูตรูป
อันเกิดแต่กรรมที่มีความไคร่จะเห็น เป็น
ต้นเหตุเป็นปฏฐาน.

สททาภิฆาตารภูตบุปสาทลภูขณั, โสตุ-
กามตานิทานกมุขสมุฏฐานภูตบุปสาทลภูขณั
วา โสตุ, สทเทสุ อวัญฉนรสี,
โสตุวิญญานสสุ อาธารภาวปจจุปฏฐานั,
โสตุกามตานิทานกมุขภูตปฏฐานั.

โสตุะ มีความใสแห่งภูตรูปอันควรแก่
การกระทบเสียงเป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง
มีความใสแห่งภูตรูปอันมีกรรมซึ่งมีความไคร่
จะฟังเป็นต้นเหตุเป็นสมุฏฐาน เป็นลักษณะ
มีอันชักมาที่เสียงเป็นรส มีภาวะเป็นที่รอง-
รับโสตุวิญญานเป็นปัจจุปฏฐาน มีภูตรูปอัน
เกิดแต่กรรม ที่มีความไคร่จะฟังเป็นต้นเหตุ
เป็นปฏฐาน.

กนุธาภิฆาตารภูตบุปสาทลภูขณั ฆายิตุ-
กามตานิทานกมุขสมุฏฐานภูตบุปสาทลภูขณั
วา ฆานั, กนุเชสุ อวัญฉนรสี,

ฆานะ มีความใสแห่งภูตรูปอันควรแก่
การกระทบกลิ่นเป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง
มีความใสแห่งภูตรูปอันมีกรรมซึ่งมีความไคร่

ฆานวิญญาณสุส อารทภาวปัจจุปฏฐานิ,
 สหายิตุกามตานิทานกมฺมชฎตปทฏฐานิ.

จะคมเป็นต้นเหตุเป็นสมุฏฐาน เป็นลักษณะ
 มีอันชักมาที่กลืนเป็นรส มีภาวะเป็นที่รองรับ
 ฆานวิญญาณเป็นปัจจุปฏฐาน มีภูตรูปอันเกิด
 แต่กรรมที่มีความใคร่จะคมเป็นต้นเหตุ เป็น
 ปทฏฐาน.

รสาภิฆาตารทฏตปฺปสาทลฺกฺขณา สหายิตุ-
 กามตานิทานกมฺมสมุฏฐานฏตปฺปสาทลฺกฺขณา
 วา ชีวหา, รเสสฺ อาวินฺจนรสา,
 ชิวหาวิญญาณสุส อารทภาวปัจจุปฏฐานา,
 สหายิตุกามตานิทานกมฺมชฎตปทฏฐานา.

ชีวหา มีความใสแห่งภูตรูปอันควรแก่
 การกระทบรสเป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง
 มีความใสแห่งภูตรูปอันมีกรรมซึ่งมีความใคร่
 จะลิ้มเป็นต้นเหตุเป็นสมุฏฐาน เป็นลักษณะ
 มีอันชักมาที่รสเป็นรส มีภาวะเป็นที่รองรับ
 ชิวหาวิญญาณเป็นปัจจุปฏฐาน มีภูตรูปอันเกิด
 แต่กรรมที่มีความใคร่จะลิ้มเป็นต้นเหตุ เป็น
 ปทฏฐาน.

โผฏฐพฺพภิฆาตารทฏตปฺปสาทลฺกฺขโณ,
 ศุสิตุกามตานิทานกมฺมสมุฏฐานฏตปฺปสาท-
 ลฺกฺขโณ วา กาโย, โผฏฐพฺพเสสฺ
 อาวินฺจนรโส, กายวิญญาณสุส อารทภาว-
 ปฺจุปฏฐาโน, ศุสิตุกามตานิทานกมฺมชฎต-
 ปทฏฐาโน.

กาย มีความใสแห่งภูตรูปอันควรแก่
 การกระทบโผฏฐัพพะเป็นลักษณะ อีกอย่าง-
 หนึ่ง มีความใสแห่งภูตรูปอันมีกรรมซึ่งมี
 ความใคร่จะถูกต้องเป็นต้นเหตุเป็นสมุฏฐาน
 เป็นลักษณะ มีอันชักมาที่โผฏฐัพพะเป็นรส
 มีภาวะเป็นที่รองรับกายวิญญาณเป็นปัจจุปฏ-

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฐาน มีภูตรูปอันเกิดแต่กรรมที่มีความใคร่จะ
ถูกต้องเป็นต้นเหตุเป็นปทัฏฐาน.

ความเห็นของเกจิอาจารย์ เกี่ยวกับปสาทรูป ๕

๔๓๔. เกจิ ปน "เตชาธิกานํ ภูตานิ
ปสาโท จกฺขุ, วายุปจวีอาปาธิกานํ ๔๓๔. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า
ภูตานิ ปสาทา โสตฆานชีวหา, กาโย "ความใสแห่งภูตรูปทั้งหลาย ที่มากไปด้วย
สพฺเพสนฺ"ติ^๑ วนฺติ. อปเร "เตชาธิกานํ
ปสาโท จกฺขุ, วิรวายุอาปจวาทิกานํ ที่มากไปด้วยวาโย เป็นโสตะ ที่มากไปด้วย
โสตฆานชีวหา"ติ วนฺติ. เต ปฐวี เป็นฆานะ ที่มากไปด้วยอาโป เป็น
วตฺตพฺพา "สุตฺตํ อารธา"ติ. อทฺธา ชีวหา ความใสแห่งภูตรูปทั้งหมด เป็นกาย".
สุตฺตเมว น ทกฺขิสฺสนฺติ. เกจิ ปเนตฺถ อจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "ความใสแห่ง
"เตชาทีนํ กุณฺเฑที รูปาทีหิ อนุคฺคยฺห- ภูตรูปที่มากไปด้วยเตโช เป็นจักขุ ความใส
แห่งภูตรูปที่มากไปด้วยช่องว่าง เป็นโสตะ

^๑ ฉ . สพฺเพสนฺ ปิตี .

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภาวโต^๑ติ การณ์ วนฺตติ^๑ เต วุตตพฺพา ที่มากไปด้วยวาโย เป็นขานะ ที่มากไปด้วย
 "โก ปเนวมาท 'รูปาทโย เตชาที่น อวาโป เป็นชีวหา ที่มากไปด้วยปฐวี เป็น
 คุณา'ติ. อวินิพฺโภควุตตีสฺ หิ ภูเตสฺ กาย". ฟังบอกอาจารย์เหล่านั้นว่า "ขอให้
 อยฺ อิมสฺส คุโณ อยฺ อิมสฺส คุโณติ ชักสูตรมา" ดังนี้. ท่านจักไม่พบสูตรเลย
 น ลพฺภา วุตตุนฺ^๑ติ. อถาปี วเทยฺยฺ อย่างแน่นอน. ก็ในอธิการนี้ อาจารย์บาง-
 "ยถา เตสฺ เตสฺ สมฺภาเรสฺ ตสฺส พวก ย่อมกล่าวเหตุน่า "เพราะภาวะที่
 ตสฺส ภูตสฺส อธิกตาย ปจฺวีอาที่น ภูตรูปทั้งหลายมีเตโชเป็นต้น อันโคจรรูป
 สุนฺธารณาที่น กิจฺจานิ อิจฺฉณ, ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้นอันเป็นคุณอนุเคราะห์
 เอวฺ เตชาที่อธิเกสฺ สมฺภาเรสฺ อยู่". อาจารย์บางพวกเหล่านั้น ฟังถูก
 รูปาที่น อธิกภาวทสฺสนโต อิจฺฉิตพฺพเมตฺ คำนวว่า "ก็ใครเล่า กล่าวอย่างนี้ว่า
 รูปาทโย เตสฺ คุณา"ติ. 'โคจรรูปมีรูปเป็นต้น เป็นคุณของภูตรูป
 เต: วุตตพฺพา "อิจฺฉเยยฺยาม, ยถิ มีเตโชเป็นต้น'. เพราะในภูตรูปทั้งหลาย
 อาปาธิกสฺส อาสวสฺส กนฺธโต ปจฺวีอธิเก อันมีความเป็นไปแยกกันไม่ได้ ใครกล่าว
 กปฺปาเส กนฺธโร อธิกตโร ลียา, ไม่ได้ว่า นี้เป็นคุณของรูปนี้ นี้เป็นคุณของรูป
 เตชาธิกสฺส จ อฺโณททกสฺส ฆณฺโณโตปี นี้". แม้ถ้าว่าอาจารย์เหล่านั้น จะฟังกล่าว
 ลีตฺทกสฺส ฆณฺโณ ปรีหาเยถ". ว่า "ท่านทั้งหลาย ย่อมประสงค์เอากิจ
 ปเนตฺ อุกฺกมฺปิ นตฺถิ, ตสฺมา มีการทรงไว้เป็นต้น ของปฐวีเป็นต้น

^๑ ฉ. ทสฺเสนฺตติ.

๑
 ปหาเยเถตเมเตสํ นิสฺสยภูตานํ เพราะความที่ภูตรูปนั้น ๆ มีอยู่มากในองค์-
 วิเสสกปฺปนํ, "ยถา อวิเสสเปิ ประกอบนั้น ๆ ฉนฺใด คำที่ว่า โคจรรูปมีรูป
 เอกกလာเป ภูตานํ รูปรสาทโย อณฺณมณฺณํ เป็นต้น เป็นคุณของภูตรูปมีเตโชเป็นต้น
 วิสทิสสา โหนฺติ, เอวํ จกฺขุปฺปสาทาทยอ เหล่านั้น นี้ก็พึงประสงค์ เพราะแสดงถึง
 อวิชฺชมาเนปิ อณฺณสุมี วิเสสการณฺเฑติ ความที่รูปเป็นต้น มีอยู่มากในส่วนประกอบ
 คเหตุพฺพเมตํ. ึ่งหลาย ที่มากไปด้วยเตโชเป็นต้น ก็
 เหมือนฉนฺนั้น" ดังนี้. อาจารย์เหล่านั้น
 พิงฺถูกคานวํ "เราทั้งหลายพึงประสงค์อยู่
 หากว่ากลืนในฝ่ายที่มากไปด้วยปรุวิ จะพึง
 เป็นกลืนฉนฺยิ่งกว่ากลืนแห่งของคอง ที่มาก
 ไปด้วยอาโป และสีของน้ำเย็นจะพึงจางแม้
 กว่าสีของน้ำร้อนที่มากไปด้วยเตโช". แต่
 เพราะไม่มีทั้ง ๒ อย่างนี้ ฉะนั้น ท่าน
 ึ่งหลาย จงละความคิดถึงความแตกต่างนี้
 แห่งภูตรูป อันเป็นที่อาศัยเหล่านั้นเสียเถิด
 ควรถือเอาความฉนฺนี้ว่า "รูปและรสเป็นต้น

๑-๑ ส. ก. ปหาเยเถต. เอตฺถ เอกํ
 วิเสสกปฺปนํ ปหาเย ยถา ๆ เปฯ
 วิเสสการณฺเฑติ เอตํ คเหตุพฺพนฺติ
 โยชนา.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แห่งภทรูปทั้งหลายในกลาปเดียวกัน แม้ไม่มี
ความต่างกัน ก็ยังไม่เหมือนกันและกันฉันใด
ปสาทรูปทั้งหลายมีจักขุประสาทเป็นต้น แม้
เมื่อไม่มีเหตุแห่งความต่างกัน อย่างอื่นก็
ไม่เหมือนกันและกันฉันนั้น" ดังนี้.

ก็ ปน ตั ยั อณฺณมณฺณสฺส
อสาธารณิ ? กมฺมเมว จ^๑ เนสึ
วิเสสการณิ. ตสฺมา กมฺมวิเสสโต
เอเตสึ วิเสโส, น ภุตวิเสสโต.
ภุตวิเสเส หิ สติ ปสาโทว น อูปฺชชติ.
สมาน^๒ หิ ปสาโท, น วิสมานนฺติ^๒
โปราณา.

ก็ธรรมชาติ เป็นเหตุไม่ทั่วไปของกัน
และกันฉันใด ได้แก่อะไรเล่า ? ก็กรรม
นั้นแหละ เป็นเหตุต่างกันของประสาทรูป
มีจักขุประสาทเป็นต้นเหล่านั้น. เพราะเหตุ
นั้น ความต่างกันของปสาทรูปมีจักขุประสาท
เป็นต้นเหล่านี้ มีขึ้นโดยความต่างแห่งกรรม
หาใช่โดยความต่างแห่งภทรูปไม่. จริงอยู่
พระโหราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ก็
เมื่อมีความต่างแห่งภทรูป ความใสย่อมไม่
เกิดขึ้นเลย. เพราะว่าความใส ย่อมเกิด
ขึ้นแก่ภทรูปที่เสมอกันทั้งหลาย ไม่ใช่เกิดขึ้น
แก่ภทรูปที่ไม่เสมอกันดังนี้.

^๑ ฉ. จ-สทฺโทว น ทิสฺสติ.
^{๒-๒} ฉ. สมานานนฺติ ปสาโท,
น วิสมานานนฺติ...

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔๓๕. เอวี่ กมฺมวิเสสโต วิเสส-
 วนฺเตสุ จ เอเตสุ จกฺขุโสตานิ
อสมฺปตฺตวิสยคฺคาหกานิ, อตฺตโน
 นิสฺสยํ อนฺลลีนนิสฺสเย เอว วิสเย
 วิญญาณเหตุตฺตา. ฆานชีวหากายา
สฺมปตฺตวิสยคฺคาหกา, นิสฺสยวเสน เจว
 สยณจ อตฺตโน นิสฺสยํ อลฺลีนเยว
 วิสเย วิญญาณเหตุตฺตา.

๔๓๕. ก็ในบรรดาปสาทรูปเหล่านี้
 ซึ่งมีความต่างกัน โดยความต่างแห่งกรรม
 อย่างนี้ จักขุและโสตะ เป็นรูปที่รับอารมณ์
ที่ยังไม่มาถึงตัวได้ เพราะจักขุและโสตะ
 เหล่านั้น เป็นเหตุแห่งวิญญาณในอารมณ์ที่มีที่
 อาศัยอันไม่ติดกับที่อาศัยของตนเลย. ฆานะ
 ชิวหา และกาย เป็นรูปที่รับอารมณ์ที่มาถึงตัว
 เพราะฆานะ ชิวหาและกาย เป็นเหตุแห่ง
 วิญญาณในอารมณ์ที่ติดกับที่อาศัยของตน ด้วย
 อำนาจแห่งที่อาศัยและด้วยตนเอง.

จักขุ

๔๓๖. จกฺขุญฺเจตฺถ ยเทตํ โลก
 นิลปฺขมสมากิณฺณํ กณฺหสุกฺกมณฺทลวิจิตฺตํ
 นิลุปลฺลทลสนฺนิภํ จกฺขุญฺติ วุจฺจติ, ตสฺส
 สสมฺภารจกฺขุโน เสตมณฺทลปริกฺขิตฺตสฺส
 กณฺหมณฺทลสฺส มขฺเฒ อภิมฺขะ จิตานํ
 สรฺรึสณฺจานุปฺตฺติเทเส สตฺตสฺส ปิจฺจปฺฐเลสุ
 อาสีตฺตเตลล์ ปิจฺจปฺฐลานิ วิย สตฺต
 อกฺขิปฺฐลานิ พฺยาเปตฺวา ธารณฺนหาปน-
 มณฺทนวิชนิกิจฺจาหิ จตฺุหิ ธาตีหิ

๔๓๖. ก็ในบรรดาอุปาทายรูป ๕ ที่
 แสดงไขไว้แล้วนี้ จักขุ อันธาตุทั้ง ๔ ซึ่งมี
 หน้าที่ทรงไว้ ยึดไว้ ทำให้อบอุ่นและพยุงไว้
 ซึมซาบเยื่อตา ๑ ชั้น เหมือนน้ำมันที่ราดลง
 ไปในปุยนุ่น ๑ ชั้น อาบปุยนุ่นทุกชั้นอยู่ ทำ
 อุปการะแล้ว อุปมาเหมือนดังชัตติยกุมารอัน
 พระพี่เลี้ยงทั้ง ๔ คน ซึ่งมีหน้าที่อุ้ม ถวาย
 น้ำสรง แต่งพระองค์และถวายงานพัด ทำ
 อุปการะถวาย อันอุตุจิตและอาหารอุปถัมภ์

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ขตุติยกุมารโ วิย สนุธารณาพุนธ- อยู่ อันอายุคอยตามรักษา อันอวินิพโกครูป
 ปรีปาจนสมุทีรณกิจจาที จตุที ธาตุที มีวัณณะ คันธะและรสเป็นต้นแวกล้อม โดย
 กตุปการี อุตฺตจิตฺตาทาหาเรที อุตฺตมฺภียามานึ ประมาณเท่าคี่ระชะเส้น ยังความเป็นวัตถุ
 อายุณา อนุปาลิยามานึ ฆณฺณคณฺฐรสาทีที และทวารให้สำเร็จตามควร แก้วถึจิต
 ปรีวุตฺติ ปมาณโต อุกาสีรมตฺตํ จกฺขุ- ทั้งหลายมีจักขุวิญญาณเป็นต้นตั้งอยู่ ในแหล่ง
 วิญญาณาทีนึ ยถารทึ วตฺตทวารภาวึ ที่เกิดสร้รฐฐานของรูปทั้งหลาย ที่อยู่ตรง
 สาธยมานึ ติฏฺฐจฺติ. วุตฺตมฺปิ เจตฺตึ หน้าในท่ามกลางแวกตาตำ ที่แวกตาขาว
 ฐมฺมเสนาปตึนา : ล้อมอยู่ ของสสัมภารจักขุ ที่ชาวโลกเรียก
 กันว่าจักขุ อันเรียงรายด้วยขนตาสีดำ งาม
 ด้วยตาตำและขาว คล้ายกับกลีบบัวขาบ. ชื่อนึ
 สมดังคำที่พระธรรมเสนาบดีกล่าวไว้ว่า :

"เยน จกฺขุปฺปสาเทน
 รูปานึ มนุปสุสฺสติ
 ปรีตฺตํ สุขุมึ เอตฺตํ
 อุกาสีรมฺมุปมนุ"ติ.

"บุคคลล้อมเห็นรูปทั้งหลาย ด้วย
 จักขุประสาทใด จักขุประสาทนั้น
 เป็นของเล็กละเอียด เปรียบได้กับ
 คี่ระชะเส้น" ดังนี้.

โสตะ

สสมฺภารโสตฺตวิลลฺลสฺส ปน^๑ อนุโต ส่วน โสตะ อันธาตุทั้ง ๔ มีประการ
 ตนุตมฺพโลมาจึเต อํกุสิเวธกสฺถจฺจาเน ได้กล่าวไว้แล้ว ทำอุปการะแล้ว อันอุตฺตจิต

^๑ ฉ. ปน-สทฺโท น ทิสฺสตี.

ปเทเส โสติ วุตตูปการาหิ ธาตุหิ และอาหารอุปถัมภ์อยู่ อันอายุคอยตามรักษา
 กตูปการิ อุตฺตจิตฺตาหาเรหิ อุตฺตมฺภิมานัน อันวินิพโกกรุปมีวัณณะเป็นต้นแวคล้อม ให้
 อายุนา อุนฺปาลิมานัน วัณณาทีหิ ปริวุตฺต สำเร็จความเป็นวัตถุและทวารตามควร แก่
 โสตวิณฺณาณาทีนิน ยถารหิ วุตฺตทวารภาว วิถีจิตทั้งหลาย มีโสตวิณฺญาณเป็นต้น ตั้งอยู่
 สาธยมานัน ทิฏฺฐติ. ในแหล่งมีสัณฐานคังวงแหวน มีชนอ่อนสีน้ำ-
 ตาลงอกขึ้นอยู่ภายในช่องแห่งสสัมภาร โสต.

มานะ

สสฺมภารมานวิลลสฺส อุนฺโต มานะ ได้มีอุปการะการอุปถัมภ์การ
 อชปทสฺสจฺจาเน ปเทเส มานัน ยถา- ตามรักษา ตามที่กล่าวแล้วเป็นบริวาร ให้
 วุตฺตูปการูปการูปตฺตมฺภานานูปาลนปริวาริ สำเร็จความเป็นวัตถุ และทวารตามควร
 มานวิณฺณาณาทีนิน ยถารหิ วุตฺตทวารภาว แก่วิถีจิตทั้งหลาย มีมานวิณฺญาณเป็นต้น ตั้งอยู่
 สาธยมานัน ทิฏฺฐติ. ในแหล่งมีสัณฐานคังกีบแพะ ภายในช่อง
 สสสัมภารมานะ.

ชีวหา

สสฺมภารชีวหามชฺชสฺส อุนฺปริ ชีวหา มีอุปการะการอุปถัมภ์และการ
 อุนฺปทลลกุคสฺสจฺจาเน ปเทเส ชีวหา ตามรักษาตามที่กล่าวแล้วเป็นบริวาร ให้
 ยถาวุตฺตูปการูปการูปตฺตมฺภานานูปาลน- สำเร็จความเป็นวัตถุและทวารตามควร แก่

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปริวารา ชิวหาวิณญาณาทินี ยถารหิ วิถีจิตทั้งหลาย มีชิวหาวิณญาณเป็นต้น ตั้งอยู่
 วตฺตทวารภาวึ สาธยมานา ติญฺจติ. ในแหล่งมีสัณฐานคังปลายกลีบอุบล ที่เบื้อง-
 บนของท่ามกลางสัสมภารชิวหา.

กาย

ยวตา ปน อิมสฺมี กาเย ก็ชื่อว่า อุกาตินรูป ยังมีอยู่ในกายนี้
 อุกาตินรูปี นาม อตฺถิ. สพฺพตฺถ ตราบใด. ตราบนั้น กาย ก็เป็นสภาพมี
กาโย กปฺปาสปฺภูเล เสนุโห อุกาธรรมมีการอุปถัมภ์มีการตามรักษา ตามที่
 วย วุตฺตปฺปการูปการูปตฺถมฺภานูปาลน- กล่าวแล้วเป็นปริวาร เหมือนคังน้ำมันใน
 ปริวารโรว หุตฺวา กายวิณญาณาทินี เยื่อปุยฝ้าย ยังความเป็นวัตถุและทวาร
 ยถารหิ วตฺตทวารภาวึ สาธยมาโน ให้สำเร็จ ตามควรแก่วิถีจิตทั้งหลายมีกาย-
 ติญฺจติ. วิณญาณเป็นต้น ตั้งอยู่ในแหล่งทั้งปวง.

วมฺมิกอุทกาทาสคามสิวฺภูจิกาสงฺฆาต- อนึ่ง ปสาทรูปมีจักขุเป็นต้นเหล่านี้
 สโกจรนินฺนา วย จ อหิสฺสูมารปฺกฺขี- บัณฑิตพึงเห็นว่าจักขุเป็นต้น ก็น้อมไปสู่โคจร
 กุกฺกุรสีกาลา รูปาทิสโกจรนินฺนาว เอเต ของตนมีรูปเป็นต้น เหมือนคังงู น้อมไปสู่
 จกฺขาทโยติ ทญฺจพฺพทา. โจรของตนคือจอมปลวก จระเข้ น้อมไป
 สู่โคจรของตนคือน้ำ นก น้อมไปสู่โคจรของ

^๑ ฉ. ...สิวติกสงฆาต...

^๒ ม. ...สัสสูมาร...

ตลกคืออากาศ สุนัขบ้าน น้อมไปสู่โคจรของ
ตลกคือหมู่บ้าน สุนัขจิ้งจอก น้อมไปสู่โคจร
ของตลกคือป่าช้าผีดิบ.

โคจรรูป ๔

๔๓๑. ตโต ปเรสุ ปน รูปาทีสุ
จกขุปฏิทนนลกขณั รูปิ, จกขุวิญญานสุส
วิสัยภาวรสี, ตสุเสว โจรปรจุฎฐานัน,
จตุมหากุตปทฐานัน. ยถา เจตติ ตถา
สพพานิปี อุปาทายรูปานิ. ยตุถ ปน
วิเสโส อตุถิ, ตตุถ วกขาม. ตยิท
นีล ปิตกนุติอาทิวเสน อนเนกวิธ.

๔๓๑. ก็ะวินิจฉัยในโคจรรูปทั้งหลาย
มีรูปเป็นต้น ต่อจากประสาทรูปนั้นไป รูป มี
การกระทบจักขุเป็นลักษณะ มีความเป็นวิสัย
แห่งจักขุวิญญานเป็นรส มีความเป็นโคจร
แห่งจักขุวิญญานนั้นนั้นแหละ เป็นปัจจุภูฐาน
มีมหากุตรูป ๔ เป็นปทัฐฐาน. ก็อุปาทายรูป
ทั้งหมดก็เหมือนอย่างรูปนี้. แต่ในที่ใดมี
ความแปลกกัน ข้าพเจ้าจักกล่าวในที่นั้น.
รูปนั้นนี้มีหลายอย่างโดยเป็นรูปมีอาทิ คือ
รูปสีเขียว รูปสีเหลือง.

โสตปฏิทนนลกขณั สทโท, สัททะ
โสตวิญญานสุส วิสัยภาวรโส, ตสุเสว
โจรปรจุฎฐานโน. เภริสทโท
มุทิงคสทโทติอาทินา นเยน อนเนกวิธ.

สัททะ มีการกระทบโสตเป็นลักษณะ
มีความเป็นวิสัยแห่งโสตวิญญานเป็นรส มี
ความเป็นโคจร แห่งโสตวิญญานนั้นนั้นแหละ
เป็นปัจจุภูฐาน. มีหลายอย่างโดยนัยมีอาทิ
คือ เสียงกลอง เสียงตะโพน.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฆานปฏิทนนลกฺขโณ คนฺโธ, คันธะ มีการกระทบฆานะเป็นลักษณะ
 ฆานวิญญานสุส วิสยภาวรโส, ตสฺเสว มีความเป็นวิสัยแห่งฆานวิญญานเป็นรส มี
 โจรปจฺจุปฺภูจฺจาโน. มุลคนฺโธ ความเป็นโจร แห่งฆานวิญญานนั้นนั้นแหละ
 สารคนฺโธคืออาทินา นเยน อเนกวิโธ. เป็นปัจจุปัฏฐาน. มีหลายอย่างโดยนัยมีอาทิ
 คือ กลิ่นที่ร่าก กลิ่นที่แก่น.

ชีวหาปฏิทนนลกฺขโณ รโส, รส มีการกระทบชีวหาเป็นลักษณะ มี
 ชิวหาวิญญานสุส วิสยภาวรโส, ตสฺเสว ความเป็นวิสัยแห่งชีวหาวิญญานเป็นรส มี
 โจรปจฺจุปฺภูจฺจาโน. มุลรโส ความเป็นโจรแห่งชีวหาวิญญานนั้นนั้นแหละ
 ขนฺธรโสคืออาทินา นเยน อเนกวิโธ. เป็นปัจจุปัฏฐาน. มีหลายอย่างโดยนัยมีอาทิ
 คือ รสที่ร่าก รสที่ล่ำตัน.

ภาวรูป

๔๓๘. อิติภาวลกฺขณํ อิตฺถินฺทริยํ, ๔๓๘. อิตฺถินฺทริยํ มีอิตถีภาวะเป็น
 อิตถีติ ปกาสนรสี, อิตถิลิงฺคนิมิตฺตกุกฺคตา- ลักษณะ มีการประกาศว่าเป็นหญิงเป็นรส มี
 กปฺปานํ ๑ การณภาวปจฺจุปฺภูจฺจํ. ปุริสภาว- ความเป็นเหตุแห่งอิตถीलิงคะ (เพศหญิง)
 ลกฺขณํ ปุริสินฺทริยํ, ปุริโสติ ปกาสนรสี, อิตถีนิมิต (นิमितแห่งหญิง) อิตถีกุกฺคตะ
 ปุริสลิงฺคนิมิตฺตกุกฺคตากรปฺปานํ การณภาว- (กิริยาแห่งหญิง) และอิตถีอากัปปะ(อาการ

๑ น. การณภาว...

ปัจจุภูจัน. ตทกมปิ กายบปสาโท แห่งหญิง) เป็นปัจจุภูจัน. ปฐินทรี มี
 วย สกลสรีร พยาปกเมว,^๑ น จ ปฐินทรีเป็นลักษณะ มีการประกาศว่าเป็น
 กายบปสาเทน จิตกาเส จิตนติ วา ชายเป็นรส มีความเป็นเหตุแห่งปฐินทรี
 อฏจิตกาเส จิตนติ^๒ วา วตตพพตี (เพศชาย) ปฐินทรี (นิมิตแห่งชาย)
 อาปชชติ, รูปรสาทโย วย อณมณมณ ปฐินทรี (กิริยาแห่งชาย) ปฐินทรี
 สงกโร นตติ. (อาการแห่งชาย)เป็นปัจจุภูจัน. อินทรี
 ทั้ง ๒ อย่างนั้น ชีบซาบไปตลอดสรีรระทั้งสิ้น
 เหมือนอย่างกายประสาทที่เคียว แต่ไม่ถึง
 ภาวะที่จะกล่าวได้ว่า ตั้งอยู่ในโอกาสที่
 กายประสาทตั้งอยู่ หรือว่า ตั้งอยู่ในโอกาส
 ที่กายประสาทไม่ตั้งอยู่ ความระคนกันและกัน
 ย่อมไม่มี เหมือนกับรูปและรสเป็นต้นฉะนั้น.

ชีวิตรูป

๔๓๘. สหชรูปานุปาลนลกขณ ชีวิตินทรี, เตส ปวตตนรส์, เตสเยว^๓ สหชาตรูปเป็นลักษณะ มีการให้สหชาตรูป
 จปนปัจจุภูจัน, ยาปยิตพพทตปทฏจัน. เหล่านั้นเป็นไปเป็นรส มีความเป็นเหตุตั้ง
 สนุเตปี จ อนุปาลนลกขณาทิมุท วิธานะ อยู่แห่งสหชาตรูปเหล่านั้นแหละ เป็นปัจจุ-

^๑ อ. สกลสรีรพยาปกเมว.

^๒ ส. ม. อฏจิตนติ.

^๓ ฉ. เตสเยว.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตุกฺกขณเยว ตํ สหชรูปานิ อนุปาเลติ ปฏฺฐาน มัญฺจรูปที่ตนพึงให้เป็นไป เป็น
 อุกกํ วยิ อูปฺปลาทีนึ. ยถาสกํ ปฏฺฐาน. ก็ชีวิตินทรีย์นั้น แม้เมื่อมีการ
 ปจฺจยฺยุปฺนเนปิ จ ฐมฺเม ปาเลติ ธาตึ กระทบอันมีการตามรักษาเป็นลักษณะเป็นต้น
 วยิ กุมาริ. สยิ ปวตฺตติฐมฺมสมฺปนฺนธเนว อยู่ ก็ย่อมตามรักษาสหชาตรูปทั้งหลาย ใน
 จ ปวตฺตติ นิยามโก วยิ. น ภกฺคโต ขณะที่ยังมีสหชาตรูป ที่ตนพึงตามรักษาอยู่นั้น
 อุกฺกํ ปวตฺตติ, อุตฺตโน จ ปวตฺตยิตฺตพฺพานิ เอง เหมือนอย่างน้ำตามรักษาไม้น้ำ มีอุป
 จ อภาวา. น ภกฺกขณเยว จเปติ, สยิ เป็นต้นฉะนั้น. อนึ่งย่อมรักษาธรรมทั้งหลาย
 ภิชฺชมานตฺตา. ชียมาโน วยิ วฏฺฏิสฺเสนโท ที่เกิดแต่ปัจจัยตามควรแก่ตน เหมือนดัง
 ที่ปัสสิขิ. น จ อนุपालนปวตฺตตฺนสฺปนาอนุ- พระพี่เลี้ยง ย่อมเลี้ยงพระราชกุมารฉะนั้น.
 ภาววิริทิตฺติ ยถาวุตฺตกฺกขณเยว ตสฺส ตสฺส อนึ่ง ย่อมเป็นไปโดยสัมพันธ์กับธรรมที่ตนให้
 สาธนโตติ ทฏฺฐพฺพิ. เป็นไปเอง เหมือนนายเรือฉะนั้น. ไม่เป็น
 ไปพ้นจากการแตกทำลายไป เพราะความ
 ไม่มีตนและสิ่งทั้งหลายที่ตนจะพึงให้เป็นไป.
 ย่อมไม่ดำรงอยู่ในภังคขณะ เพราะตนกำลัง
 แตกทำลายไป. เปรียบเหมือนไส้และน้ำมัน
 กำลังสิ้นไป ย่อมไม่ดำรงเปลวประทีปไว้ได้
 ฉะนั้น. พึงเห็นว่า ก็ชีวิตินทรีย์ไม่เว้นจาก
 อานุกาพ ในการตามรักษาการยังสหชาตรูป
 ให้เป็นไป และการดำรงไว้เพราะให้
 สำเร็จกิจนั้น ๆ ในขณะตามที่กล่าวแล้ว.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หทัยวัตถุ

๔๔๐. มโนธาตุมโนวิญญาณธาตุนี้
 นิสสัยลक्षण หทัยวัตถุ, ตาสณฺเณว
 ธาตุนี้ อาธารณรส, อุพฺพหนปจฺจุปฺภูจฺจานํ.
 หทยสฺส อนุโต กายคตาสตีกถายํ
 วุตฺตปฺปการํ โลหิตํ นิสฺสาย
 สนฺธารณาทิกฺกิเจทฺติ ภูเตทฺติ กตฺตูปการํ
 อุตฺตจิตฺตาทาหาเรทฺติ อุปฺตฺตมฺภิมานํ आयุนา
 อนุपालิมานํ มโนธาตุมโนวิญญาณ-
 ธาตุณฺเณว ตํสฺมปฺยตฺตตฺตมฺมานณฺจ วตฺตภาวํ
 สาธยมานํ ทิฏฺฐติ.

๔๔๐. หทัยวัตถุ มีความเป็นที่อาศัย
 ของมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุเป็นลักษณะ
 มีการรองรับธาตุเหล่านั้นแหละเป็นรส มี
 การเข้าไปเป็นปัจจุภูฐาน. หทัยวัตถุนี้
 อาศัยโลหิตมีประการที่กล่าวแล้ว ในกาย-
 คตาสตีกถา อัญญตรูปทั้งหลาย ซึ่งทำหน้าที่
 ทรงไว้เป็นต้น ทำอุปการะแล้ว อันอุตฺจิต
 และอาหารอุปถัมภ์อยู่ อันอายุคอยตามรักษา
 ยังความเป็นวัตถุให้สำเร็จแก่มโนธาตุ และ
 มโนวิญญาณธาตุ และแก่ธรรมอันสัมปยุตกับ
 ธาตุทั้ง ๒ นั้น ตั้งอยู่ภายในแห่งหัวใจ.

วิญญัตติรูป ๒

กายวิญญัตติ

๔๔๑. อภิกฺกมาทิวตฺตทกฺกจิตฺตสฺมฺภูจฺจาน-
 วาโยธาตฺตยา สหชรูปกายตฺตมฺภนสนฺธารณ-
 จลนสฺส ปจฺจโย อาการวิกาโร
กายวิญญตฺติ, อธิปฺปายปฺปกาสนรสา,

๔๔๑. ความเปลี่ยนแปลงแห่งอาการ
 ที่เป็นปัจจัยแก่การค้ำจุนการทรงไว้และการ
 ไหวของรูปกายที่เกิดร่วมกัน แห่งวาโยธาตุ
 ซึ่งมีจิตอันยังอาการ มีการก้าวไปข้างหน้า

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กายวิบุณฺทนเหตุภาวปจฺจุปฏฺฐานา จิตฺต-
 สมฺภูฐานวาโยธาตฺตปฏฺฐานา. สํ ปเนสํ
 กายวิบุณฺทเนน อธิปฺปายวิณฺญาปน-
 เหตุตฺตา สยณฺจ เตน กายวิบุณฺท-
 สงฺขาเตน กาเยน วิณฺญฺเยยฺยตฺตา
 "กายวิณฺญฺตฺตี"ติ วุจฺจติ. ตาย จ ปน
 จลิตฺเทหิ จิตฺตชฺรูปฺเพหิ อภิสํพฺพธํ
 อุตฺตชาหิณฺมุปี จลนฺโต อภิกฺกมปฏิกฺกมาทโย^๑
 ปวตฺตตฺตฺตีติ เวทิตฺตพฺพา.

เป็นต้นให้เป็นไปเป็นสมฺภูฐาน ชื่อว่า กาย-
วิณฺญฺติ มีการประกาศความประสงค์เป็นรส
 มีความเป็นเหตุ แห่งความไหวกายเป็น
 บัจจุปฏฺฐาน มีวาโยธาตฺที่มีจิตเป็นสมฺภูฐาน
 เป็นปทํภูฐาน. ก็กายวิณฺญฺตินั้นท่านเรียกว่า
 "กายวิณฺญฺติ" เพราะเป็นเหตุแห่งการให้รู้
 ความประสงค์ด้วยการไหวกาย และเพราะ
 ตนเองก็พึงรู้ได้ด้วยกาย กล่าวคือการไหว
 กายนั้น. ก็แล อากาโรทั้งหลาย มีการก้าว
 ไปและถอยกลับเป็นต้น ก็พึงทราบว่าย่อม
 เป็นไป เพราะความไหวแม้แห่งอุตฺตชฺรูป
 เป็นต้น ซึ่งสัมพันธ์กันโดยเฉพาะกับจิตตชฺรูป
 ที่ไหวเพราะกายวิณฺญฺตินั้น.

วจีวิณฺญฺตฺตี

วจีเภทปวตฺตตฺกจิตฺตสมฺภูฐานปจฺวี-
 ธาตฺตยา อฺปาหิณฺนสมฺภูฏนฺสฺส ปจฺจโย
 อากาโร วิจีวิณฺญฺตฺตี, อธิปฺปายป-
 ปกาสนรสา, วจีโฆสฺสฺส เหตุภาว-

ความเปลี่ยนแปลงแห่งอากาโรอันเป็น
 บัจจยแห่งการกระทบของอฺปาหิณฺนรูป แห่ง
 ปฐวีธาตฺซึ่งมีจิตอันยังการเปล่งวาจาให้เป็น
 ไป เป็นสมฺภูฐาน ชื่อว่า วจีวิณฺญฺติ มีการ

^๑ ฉ. อภิกฺกมาทโย.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปัจจุภูฏานา, จิตตสมุฏฐานปฐวีธาต- ประกาศความประสงค์เป็นรส มีความเป็น
 ปฏฐานา. สา ปเนสา วจีโฆเสน เหตุแห่งการเปล่งคำพูดเป็นปัจจุภูฏาน มี
 อธิปายวิณยานนเหตุตฺตา, สยณจ ปฐวีธาตที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นปฏฐาน. ก็
 ตาย วจีโฆสสงฺขาทาย วาจาย วจีวิณฺญิตินั้น เรียกว่า "วจีวิณฺญิตี" เพราะ
 วิณฺญายตฺตา "วจีวิณฺญิตี"ติ วุจฺจติ. ความเป็นเหตุ แห่งการให้รู้ความประสงค์
 ยถา ที อรณฺเณ อุตฺสาเปตฺวา ค้ำยการเปล่งคำพูด และเพราะตนเองพึงรู้
 พุทฺโธสํสาทิสฺวา ทิสฺวา ค้ำยวจากล่าวคือ การเปล่งคำพูดนั้น.
 อุกฺกเมตฺถ อตฺถิตี วิณฺยายติ, เอว เหมือนอย่างว่า เครื่องหมายน้ำมีสีระชะโค
 ภายวิปฺพนฺทณฺเจว วจีโฆสยจ กเหตุวา เป็นต้นที่เขาให้ยกขึ้นผูกไว้ไนป่า คนเห็น
 ภายวจีวิณฺญิตีโยปิ วิณฺยายนฺติ. แล้วย่อมรู้ได้ว่าที่นี้มีน้ำฉันใด แม้กายวิณฺญิตี
 และวจีวิณฺญิตีอันคนถือเอาการไหว้กาย และ
 การเปล่งคำพูดก็รู้ได้ฉันนั้น.

ปริเฉทรูป

๔๔๒. รูปปริจฺเจทลฺกขณา อากาศ- ๔๔๒. อากาศธาต มีการตัดตอนรูป
ธาต, รูปปริยฺนตฺปกาสนรสา, รูปมรียาท- เป็นลักษณะ มีการประกาศที่สุกรอบของรูป
 ปัจจุภูฏานา, อสมฺมุฏฐภาวฉิทฺทวิวรภาว- เป็นรส มีขอบเขตของรูปเป็นปัจจุภูฏาน
 ปัจจุภูฏานา วา, ปริจฺจินฺนรูปปฏฐานา. หรือมีภาวะที่ถูกรูปเหล่านั้นแหละ ไม่ถูกต้อง
 ยาย ปริจฺจินฺนเนสฺ รุเปสฺ อิทฺมิโต และความเป็นช่องเป็นรูเป็นปัจจุภูฏาน มี

๑ ฉ. พนธ...

อุทฺทมโธ ติริยุนฺติ จ โหติ.

รูปที่ถูกตัดตอนแล้วเป็นปทัฏฐาน. ในรูป
ทั้งหลายที่ถูกอากาศธาตุใดตัดตอนแล้ว ย่อม
มีกำหนดว่า รูปนี้ ข้างนี้อยู่บน ข้างนี้อยู่ล่าง
และข้างนี้ขวาง.

vikararūpa ๓

๔๔๓. อทฺธตาลกฺขณา รูปสฺส
ลหุตา, รูปานํ กรุภาววิโนทฺรสา,
ลหุปริวตฺติตาปจฺจุปฏฺฐานา, ลหุรูป-
ปฏฺฐานา. อทฺธตาลกฺขณา รูปสฺส
มฺหุตา, รูปานํ ทฺธทฺทาววิโนทฺรสา,
สพฺพกิริยาสุ อวิโรธิตาปจฺจุปฏฺฐานา,
มฺหุรูปปฏฺฐานา. สรีรกิริยานุกุลกมฺมณฺณ-
ภาวลกฺขณา รูปสฺส กมฺมณฺณตา,
อกมฺมณฺณตาวิโนทฺรสา, อทฺทพฺลภาว-
ปจฺจุปฏฺฐานา, กมฺมณฺณรูปปฏฺฐานา.

๔๔๓. ลหุตารูป มีความไม่ยึดอาค
เป็นลักษณะ มีการบรรเทาความหนักแห่งรูป
ทั้งหลายเป็นรส มีความเปลี่ยนแปลงได้เร็ว
เป็นปัจจุปฏฐาน มีรูปที่เบาเป็นปทัฏฐาน.
มฺหุตารูป มีความไม่กระด้างเป็นลักษณะ
มีการบรรเทาความกระด้างแห่งรูปทั้งหลาย
เป็นรส มีความไม่ขัดในกิริยาทุกอย่างเป็น
ปัจจุปฏฐาน มีรูปที่อ่อนเป็นปทัฏฐาน.
กมฺมณฺณตารูป มีภาวะคือ ความควรแก่
การงานอันเหมาะสม แก่กิริยาทาง
ร่างกายเป็นลักษณะ มีการบรรเทาความ
ไม่ควรแก่การงานเป็นรส มีความเป็น
รูปไม่ทรพลงเป็นปัจจุปฏฐาน มีรูปที่ควรแก่
การงานเป็นปทัฏฐาน.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอตา ปน ติสฺโส น อณฺณมณฺณ
 วิขฺหนฺติ, เอวํ สฺนฺเตปิ โย อโรคิโน
 วยิ รูปานํ ลหฺภาโว อทฺนฺธตา
 ลหฺปรวิตฺติปฺปกาวโร รูปทฺนฺธตฺตกรธาตฺกฺโขภ-
 ปฺปฏิภุขปฺจฺยสมฺภูจฺจาโน, โส รูปวีกาโร
 รูปสฺส ลหฺตา. โย ปน สฺปริมทฺทิตฺจมฺมสฺเสว
 รูปานํ มฺหฺภาโว สฺพทฺทริยาวิเสสฺส
 วสฺวตฺตณฺณาวมทฺทวปฺปกาวโร รูปตฺนฺธตฺตกร-
 ธาตฺกฺโขภปฺปฏิภุขปฺจฺยสมฺภูจฺจาโน, โส
 รูปวีกาโร รูปสฺส มฺหฺตา. โย ปน
 สฺชนฺตสฺวณฺณสฺเสว รูปานํ กมฺมณฺณภาโว
 สฺรริทฺทริยานุคฺลภาวปฺปกาวโร สฺรริทฺทริยานํ
 อนนุคฺลกรธาตฺกฺโขภปฺปฏิภุขปฺจฺยสมฺภูจฺจาโน,
 โส รูปวีกาโร รูปสฺส กมฺมณฺณตาติ
 เอวเมตาสํ วิเสโส เวทิตฺพุโพ.

ก็วิการรูปทั้ง ๓ นี้ ย่อมไม่ละกันและ
 กัน, แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็พึงทราบความต่าง
 กันของวิการรูปเหล่านี้ อย่างนี้คือ รูปวิการ
 ใจ เป็นความเบาแห่งรูปทั้งหลาย ก็เป็น
 ความไม่อึดอาด เหมือนอย่างรูปของคนไม่มี
 โรค มีประการที่เปลี่ยนแปลงได้เร็ว มี
 ปัจจัยที่เป็นฝ่ายต่อต้านความกำเริบแห่งธาตุ
 อันกระทำความอึดอาดแห่งรูป เป็นสมุฏฐาน
 รูปวิการนั้น ชื่อว่า เป็นลหุตารูป. อนึ่ง
 รูปวิการใจ เป็นความอ่อนแห่งรูปทั้งหลาย
 เหมือนอย่างหนังที่พอกดีแล้วมีประการที่เป็น
 ความอ่อนโดยภาวะที่ครองอำนาจ ในความ
 ต่างแห่งภริยาทั้งปวง มีปัจจัยที่เป็นฝ่ายต่อ-
 ต้านความกำเริบแห่งธาตุ ที่กระทำความ
 กระด้างแห่งรูปเป็นสมุฏฐาน, รูปวิการนั้น
 ชื่อว่า เป็นมฺหฺตารูป. อนึ่ง รูปวิการใจ
 เป็นภาวะควรแก่การงาน แห่งรูปทั้งหลาย
 เหมือนอย่างทองที่หลอมดีแล้ว มีประการที่
 เป็นภาวะเหมาะแก่ภริยาของสรีระ มีปัจจัย
 ที่เป็นฝ่ายต่อต้านความกำเริบแห่งธาตุ ที่

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธรค บ.พ. ๕-๕

กระทำความไม่เหมาะสมแก่กิริยาแห่งสรีระ
ทั้งหลายเป็นสมุฏฐาน, รูปวีการนั้น ชื่อว่า
เป็นกัมมัฏฐตารูป.

ลักษณะรูป ๔

๔๔๔. อาจยลกฺขโณ รูปสฺส อุปฺจโย,
บุพฺพนฺตโต รูปานํ อุมฺมุชฺชาปนฺรโส,
นียฺยาตนปฺจฺจุปฺภฺจฺจาโน, ปริพฺพณฺณาว-
ปฺจฺจุปฺภฺจฺจาโน วา, อุปฺจิตฺตฺรูปปฺทฺภฺจฺจาโน.
ปวตฺตฺติลฺกฺขณฺณา รูปสฺส สฺนฺตฺติ,
อนฺุปฺพนฺตฺนรฺสา, อนฺุปฺจฺเจทฺปฺจฺจุปฺภฺจฺจฺจา
นา, อนฺุปฺพนฺตฺนกรฺรูปปฺทฺภฺจฺจฺจา
นา. อุภฺยมฺเปตฺ
ชาตฺติรูปสฺเสวาทิวจฺฉนํ, อาการนา
นตฺตโต
ปน เวเนยฺยวเส
น จ "อุปฺจโย สฺนฺตฺติ"^๑
อุทฺเทสฺเทสนา กตา. ยสฺมา ปเนตฺถ
อตฺถโต นानตฺตํ นตฺถิ, ตสฺมา อิเมสฺ
ปทานํ นิตฺเทเส "โย อายตนา
นํ อาจโย, โส รูปสฺส อุปฺจโย. โย

๔๔๔. อุปฺจยฺรูป มีการก่อกั้นเบื้องต้น
เป็นลักษณะ มีการย้งรูปทั้งหลายให้ผูกขึ้นใน
ภายหน้าเป็นรส มีการมอบให้เป็นปัจจุ-
ปฏฐาน หรือมีความเป็นรูปบริบูรณ์เป็นปัจจุ-
ปฏฐาน มีรูปที่เติบโตแล้วเป็นปทัฏฐาน.
สฺนฺตฺติรูป มีความเป็นไปเป็นลักษณะ มีความ
สืบทอดกันเนื่อง ๆ เป็นรส มีความไม่ขาด-
สายเป็นปัจจุปฏฐาน มีรูปที่สืบทอดกันเนื่อง ๆ
เป็นปทัฏฐาน. รูปทั้ง ๕ คือ อุปฺจยฺรูป และ
สฺนฺตฺติรูป นี้เป็นชื่อของชาติริรูปนั่นเอง, แต่
พระผู้มีพระภาค ทรงกระทำเทศนาเป็น
อุเทศว่า "อุปฺจยฺ สฺนฺตฺติ" ดังนี้ โดยความ
ต่างแห่งอาการ และค้ำยอำนาจแห่ง

^๑ อภี. ส. ๓๔/๒๒๖.

รูปสุส อัจโย, ส่า รูปสุส สันตตี^๑ เวไนยสัตว์. ก็เพราะในรูปทั้ง ๒ นี้ ว่า
 วุฑฒิ. อฏฐกถายมปิ "อัจโย นาม โดยเนื้อความ ไม่มีความต่างกัน ฉะนั้น
 นิพพุตติ, อัจโย นาม วุฑฒิ, สันตติ ในนิเทศแห่งบทเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคจึง
 นาม ปวตตี^๒ วุฑฒา "นทีตีเร ตรัสไว้ว่า "ความก่อกั้นแห่งอายตนะ
 ขตกุปสมิ หิ อุกุกุมนกาโล วิย ทั้งหลายอันใด อันนั้น ชื่อว่า อัจยรูป.
 อัจโย นิพพุตติ, ปริปัญณกาโล วิย อัจยรูปอันใด อันนั้น ชื่อว่า สันตติรูป"
 อัจโย วุฑฒิ, อชฺโณตฺตริตฺวา คมนกาโล ดังนี้. แม้ในอรรถกถาก็กล่าวไว้ว่า "ความ
 วิย สันตติ ปวตตี^๒ อุปมา กตา. บังเกิด ชื่อว่า อัจยะ (ความก่อกั้นครั้ง
 แรก) ความเติบโต ชื่อว่า อัจยะ
 (ความก่อกั้วขึ้นต่อ ๆ ไป) ความเป็นไป
 ชื่อว่า สันตติ (ความสืบท่อ)" ดังนี้
 แล้ว ทำอุปมาว่า "ก็อัจยะ ได้แก่ ความ
 บังเกิด เปรียบเหมือนกาลที่น้ำขึ้นในหลุมที่
 ชุกไว้ริมฝั่งแม่น้ำ อัจยะ ได้แก่ ความ
 เติบโต เหมือนเวลาที่น้ำเต็มหลุม สันตติ
 ได้แก่ ความเป็นไป เปรียบเหมือนน้ำที่ล้น
 หลุมไปฉะนั้น".

^๑ อภี. ลั. ๓๔/๒๒๖.

^๒ อฏฐกถาสนี ๔๗๕.

อุปมาสาเน จ "เอวํ ก็ กถิตํ ก็ในท้ายของอุปมา ได้กล่าวไว้ว่า
 โทติ. आयत्तेन आजयो กถितो, "อย่างนี้เป็นอันท่านกล่าวถึงเนื้อความอะไร
 आजयेन आयत्तं กถितนฺ"ติ^๑ วุตฺตํ. ไว้. เป็นอันท่านกล่าวถึงอาจยะ (การก่อ
 ตสฺมา ยา รูปานํ ปจฺมาภินิพฺพตฺติ, ชั้นที่แรก) ด้วยอายตนะ เป็นอันท่านกล่าวถึง
 สา आजयो. ยา เตสํ อฺปริ อญฺเณสํ อายตนะ ด้วยอาจยะ". เพราะเหตุนี้
 นิพฺพตฺตมานานํ นิพฺพตฺติ, สา วตฺถิ- การบังเกิดขึ้นที่แรกแห่งรูปทั้งหลาย อันใด
 อากาเรน อฺปฏฺจฺจานโต อฺปจโย. ยา อันนั้น ฟังทราบว่าเป็นท่านเรียกว่า อาจยะ.
 เตสฺมปิ อฺปริ ปุณฺปนํ อญฺเณสํ ความบังเกิดแห่งรูปเหล่านั้น ที่บังเกิดต่อรูป
 นิพฺพตฺตมานานํ นิพฺพตฺติ, สา เหล่านั้นขึ้นไปอันใด อันนั้น ฟังทราบว่าเป็น
 อฺนุปฺปนฺนธากาเรน อฺปฏฺจฺจานโต สนฺตตีติ ท่านเรียกว่า อฺปจยะ เพราะปรากฏโดย
 จ ปวฺจฺจตีติ เวทิตฺตพฺพา. อาการที่เติบโตขึ้น. ความบังเกิดแห่งรูป
 เหล่าอื่น ที่บังเกิดบ่อย ๆ ต่อรูปแม้เหล่านั้น
 ขึ้นไปอันใด อันนั้น ฟังทราบว่าเป็นท่านเรียก
 ว่า สันตติ เพราะปรากฏโดยอาการสืบต่อกัน
 เนื่อง ๆ.

รูปปริปากลกฺขณา รูปสฺส ชรตา, ชรตารูป มีความห่อหุ้มของรูปเป็น
 อฺปนฺนรสา, สภาวานปกเมปิ นวภาวาป- ลักษณะ มีการนำเข้าไปเป็นรส มีความที่แม้

^๑ อภ. ส. ๓๔/๒๒๖.

คมปัจจุภูฏานา วิถีปราณภาโว วีย, เมื่อสภาวะยังไม่ปราศจากไป ก็มีความใหม่
 ปริปัจจุฆมานรูปปฏฏานา. ขณฺธิจฺจาติภาเวน ปราศจากไปเป็นปัจจุภูฏาน เหมือนอย่าง
 ทนฺตาทีสุ วิการทสฺสีตา^๑ อิทํ ปากฏชรี ความเก่าแห่งข้าวเปลือกฉะนั้น มีรูปที่ห่ออม
 สนฺธาย วุตฺติ. อรูปธมฺมานํ ปน อยู่เป็นปัทฏฐาน. คำนี้ท่านกล่าวหมายถึง
 ปฏิจฺจนฺนชรา นาม โทติ, ตสฺสา เอส ความแก่ที่เปิดเผย เพราะแสดงถึงความ
 วิกาโร นตฺถิ, ยา จ ปจฺวีอุทกปพฺพต- เปลี่ยนแปลงที่อวัยวะมีพื้นเป็นต้น โดยภาวะ
 จนฺทิมสุรียาทีสุ อวีจิชรา นาม. มีความหักเป็นต้น. ส่วนความแก่ของอรูป-

ปริเภทลกฺขณา รูปสฺส อนิจฺจตา,
 สํสีทนรสา, ขยายปัจจุภูฏานา,
 ปริภิชฺชมานรูปปฏฏานา.

อนิจฺจตารูป มีความแตกทำลายเป็น
 ลักษณะ มีความทรุคโทรมเป็นรส มีความ
 สิ้นไปและความเสื่อมไปเป็นปัจจุภูฏาน มี
 รูปที่กำลังแตกไปอยู่เป็นปัทฏฐาน.

^๑ ฉ. ญ. วิการทสฺสนโต.

โอบา

๔๔๕. โอบาลกฺขโณ กฺวพิงกาโร
อาหาโร, รูปาทรณโรโส, อุปตฺถมฺภน-
 ปจฺจุปฺภุจฺจาโน, กพฺพิ กตฺวา
 อหริตฺพพวตฺถปฺภุจฺจาโน. ยาย โอบาย
 สตฺตา ยาเปนฺติ, ตสฺสา เอตฺ
 อธิวจนฺติ.

๔๔๕. กฺวพิงการาหาร มีโอบาเป็น
 ลักษณะ มีการนำรูปมาเป็นรส มีการกำจุน
 เป็นปัจจุภฏฐาน มีวัตถุที่จะพึงทำให้เป็นคำ
 แล้วกลืนกินเป็นปหฏฐาน. คำว่า กวพิง-
 การาหารนี้ เป็นชื่อของโอบาที่เป็นเหตุยัง
 อັตภาพของสัตว์ทั้งหลายให้เป็นไป.

ว่าถึงรูปที่มาในพระบาลี
 และกล่าวไว้ในอรรถกถา

๔๔๖. อิมานิ ตาว ปาฬิยํ
 อากตฺรฺปาเนว. อฏฺฐกถายํ ปน พลฺรูปํ
 สมฺภวรูปํ ชาตฺริรูปํ โรครูปนฺติ^๑ เอกฺจฺจํ
 มเตน มิตฺถรูปนฺติ เหวํ อณฺณานิปี
 รูปานิ อหริตฺวา "อหฺธา มฺนีสึ
 สมฺพฺพุโธ, นตฺถิ นีวรณา ตวา"^๒ติอาทีนึ
 วตฺวา มิตฺถรูปํ ตาว นตฺถิเยวาติ
 ปฏิกฺขิตฺตํ. อิตฺเรสุ โรครูปํ

๔๔๖. รูปเหล่านี้ เป็นรูปที่มาใน
 พระบาลีเท่านั้นก่อน แต่ในอรรถกถา ท่าน
 ชักเอารูปแม่เหล่านี้เป็นอย่างนี้คือ พลฺรูป
 (รูปคือกำลัง) สัมภวรูป (รูปคือน้ำสัมภวะ)
 ชาตฺริรูป (รูปคือความเกิด) โรครูป (รูป
 คือโรค) มิตฺถรูป (รูปคือมิถะ) ตามมติ
 ของอาจารย์บางพวกแล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า
 "อหฺธา มฺนีสึ สมฺพฺพุโธ นตฺถิ นีวรณา ตว

^๑ ฉ. อิติ-สทฺโท น ทิสฺสตี.

^๒ ข. สุ. ๒๕/๔๓๕.

ชรตาอนิจจตากทณเณ คหิตเมว, ชาติริรูป (พระองค์เป็นพระมุณีสัมพุทธเจ้าแน่แท้วิรณ
 อุปจยสนตติกุกทณเณ, สมภวรูป ไม่มีแก่พระองค์)" ดังนี้แล้วค้านว่า มิทธรูป
 อาโปธาคุกทณเณ, พลรูป วาโยธาคุก- ไม่มีที่เคียวก่อน. บรรดารูปนอกนี้ โจรรูป
 กทณเณ คหิตเมว. ตสฺมา เตสุ (รูปคือโรค) ท่านถือเอาด้วยชรตาคัพพ์และ
 เอกมฺปิ วิสฺสู นตฺถิติ สมนฺนิฏฺฐานํ กตฺติ? อนิจจตาคัพพ์นั่นเอง ชาติริรูป (รูปคือความ
 เกิด) ท่านถือเอาด้วยอุปจยคัพพ์ และสนตติ-
 คัพพ์ สมภวรูป (รูปคือน้ำสัฆวะ) ท่านถือเอา
 ด้วยอาโปธาคัพพ์ พลรูป (รูปคือกำลั้ง) ท่าน
 ถือเอาด้วยวาโยธาคัพพ์นั่นเอง. เพราะ
 เหตุนั้น จึงลงสันนิษฐานได้ว่า บรรดารูป
 เหล่านั้น ไม่มีอยู่แม้แต่รูปเคียวต่างหาก.

อิติ อิหิ จตุวิสตีวิธึ อุปาทายรูป อุปาทายรูป ๒๔ อย่างคังกล่าวมานี้
 ปุพฺเพ วุตฺตจตุพฺพิธฏฺฐรูปญฺจาติ อฏฺฐวิสตีวิธึ และภุตรูป ๔ อย่าง ที่กล่าวไว้ในตอนต้น
 รูป โทติ อานุมนธิกิ. รวมเป็นรูป ๒๘ อย่าง ไม่หย่อนไม่ยิ่ง.

รูป ๑

๔๔๑. ติ สพฺพมฺปิ น เหตุ ๔๔๑. รูปแม้ทั้งหมดนั้น มีอย่างเคียว
 อเหตุกั เหตุวิปฺปยุตฺตึ สบฺปจฺจยิ โลภियิ โดยนัยมีอาทิจคือ รูปชื่อว่า น เหตุ (ไม่ใช่
 สาสวเมวาทิอาทินา นเยน เอกวิธึ. เหตุ) ชื่อว่า อเหตุกะ (ไม่มีเหตุ) ชื่อว่า

๑ ฉ. กตฺติ.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธรพรท บ.พ. ๕-๕

เหตุวิปยุตตะ (ไม่ประกอบด้วยเหตุ) ชื่อว่า
 สัมปัจจยะ (เป็นไปกับด้วยปัจจัย) ชื่อว่า
 โลภียะ (ประกอบอยู่ในโลก) ชื่อว่า สาสวะ
 (เป็นไปกับด้วยอาสวะ) เท่านั้น.

รูป ๒

อชฺชัตติกั พาทิรึ, โอฟาริกั
 สุขุมั, ทูเร สนฺติเก, นิปฺพนั อนิปฺพนั,
 ปสาทรูปั นปสาทรูปั, อินฺทริยั อนินฺทริยั,
 อุปาทินนั^๑   อนุปาทินนฺตฺวาทิวเสณ
 ทฺวิธั.

รูปมี ๒ อย่าง โดยเป็นรูปมีอาทิกคือ
 รูปชื่อว่า อชฺชัตติกะ (รูปมีภายใน) รูป
 ชื่อว่า พาทิระ (รูปมีภายนอก), รูปชื่อว่า
 โอฟาริกะ (รูปหยาบ) รูปชื่อว่า สุขุมะ
 (รูปละเอียด) รูปชื่อว่า ทูเร (รูปในที่ไกล)
 รูปชื่อว่า สนฺติเก (รูปในที่ใกล้) รูปชื่อว่า
 นิปฺพนะ (รูปสำเร็จแล้ว) รูปชื่อว่า
 อนิปฺพนะ (รูปยังไม่สำเร็จ) รูปชื่อว่า
 ปสาทรูป (รูปใส) รูปชื่อว่า นปสาทรูป
 (รูปไม่ใส) รูปชื่อว่า อินฺทริยะ (รูปเป็น
 ใหญ่) รูปชื่อว่า อนินฺทริยะ (รูปไม่เป็นใหญ่)
 รูปชื่อว่า อุปาทินนะ (รูปที่กรรมครอง)

^๑ ฉ. อุปาทินณั.

รูปชื่อว่า อนุภาทินนะ (รูปที่กรรมมิได้
ครอง).

ตตถ จกขาทิปณจวิธ อตตภาว
อติกิจจ ปวตตตตตา อชตติก, เสส
คโต พาทิรตตตา พาทิร. จกขาทินิ นว
อาโปธาตวชชิตา ทิสโส ธาตุโย จาติ
ทวาทสวิธ ฆฏฏนวเสน กเหตุพโต
โอฟาริก, เสส คโต วิปริตตตตา สุขุม.
ยี่ สุขุม ตเทว ทุปปฏิวิชฌสภาวตตตา
ทุเร, อิตริ สุปฏิวิชฌสภาวตตตา สันติเก.
จตสโส ธาตุโย จกขาทินิ เตรส
กพพิงการาหาโร จาติ อฏฏารสวิธ
รูปิ ปริจเจทวิการลกขณภาว อติกกมิตวา
สภาวเนว ปริกุกเหตุพโต นิปณน,
เสส ตพพิปริตตตาย อนิปณน.
จกขาทิปณจวิธ รูปาทินิ กทณปจจยภาเว
อาทาสตล วิย วิปสนนตตตา ปสาทรูปิ,
อิตริ คโต วิปริตตตตา นปสาทรูปิ.
ปสาทรูปเมว อิตฺธินุทริยาทิตฺตเยน สทุธิ

ในบรรดารูปเหล่านั้น ปสาทรูป ๕
อย่างมีจักขุเป็นต้น ชื่อว่า อชตติกรูป เพราะ
ความเป็นรูปเป็นไปอาศัยอัทภาพ, รูป
ที่เหลือชื่อว่า พาทิรรูป เพราะเป็นรูปอยู่
นอกอัทภาพนั้น. รูป ๑๒ อย่าง คือ รูป ๘
มีจักขุเป็นต้นและธาตุ ๓ เว้นอาโปธาตุ
ชื่อว่า โอฟาริกรูป เพราะพึงถือเอาด้วย
อำนาจการกระทบได้, รูปที่เหลือชื่อว่า
สุขุมรูป เพราะเป็นรูปที่ตรงกันข้ามจาก
โอฟาริกรูปนั้น. รูปที่เป็นสุขุมรูปนั้นแหละ
ชื่อว่า ทุเรรูป เพราะมีสภาพแทงตลอดได้
ยาก, รูปนอกนี้ชื่อว่า สันติกรูป เพราะมี
สภาพที่แทงตลอดได้ง่าย. รูป ๑๘ อย่างคือ
ธาตุ ๔ รูป ๑๓ มีจักขุเป็นต้น และกพพิง-
การาหาร ชื่อว่า นิปณนรูป เพราะลวง
ความเป็นปริเจทรูป วิการรูป และลักษณรูป
แล้วพึงกำหนดถือเอาได้ โดยสภาพนั่นเอง,

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อธิปัตยภู เชน อินทริย์, เสลั ตโต รูปที่เหลือ ชื่อว่า อนิปผันนรูป เพราะเป็น
 วิปริตตุดา อนินทริย์. ยี่ กम्मชนฺติ รูปที่ตรงกันข้ามจากนิปผันนรูปนั้น. รูป ๕
 พรโต วุขาม, ตั กมุเมน อุปาทินฺนตุดา อย่างมีจักขุเป็นต้น ชื่อว่า ปสาทรูป เพราะ
อุปาทินฺน, เสลั ตโต วิปริตตุดา เป็นสภาพใสเหมือนพื้นกระจกเงา ด้วย
 อนุปาตินฺน. ภาวะที่มีการรับอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น
 เป็นปัจจัย, รูปนอกนี้ ชื่อว่า นปสาทรูป
 เพราะเป็นรูปที่ตรงกันข้ามจากปสาทรูปนั้น.
 ปสาทรูปนั้นเอง กับอินทริยรูปทั้ง ๓ มี
 อิตถินทริย์เป็นต้น ชื่อว่า อินทริยรูป ด้วย
 อรรถว่าเป็นใหญ่, รูปที่เหลือชื่อว่า
อนินทริยรูป เพราะเป็นรูปที่ตรงกันข้ามจาก
 อินทริยรูปนั้น. รูปที่ข้าพเจ้าจักกล่าวถึง
 ข้างหน้าว่า กัมมชรูป ชื่อว่า อุปาทินนรูป
 เพราะเป็นรูปที่ถูกรรรมครอง, รูปที่เหลือ
 ชื่อว่า อนุปาตินนรูป เพราะเป็นรูปที่
 ตรงกันข้ามจากอุปาทินนรูปนั้น.

รูป ๓

๔๔๘. ปุน สัพพเมว รูปิ ๔๔๘. ต่อไป รูปทั้งหมดนั้นแหละ มี
 สนิทฺสสนกมฺมชาทินิ คิกานัน วเสณ ติวิธ ๓ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งสนิทฺสสนติกะและ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โทติ. ตตถ โอฟาริเก รูป สนิหฺสน- กัมมชาติติกะ. ในบรรดารูปเหล่านั้น รูป
สฺปปฏิมฺ, เสส อนิหฺสนสฺปปฏิมฺ. ในโอฟาริกรูป ชื่อว่า สนิหฺสนสฺปปฏิมฺรูป
สพฺพมฺปิ สุขุม อนิหฺสนอฺปปฏิมฺ. (รูปที่มีการเห็นได้และมีการกระทบได้), รูป
เอวํ ทาว สนิหฺสนตฺติกวเสน ทิวริธ. ที่เหลือชื่อว่า อนิหฺสนสฺปปฏิมฺรูป (รูปที่เห็น
กมฺมชาติตฺติกวเสน ปน กมฺมโต ชาตํ กมฺมชฺ, สุขุมรูปแม้
กมฺมชฺ, ตทณฺณปฺจฺยชาตํ อกมฺมชฺ, น ทั้งหมด ชื่อว่า อนิหฺสนอฺปปฏิมฺรูป (รูปที่
กุโตจิ ชาตํ เนว กมฺมชฺ นากมฺมชฺ. เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้). รูปมี ๓ อย่าง
จิตฺโต ชาตํ จิตฺตชฺ, ตทณฺณปฺจฺยชาตํ ด้วยอำนาจสนิหฺสนตีกะอย่างนี้ก่อน. อนึ่ง
อจิตฺตชฺ, น กุโตจิ ชาตํ (๑) จิตฺตชฺ รูปมี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจกัมมชาติติกะ พึง
นากจิตฺตชฺ, อาหารโต ชาตํ อาหารชฺ, ทราบดังนี้ รูปที่เกิดแต่กรรมชื่อว่า กัมมชฺรูป,
ตทณฺณปฺจฺยชาตํ อนาหารชฺ, น กุโตจิ รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอื่นจากกรรมนั้น ชื่อว่า
ชาตํ เนว อาหารชฺ น อนาหารชฺ. อกัมมชฺรูป, รูปที่มีไม่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ
อุตุโต ชาตํ อุตุชฺ, ตทณฺณปฺจฺยชาตํ ชื่อว่า เนวกัมมชฺนากัมมชฺรูป. รูปที่เกิดแต่
อนุตุชฺ, น กุโตจิ ชาตํ เนว อุตุชฺ น จิต ชื่อว่า จิตฺตชฺรูป, รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอื่น
อนุตุชฺนติ เอวํ กมฺมชาติตฺติกวเสน ทิวริธ. จากจิตนั้น ชื่อว่า อจิตฺตชฺรูป, รูปที่มีไม่เกิด
แต่ปัจจัยอะไร ๆ ชื่อว่า เนวจิตฺตชฺนากจิต-
ชฺรูป, รูปที่เกิดแต่อาหาร ชื่อว่า อาหารชฺรูป,

๑ ฉ. เนว.

๒ ฉ. กมฺมชาติตฺติกวเสน.

รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอื่นจากอาหารนั้น ชื่อว่า อนาหารขรูป, รูปที่มีไข่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ ชื่อว่า เนวอาหารชนอนาหารขรูป. รูปที่เกิดแต่อุตุ ชื่อว่า อุตุขรูป, รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอื่นจากอุตุนั้น ชื่อว่า อนุตุขรูป, รูปที่มีไข่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ ชื่อว่า เนวอุตุชนอนุตุขรูป เพราะเหตุนี้ รูปมี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจกัมมชาติกะ ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

รูป ๔

๔๔๘. ปุน ทิฏฐาทีรูปรูปาทิวตถาที-
จตุกกวเสณ จตุพพิธ. ตตถ รูปายตน์
ทิฏฐ นาม ทสฺสนวิสยตฺตา, สทฺทายตน์
สฺต นาม สวณวิสยตฺตา, กนฺธรส-
โผฏฐพฺพตฺตยํ มฺต นาม สมฺปตฺตคฺคาทก-
อินฺทฺริยวิสยตฺตา, เสสํ วิณฺญาต นาม
วิณฺญาณสฺเสว วิสยตฺตาติ เอวํ ทาว
ทิฏฐาทีจตุกกวเสณ จตุพพิธ.

๔๔๘. ต่อไป รูปมี ๔ อย่าง ด้วย
อำนาจทิฏฐาทีจตุกกะ รูปรูปาทิจตุกกะ และ
วัตถาทิจตุกกะ. ในบรรการูปเหล่านั้น
รูปายตนะ ชื่อว่า ทิฏฐรูป เพราะเป็นวิสัย
แห่งอันเห็น, สทฺทายตนะ ชื่อว่า สฺตรูป
เพราะเป็นวิสัยแห่งอันได้ยิน, กนฺธะ รสะ
และโผฏฐพฺพะทั้ง ๓ ชื่อว่า มฺตรูป เพราะ
เป็นวิสัยแห่งอินทรีย์ ที่รับอารมณ์ที่มาถึงได้,
รูปที่เหลือ ชื่อว่า วิณฺญาตรูป เพราะเป็น
วิสัยแห่งวิณฺญาณเท่านั้น เพราะเหตุนี้ รูปมี

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔ อย่าง ด้วยอำนาจที่ภูษาที่จตุกกะตั้งกล่าว
มาฉะนั้น.

นิพฺพนรูป ปเนตฺถ รูปรูป นาม,
อากาศธาตุ ปริจฺเจทรูป นาม,
กายวิญญุตติอาทิกมฺมณฺณตาปริยนฺต วิการรูป
นาม, ชาตฺติชราภํ ลกฺขณรูป นามาทิ
เอวํ รูปฺรูปาทิจตุกกวเสณ จตุพฺพิชฺ.

ก็ในบรรดารูป ๒๔ อย่างนี้ นิพผันรูป
ชื่อว่า รูปรูป, อากาศธาตุ ชื่อว่า ปริจเจทรูป,
รูปมีกายวิญญุตติเป็นต้น มีกัมมัฏฐตาเป็นที่สุด
ชื่อว่า วิการรูป, ความเกิด ความแก่ และ
ความแตกดับ ชื่อว่า ลักขณรูป เพราะเหตุนั้น
รูปมี ๔ อย่าง ด้วยอำนาจรูปรูปาทิจตุกกะ
ด้วยประการตั้งกล่าวมาฉะนั้น.

ยํ ปเนตฺถ ทฺถยรูป นาม, ตํ
วตฺถ น ทวาร. วิญญุตติทฺถยํ ทวาร น
วตฺถ. ปสาทรูป วตฺถ เจว ทวารณฺจ.
เสสฺสิ เนว วตฺถ น ทวารนฺติ เอวํ
วตฺถาทิจตุกกวเสณ จตุพฺพิชฺ.

ก็บรรดารูปเหล่านี้ รูปใดชื่อว่า
หทัยรูป, รูปนั้นชื่อว่า เป็นวัตถุ มิใช่เป็น
ทวาร. วิญญุตติรูปทั้ง ๒ ชื่อว่า เป็นทวาร
มิใช่เป็นวัตถุ. ปสาทรูป เป็นทั้งวัตถุ เป็น
ทั้งทวาร. รูปที่เหลือ มิได้เป็นวัตถุเลยและ
มิใช่เป็นทวาร เพราะเหตุนั้น รูปมี ๔ อย่าง
ด้วยอำนาจวัตถุที่จตุกกะ ด้วยประการ
ตั้งกล่าวมาฉะนั้น.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูป ๕

๔๕๐. ปุน เอกขี ทวีขี ตีขี จตุขี น
 กุโตจิ ชาตุนติ อิมลั วเสน ปณจวิธ.
 ตตถ กมฺมชเมว จิตฺตชเมว จ เอกขี
 นาม. เตสุ สหฺติ ททวยตฺตนา อินฺทริยรูป
กมฺมชเมว. วิณฺณตฺติตฺทวยํ จิตฺตชเมว.
 ยํ ปน จิตฺตโต จ อุตฺตโต จ ชาตํ, ตํ
ทวีขี นาม, ตํ สทฺทายตนเมว. ยํ
 อุตฺตจิตฺตาทาเรหิ ชาตํ, ตํ ตีขี นาม,
 ตํ ปน ลหฺตาทิตฺตชเมว. ยํ จตฺตหิปี
 กมฺมาทีหิ ชาตํ, ตํ จตุขี นาม, ตํ
 ลกฺขณรูปวชฺชเมวเสสํ โหติ. ลกฺขณรูป
 ปน น กุโตจิ ชาตํ. กสฺมา ? น
 หิ อฺปฺปาทสฺส อฺปฺปาโท อตฺถิ,
 อฺปฺปนฺนสฺส จ ปรีปากภทฺมตฺตํ อิตฺรทฺวยํ.
 ยมฺปิ "รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ
 รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ อากาสธาตฺ
 อาโปธาตฺ รูปสฺส ลหฺตาท, รูปสฺส
 มุทฺตาท, รูปสฺส กมฺมณฺณตาท, รูปสฺส
 อฺปฺจโย, รูปสฺส สฺนตฺติ, กวฬิงกาโร

๔๕๐. ต่อไป รูปมี ๕ อย่าง ด้วย
 อํานาจประเภทเหล่านี้ คือ เอกขรูป (รูป
 ที่เกิดแต่ปัจจัยเดียว) ทวีขรูป (รูปเกิดแต่
 ปัจจัย ๒ อย่าง) ตีขรูป (รูปเกิดแต่ปัจจัย
 ๓ อย่าง) จตุขรูป (รูปเกิดแต่ปัจจัย ๔
 อย่าง) น กุโตจิชาตชรูป (รูปเกิดแต่ปัจจัย
 อะไร ๆ ก็ไม่ใช่). ในบรรดารูปทั้ง ๕
 อย่างนั้น รูปที่เกิดแต่กรรมอย่างเดียว และ
 รูปที่เกิดแต่จิตอย่างเดียว ชื่อว่า เอกขรูป.
 ในบรรดารูปที่เกิดแต่กรรม และรูปที่เกิดแต่
 จิตเหล่านั้น อินฺทริยรูปกับทหฺยวัตฺตฺตรูปเกิดแต่
กรรม อย่างเดียว. วิณฺณตฺติตฺทวยํทั้ง ๒ เกิดแต่
จิต อย่างเดียว. ส่วนรูปที่เกิดแต่จิตและอตุ
 ชื่อว่า ทวีขรูป, ทวีขรูปนั้น คือ สทฺทายตนะ.
 รูปที่เกิดแต่อตุ จิตและอาหารชื่อว่า ตีขรูป,
 กิตฺติชรูปนั้น ได้แก่วิการรูปทั้ง ๓ มีลหฺตาทรูป
 เป็นต้นนั่นเอง. รูปที่เกิดแต่ปัจจัย ๔ มีกรรม
 เป็นต้น ชื่อว่า จตุขรูป, จตุขรูปนั้น ได้แก่รูป
 ที่เหลือเว้นลักขณรูป. กิลักขณรูป ชื่อว่า

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาหาโร, อิมะ ธมฺมา จิตฺตสมฺภูจฺจนา^๑ติ- น กุโตจิชาตฺตฺรูป. เพราะเหตุไร ? เพราะ
 อาทีสุ^๑ ชาตียา กุโตจิ ชาตฺตฺตํ ความเกิดแห่งความเกิดหามีไม่, และอีก ๒
 อนุณฺณาคํ, ^๒ รูปชนกปจฺจยำนํ รูปนอกนี้ เป็นแต่เพียงความห่อหุ้มไปและ
 กิจฺจนาภาวกฺขณฺเ ทิฏฺฐตฺตฺตฺตํ เวทิตฺตฺตํ. ความแตกไป ของรูปที่เกิดขึ้นแล้ว. แม้ใน
 คำทั้งหลายมีอาทิว่า "ธรรมทั้งหลาย
 เหล่านี้ คือ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธาย-
 ตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาศ-
 ธาตุ อโปธาตุ ลหุตารูป มุตฺตารูป
 กัมมัณฺญุตารูป อฺปจฺยรูป สันตฺติรูป
 กวฬิงการาหาร มีจิตเป็นสมฺภูจฺจนา" ท่าน
 ย่อมรับความที่ชาตฺตฺรูปเป็นกุโตจิชาตฺตฺรูป (รูป
 ที่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ) อันใดไว้, ความ
 ที่ชาตฺตฺรูปเป็นกุโตจิชาตฺตฺรูปนั้น ฟังทราบว่
 เพราะปัจจัยที่ยังรูปให้เกิดทั้งหลาย ปฺรอกฺก
 ในขณะที่อานุภาพแห่งกิจ.

อิทํ ตาว รูปกฺขณฺเ ธ วิตุถารกถามุขํ. นี้เป็นถถามุขโดยพิสดารในรูปชั้นก่อน.

^๑ อภ. ส. ๓๔/๓๐๔.

^๒ ฉ. ตํ ปน.

วิญาณกฺขนฺธกถา

กถาว่าด้วยเรื่องวิญาณชั้นธ

๔๕๑. อิตเรสุ ปน ยงฺกิญฺจิ
 เวทยิตลฺกฺขณํ, สพฺพนฺตํ เอกโต กตฺวา
 เวทนา กฺขนฺโธ, ยงฺกิญฺจิ สญฺชานนลฺกฺขณํ,
 สพฺพนฺตํ เอกโต กตฺวา สญฺชานา กฺขนฺโธ,
 ยงฺกิญฺจิ อภิสงฺขรณลฺกฺขณํ, สพฺพนฺตํ
 เอกโต กตฺวา สงฺขารกฺขนฺโธ, ยงฺกิญฺจิ
 วิชานนลฺกฺขณํ, สพฺพนฺตํ เอกโต กตฺวา
 วิญาณกฺขนฺโธ เวทิตฺตพฺโพ. ตตฺถ ยสฺมา
 วิญาณกฺขนฺธเ อิตเร
 สุวัญญเญยยา โทหนฺติ, ตสฺมา
 วิญาณกฺขนฺธมาที กตฺวา วุณฺณํ กริสฺสาม.

๔๕๑. ส่วนในบรรดาชั้นธนอกนี้ ฟัง
 ทราบเวทนาชั้นธ โดยรวมเอาธรรมชาติที่มี
 การเสวยอารมณ์เป็นลักษณะอย่างใดอย่าง-
 หนึ่งนั้นทั้งหมดเข้าด้วยกัน, สัญญาชั้นธ
 โดยรวมเอาธรรมชาติ ที่มีความจำได้เป็น
 ลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ทั้งหมดเข้า
 ด้วยกัน, สังขารชั้นธโดยรวมเอาธรรมชาติ
 ที่มีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ อย่างใดอย่าง-
 หนึ่งนั้นทั้งหมดเข้าด้วยกัน, วิญาณชั้นธ
 โดยรวมเอาธรรมชาติ ที่มีการรู้แจ้งเป็น
 ลักษณะนั้นทั้งหมดเข้าด้วยกัน. ในบรรดา
 ชั้นธทั้ง ๔ นั้น เมื่อเข้าใจวิญาณชั้นธแล้ว
 ก็ย่อมเป็นอันเข้าใจชั้นธนอกนี้ได้ดี เพราะ
 เหตุนี้ ข้าพเจ้าจักทำการพรรณนา
 เริ่มวิญาณชั้นธเป็นต้นไป.

ยงฺกิญฺจิ วิชานนลฺกฺขณํ สพฺพนฺตํ
 เอกโต กตฺวา วิญาณกฺขนฺโธ เวทิตฺตพฺโพติ

เพราะข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า ฟัง
 ทราบวิญาณชั้นธ โดยรวมเอาธรรมชาติ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หิ วุคฺคํ. กิณฺจิ วิชานนลฺกฺขณํ วิญฺเฒาณํ.
 ยถา "วิชานาติ วิชานาตีติ โข
 อาวุโส ตสฺมา วิญฺเฒาณนฺติ วุจฺจตี"ติ?
 วิญฺเฒาณํ จิตฺตํ มโนติ อตฺถโต เอกํ.
 ตเทตํ วิชานนลฺกฺขณเณ สภาวโต
 เอกวิธมฺปิ ชาติวเสณ ติวธิ กุสลํ,
 อกุสลํ, อพฺยาगतฺตจ.

ที่มีความรู้แจ้งอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นลักษณะ
 นั้นทั้งหมดเข้าด้วยกัน ดังนี้. ธรรมชาติที่มี
 ความรู้แจ้งอะไร ๆ ก็ได้เป็นลักษณะ ชื่อว่า
 วิญญาณ. ดังที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า
 "อูกรอาวุโส ธรรมที่รู้แจ้ง ๆ เพราะฉะนั้น
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า วิญญาณ" ดังนี้.
 คำว่า วิญญาณ จิต มโน โดยอรรถเป็น-
 อย่างเดียวกัน. วิญญาณนั้นนั้นแม้มีอย่างเดียว
 โดยสภาพด้วยลักษณะคือความรู้แจ้ง มี ๓
 อย่าง ด้วยอำนาจแห่งชาติ คือ กุศล อกุศล
 และอัพยากฤต.

อธิบายกุศลวิญญาณ

๔๕๒. ตตฺถ กุสลํ ญฺมิเภทโต
 จตฺตฺพิธิ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ
 โลกุตฺตรตฺตจ. ตตฺถ กามาวจรํ
 โสมนสฺสฺสเปกฺขาณาสฺงฺขารเภทโต อฏฺฐวิธิ.
 เสยฺยถิติ. โสมนสฺสสทฺทํ ณาณสมฺปยุคฺติ

๔๕๒. ในบรรดาวิญญาณทั้ง ๓ อย่าง
 นั้น กุศลวิญญาณมี ๔ อย่าง โดยความต่าง
 แห่งภูมิ คือ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร
 และโลกุตระ. ในบรรดาภูมิทั้ง ๔ อย่างนั้น
 กุศลวิญญาณที่เป็นกามาวจรมี ๔ ดวง โดย

๑ ม. ม. ๑๒/๕๓๗.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมรังค บ.พ. ๕-๕

อสังขาริ สสังขารณจ, ตถา ญาณวิปยุตฺตํ.
อุเบกฺขาสทกคํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสังขาริ
สสังขารณจ, ตถา ญาณวิปยุตฺตํ.

ความต่างแห่งโสมนัส อุเบกขา ญาณ และ
สังขาร. กุศลวิญญาณที่เป็นกามาวจร ๘ ดวง
นี้ คืออะไรบ้าง. คือวิญญาณที่เป็นโสมนัส-
สทรกต ญาณสัมปยุต เป็นอสังขาร ๑ เป็น
สังขาร ๑ ที่เป็นญาณวิปยุตก็อย่างนั้น คือ
เป็นอสังขาร ๑ เป็นสังขาร ๑. วิญญาณ
ที่เป็นอุเบกขาสทรกต ญาณสัมปยุต เป็น
อสังขาร ๑ เป็นสังขาร ๑ ที่เป็นญาณ-
วิปยุตก็อย่างนั้น ก็เป็นอสังขาร ๑ เป็น
สังขาร ๑.

ยทา หิ เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาทกาหิ-
สมฺปตฺตี อณฺเฑ วา โสมนสฺสเหตุ
อากมฺม หนฺจปหนฺจโร "อตุถิ
ทินฺนนุ"ติอาทินยฺบฺวตฺตํ สมฺมาทิสฺส
ปุรฺกฺขิตฺวา^๑ อสฺสึหนฺโต อนุสฺสหาทิตฺ
ปเรหิ ทานาทินิ ปุณฺณานิ กโรติ,
ตทาสฺส จิตฺตํ โสมนสฺสทกคํ

ก็ในกาลใด บุคคลอาศัยสมบัติมี
ไทยธรรมและปฏิคาทกเป็นต้น หรือเหตุแห่ง
โสมนัสอย่างอื่น แล้วรำเริงบันเทิงใจ
มุ่งหน้าทำสัมมาทิสฺสอันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า
"ทานที่บุคคลให้แล้ว ย่อมมีผล" ดังนั้น
ไม่ห่อหุ้ม คนอื่นก็ไม่ได้ชักจูง ย่อมกระทำบุญ
ทั้งหลายมีทานเป็นต้น ในกาลนั้น จิตของ

^๑ ฉ. ปุรฺกฺขิตฺวา, ม. ปุเรกฺขิตฺวา.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ญาณสัมปยุตต์^๑ อสงขาร โหติ. ยทา บุคคลนั้น เป็นโสมนัสสทรกต ญาณสัมปยุต
 ปน วุตตนเยน ญฺจกุญฺโจ สุมมาทิจฺฉิ เป็นอสังขาร. แต่ในกาลใด บุคคลว่าเรึง
 ปุรุษิตฺวาปี อมุตฺตจากตาทิวเสน ยินดีตามนัยที่กล่าวแล้ว แม้ทำสมาธิรู้ให้
 สีสึทมาโน วา ปเรหิ วา อุตฺตสาหิตฺโต ออกหน้า ก็มีความท้อแท้อยู่ ด้วยอำนาจความ
 กโรติ, ตทาสุส ตเทว จิตฺตํ สสงขารํ เป็นผู้สละได้ไม่เค็ดขาดเป็นต้นหรือถูกคนอื่น
 โหติ. อิมสฺมึ หิ อตุเถ สงฺขารโรติ ชักจูงแล้วจึงทำ ในกาลนั้น จิตนั้นแหละของ
 เอตํ อตุตโน วา ปเรสํ วา วเสน บุคคลนั้น เป็นสังขาร. ก็คำว่า สังขารนี้
 ปวตฺตสุส ปุพฺพโยคสุสาธิวจัน. ยทา ปน ในอรรถนี้ เป็นชื่อแห่งบุพเพกษะที่เป็นไปด้วย
 ฌาติชนสุส ปฏิปตฺติทสุสเนน ชาตปริจยา อำนาจของตนหรือบุคคลอื่น. อนึ่งในกาลใด
 พาลทารกา ภิกฺขุ ทิสฺวา โสมนสุสชาตา เด็กไร้เดียงสาทั้งหลาย เกิดความคั่นด้วย
 สหสา กิจฺจิวเทว หตฺถกตํ ททฺตฺติ วา ได้เห็นการปฏิบัติของคนผู้เป็นญาติ เห็นภิกษุ
 วทฺตฺติ วา, ตทา เตสํ^๒ ตตฺถิยํ จิตฺตํ ทั้งหลายแล้ว เกิดโสมนัสถวายเป็นบาง-
 อูปฺปชฺชติ. ยทา ปน "เทถ วทฺตฺถา"ติ อย่างที่อยู่ในมือ หรือไหว้โดยพลัน ในกาลนั้น
 ฌาตีหิ อุตฺตสาหิตา เอวํ ปฏิปชฺชติ, จิตดวงที่ ๓ ของเด็กไร้เดียงสาเหล่านั้น
 ตทา จตฺตถํ จิตฺตํ อูปฺปชฺชติ. ยทา ปน ย่อมเกิดขึ้น. อนึ่งในกาลใด เด็กไร้เดียงสา
 เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหกาทึนํ อสมฺปตฺติ ถูกพวกญาติชักจูงว่า "จงถวาย จงไหว้"
 อญฺเณสํ วา โสมนสุสเหตุญํ อภาวํ ย่อมปฏิบัติตามนั้น ในกาลนั้น จิตดวงที่ ๔

^๑ ฉ. ญาณสัมปยุตต์ จิตฺตํ.
^๒ ฉ. เตสนฺติ ปาโร น ทิสฺสติ.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมรังค บ.พ. ๕-๕

อาคมม จตุสุปี วิกบุเปสฺ โสมนสุสรหิตา ย่อมเกิดขึ้น. อนึ่ง ในกาลใด ชนทั้งหลาย
 โทหนฺติ, ตทา เสสํนิ จตุตาริ อาศัยความไม่พร้อมแห่งไทยธรรม และ
 อูปเภฺฆาสหคตานิ อูปฺปชฺชุนฺตีติ. เอวํ ปฏิคาหก หรือความไม่มีเหตุแห่งโสมนัส
 โสมนสุสฺสูปเภฺฆาณาณสงฺขารเกทโต อฏฺฐวิธึ เหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้เว้นจากโสมนัส ในวิกัป
 กามาวจรกุสลํ เวทิตพฺพํ. ทั้ง ๔ ในกาลนั้น จิต ๔ ดวงที่เหลือเป็น

อูปเภฆาสหคตเกิดขึ้น ดังนี้. พึงทราบ
 กามาวจรกุศลวิญญาณ ๘ ดวง โดยความ
 ต่างแห่งโสมนัส อูปเภฆา ญาณ และสังขาร
 ด้วยประการดังกล่าวมาฉะนี้.

รูปาวจริ ปน ฌานงฺคโยคเกทโต ส่วนกุศลวิญญาณที่เป็นรูปาวจร มี ๕
 ปณฺจวิธึ โทติ. เสยฺยถึทึ. วิตกฺกวิจาร-
 ปีตีสุขสมาธิยุตฺตํ ปจฺมํ, อติกฺกนฺตวิตกฺก
 ทฺติยํ, ตโต อติกฺกนฺตวิจารึ ตติยํ,
 ตโต วิรตฺตปীตีกํ จตุตฺถํ, อตฺถงฺคตสุขํ
 อูปเภฆาสมาธิยุตฺตํ ปณฺจมนฺติ.

กุศลวิญญาณที่ ๑ ประกอบด้วย
 ดวง โดยความต่างแห่งการประกอบด้วย
 องค์ฌาน. กุศลวิญญาณที่เป็นรูปาวจร ๕
 ดวงนี้ ก็อะไรบ้าง. ก็ดวงที่ ๑ ประกอบ
 ด้วยวิตก วิจาร ปีติ สุข และสมาธิ ดวง
 ที่ ๒ ผ่านวิตกไป ต่อจากนั้น ดวงที่ ๓ ผ่าน
 วิจารไป ต่อจากนั้น ดวงที่ ๔ กลายปรีติไป
 ดวงที่ ๕ สุขตกไป ประกอบด้วยอูปเภฆา
 และสมาธิแล.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อรุปาวจรี จตุณัน อารุปานิ
 โยควเสน จตุพิธิ. วุตตูปกาเรน หิ
 อากาसानญายตนชฺฌาเนน สมฺปยุตฺตํ
 ปจฺมี, วิญญาณญายตนาทฺทิตฺติ ทฺทิตฺติย-
 จตุตฺถานิ. โลกุตฺตรํ จตุมคฺคสมฺปโยคโต
 จตุพิธินฺตติ เอวํ ตาว กุสลวิญญาณเมว
 เอกวิสตีวธิ โทติ.

กุสลวิญญาณที่เป็นอรุปาวจรี มี ๔
 ดวง ด้วยอำนาจการประกอบแห่งอรุป ๔.
 ก็ดวงที่ ๑ ประกอบด้วยอากาसानญายตน-
 ฌาน มีประการที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
 ดวงที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ประกอบด้วยฌาน
 ทั้งหลายมีวิญญาณญายตนฌานเป็นต้น. กุสล
 วิญญาณที่เป็นโลกุตระ มี ๔ ดวง เพราะ
 ประกอบด้วยมรรค ๔ ทั้งนี้ กุสลวิญญาณนั้น
 แลมี ๒๑ ดวง ด้วยประการดังกล่าวมาฉะนี้
 ก่อน.

อธิบายอกุสลวิญญาณ

๔๕๓. อกุสลํ ปน ภูมิตฺโต เอกวิธํ
 กามาวจระเมว. มุลโต ติวธิ โลกมุลํ
 โทสมุลํ โมหมุลญจ.

๔๕๓. ส่วนอกุสลวิญญาณ ว่าโดยภูมิม
 มีอย่างเดียว ก็เป็นกามาวจรนั่นเอง. ว่า
 โดยมุลมี ๓ อย่างคือ โลกมุล โทสมุล และ
 โมหมุล.

ตตถ โลกมุลํ โสมนสฺสเปกฺขาทฺทิจฺ-
 คตสงฺขารเภทโต อฏฺฐวิธํ. เสยฺยถิทํ.
 โสมนสฺสสทคตํ ทฺทิจฺคตสมฺปยุตฺตํ
 อสงฺขารํ สสงฺขารญจ, ตถา

ในบรรดามุลทั้ง ๓ นั้น อกุสลวิญญาณ
 ที่เป็นโลกมุล มี ๘ ดวง โดยความต่างแห่ง
 โสมนัส อุกเบกขา ทิริฐิ และสังขาร. อกุสล-
 วิญญาณที่เป็นโลกมุล ๘ ดวงนี้ ก็อะไร

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธรมรรค บ.พ. ๕-๕

ทิวฏฐิตวิปยุตต์. อุกุศลวิญญาณที่ เป็นโสมนัสสทรคต
 ทิวฏฐิตสมปยุตต์ อสังขาร สสังขารณจ, ทิวฏฐิตสัมปยุต เป็นอสังขาร ๑ เป็น
 ตถา ทิวฏฐิตวิปยุตต์. สสังขาร ๑ อุกุศลวิญญาณที่เป็นทิวฏฐิต-
 วิปยุตก็อย่างนั้น ก็เป็นอสังขาร ๑ เป็น
 สสังขาร ๑. อุกุศลวิญญาณที่เป็นอุเบกขา-
 สทรคต เป็นทิวฏฐิตสัมปยุต เป็นอสังขาร ๑
 เป็นสสังขาร ๑, อุกุศลวิญญาณที่เป็นทิวฏฐิต-
 คตวิปยุตก็อย่างนั้น ก็เป็นอสังขาร ๑ เป็น
 สสังขาร ๑.

ยทา ทิ "นตฺถิ กามสฺส ก็ในกาลใด บุคคลทำมิจฉาทิฐิ
 อาทีนโว"ติอาทีนา^๑ นเยน มิจฉาทิฐิ โดยนัยมีอาทิว่า "โทษในกามทั้งหลายไม่มี"
 ปุรุชิตฺวา ทฺวสฺสทฺวโร กามเ วา ให้ออกหน้า ว่าเรื่องยินดี บริโภคกาม
 ปริภุชฺชติ, ทิวฏฐิตมุงคลาทีนึ วา สารโต ทั้งหลายบ้าง เชื่อมงคลทั้งหลายมีทิวฏฐิตมุงค
 ปจฺเจติ สภาวติฏฺเฆเนว อนุสฺสาหิตฺเตน เป็นต้น โดยความเป็นสาระ คัวยจิตที่ไม่มี
 จิตฺเตน, ตทา ปจฺมํ อุกุศลจิตฺตํ ใครชักจูง กล้าแข็งโดยสภาพนั่นเอง ใน
 อูปฺปชฺชติ. ยทา มนุเทน สมุสฺสาหิตฺเตน กาลนั้น อุกุศลจิตดวงที่ ๑ ย่อมเกิดขึ้น. ใน
 จิตฺเตน, ตทา ทุตฺติยํ. ยทา มิจฉาทิฐิ กาลใด บุคคลมีจิตเฉื่อยชา ถูกคนอื่นชักจูง
 อปุรุชิตฺวา เกวลํ ทฺวสฺสทฺวโร เมถุนํ จึงทำอย่างนั้นได้ ในกาลนั้น จิตดวงที่ ๒

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๕๖.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วา เสวติ, ปรสมฺปตฺตี วา อภิขุฌายติ, ย่อมเกิดขึ้น. ในกาลใด บุคคลมิได้
 ปรภณฺท์ วา ทรติ สภาวติ กุเชเนว ทำมิจฉาทิฐิให้ออกหน้า ไร่ เริง ยินคืออย่าง-
 อนุสฺสาหิเตน จิตฺเตน, ตทา ตติยิ. เคียว ย่อมเสพเมณฺุบบ้าง ย่อมเพ่งเล็ง
 ยทา มนฺุเทน สมฺุสฺสาหิเตน จิตฺเตน, สมบัติของคนอื่นบ้าง ย่อมลักทรัพย์ของคนอื่น
 ตทา จตฺตถิ. ยทา ปน กามานิ วา บ้าง ด้วยจิตที่กล้าแข็งโดยสภาพนั่นเอง
 อสมฺปตฺตี อากมฺม อณฺเณสิ วา ไม่ถูกคนอื่นชักจูง ในกาลนั้น จิตดวงที่ ๓
 โสมนสฺสเหตุณฺิ อภาเวน จตฺตสุปิ ย่อมเกิดขึ้น. ในกาลใด บุคคลมีจิตเฉื่อยชา
 วิกฺุเปสฺ โสมนสฺสรหิตา โหนฺติ, ตทา ถูกคนอื่นชักจูงจึงทำอย่างนั้นได้ ในกาลนั้น
 เสสานิ จตฺตาริ อุกฺุขาสทกตานิ จิตดวงที่ ๔ ย่อมเกิดขึ้น. อนึ่ง ในกาลใด
 อุกฺุขชฺชุนฺตติ เอว โสมนสฺสูกฺุขา- บุคคลทั้งหลาย อาศัยความไม่พร้อมแห่งกาม
 ทิฏฺุจิกตสฺงฺขาร เกทโต อฏฺุจวิธิ โลกมฺุลฺ หรือ ด้วยความไม่มีเหตุแห่งโสมนัสเหล่าอื่น
 เวทิตพฺุ. ย่อมเป็นผู้เว้นจากโสมนัสในวิกิทั้ง ๔ ใน
 กาลนั้น จิตสทฺรคตอฺุเบกขา ๔ ดวงที่เหลือ
 ย่อมเกิดขึ้นแล พึงทราบอกุศลวิญญาณที่เป็น
 โลกมฺุล ๘ ดวง โดยความต่างแห่งโสมนัส
 อุกฺุเบกขา ทิฐิและสังขาร ด้วยประการ
 ดังกล่าวมาฉะนี้.

โทสมฺุลฺ ปน โทมนสฺสสทกฺฺ ส่วนอกุศลวิญญาณที่เป็นโทสมฺุล มี ๒
 ปฏิสมฺุปฺยตฺฺ อสฺงฺขาริ สสฺงฺขารนฺฺติ อย่างเท่านั้น คือ เป็นโทมนัสสทฺรคต
 ทฺุริชเมว โทติ, ตสฺส ปาณาติปาตาทิสฺ ปฏิสมฺุปฺยต เป็นอสฺงฺขาร ๑ เป็นสสฺงฺขาร ๑

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธรค บ.พ. ๕-๕

ติกฺขมนุทฺตปวตฺติกาเล
เวทิตฺตพฺพา.

อุปฺปตฺติ^๑

พึงทราบความเกิดขึ้นแห่งอกุศลวิญญาณที่เป็น
โทมนัสมูลนั้น ในกาลที่เป็นไปกล้าแข็งและ
เฉื่อยชา ในบาปทั้งหลาย มีปาณาติบาต
เป็นต้น.

โมหมูล อุเบกขาสหคต วิจิกิจฉา-
สมฺปยุตฺต อุตฺตจฺจสมฺปยุตฺตตณฺจาติ ทฺวิธ.
ตสฺส อสนฺนิฏฺฏจานวิภูเขปกาเล ปวตฺติ
เวทิตฺตพฺพาติ เอว อกุสลวิญญาณ
ทฺวาทสฺวิธ โทติ.

อกุศลวิญญาณที่เป็นโมหมูล มี ๒
อย่าง คือ อุเบกขาสหคต เป็นวิจิกิจฉา-
สมฺปยุต ๑ เป็นอุตฺตจฺจสมฺปยุต ๑. พึงทราบ
ความเป็นไป แห่งอกุศลวิญญาณที่เป็นโมหมูล
นั้น ในกาลที่ตกลงใจไม่ได้ และพึงชานแล
อกุศลวิญญาณมี ๑๒ ทวง ด้วยประการ
ดังกล่าวมาจะนี้.

อัปฺยาถกฺตวิญญาณ

๔๕๔. อัปฺยาถก ชาติเภทโต ทฺวิธ
วิปากํ กิริยญฺจ. ตตฺถ วิปาก ภูมิต
จตฺตพฺพิธ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ
โลกุตฺตตรญฺจ. ตตฺถ กามาวจรํ ทฺวิธ
กุสลวิปากํ อกุสลวิปากญฺจ. กุสลวิปากมฺปิ
ทฺวิธ อเหตุกํ สเหตุกญฺจ.

๔๕๔. อัปฺยาถกฺตวิญญาณ ว่าโดย
ประเภทแห่งชาติมี ๒ อย่าง คือ วิปาก ๑
กิริยา ๑. ในอัปฺยาถกฺตวิญญาณ ๒ อย่างนั้น
อัปฺยาถกฺตวิญญาณที่เป็นวิปาก ว่าโดยภูมิมิ ๔
อย่าง คือ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร
และโลกุตฺตระ. ใน ๔ อย่างนั้น อัปฺยาถก-

^๑ ฉ. ปวตฺติ.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิญญาณที่เป็นกามาวจรมี ๒ อย่างคือ กุศล-
วิบากและอกุศลวิบาก. อภัยกถวิญญาณที่
เป็นกุศลวิบากก็มี ๒ อย่างคือ เป็นอเหตุกะ
และสเหตุกะ.

**อภัยกถวิญญาณกามาวจรกุศลวิบาก-
อเหตุกะ**

ตตถ อโลภาทวิปากเหตุวิริทิต
อเหตุกั, ตั จักขุวิญญาณั, โสตฆานชิวหา-
กายวิญญาณั, สมปฏิจจนกิจจา มโนธาตุ,
สันตึรณาทิกิจจา เทว มโนวิญญาณธาตุโย
จาติ อฏฐวิธั.

ในอภัยกถวิญญาณกุศลวิบากทั้ง ๒
อย่างนั้น วิญญาณเว้นจากเหตุแห่งวิบาก มี
อโลภะเป็นต้น ชื่อว่าอเหตุกะ อเหตุกะนั้น
มี ๘ ดวง คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ
ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ
มโนธาตุ อันมีสัมปฏิจจนะเป็นกิจ และมโน-
วิญญาณธาตุ ๒ ดวง อันมีสันตึรณะเป็นต้น
เป็นกิจ.

ตตถ จักขุสนนึสสิตรูปวิฆานนลกขณั
จักขุวิญญาณั, รูปมตตถารมมณรสั,
รูปาภิมุฆภาวปจจุปฏฐานั, รูปารมมณาย
กิริยมโนธาตุยา อปคมปฏฐานั. โสตาทิ-

ในอเหตุกกุศลวิบาก ๘ ดวงนั้น
จักขุวิญญาณ มีความเป็นธรรมชาติอาศัยจักขุ
รู้แจ้งซึ่งรูปเป็นลักษณะ มีอันกระทำแต่เพียง
รูปอย่างเดียวให้เป็นอารมณ์เป็นรส มีความ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สนธิสัตตสัททาทีวิชานนลกฺขณานิ โสตฺขาน-
ชีวหากายวิญญานานิ, สัททาทีมตฺตารมฺมณ-
 รสานิ, สัททาทีอภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานานิ,
 สัททาทีอารมฺมณานิ^๑ กิริยมโนธาตุนิ
 อปคมปทฺฐานานิ.

มุ่งหน้าไปหารูปเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความไป-
 ปราศแห่งกิริยามโนธาตุ ซึ่งมีรูปเป็นอารมณ์
 เป็นปทัฏฐาน. โสตวิญญาน ขานวิญญาน
ชีวหาวิญญาน และกายวิญญาน มีความเป็น
 ธรรมชาติอากัยโสตะเป็นต้น รู้แจ้งซึ่งเสียง
 เป็นต้นเป็นลักษณะ มีอันกระทำเพียงแต่
 เสียงเป็นต้นให้เป็นอารมณ์เป็นรส มีความ
 มุ่งหน้าไปหาเสียงเป็นต้นเป็นปัจจุปัฏฐาน มี
 การไปปราศแห่งกิริยามโนธาตุ ซึ่งมีเสียง
 เป็นต้นเป็นอารมณ์เป็นปทัฏฐาน.

จกฺขุวิญญานาทีนึ อนนฺตรึ รูปาทิ-
 วิชานนลกฺขณา มโนธาตฺ, รูปาทิ-
 สมฺปฏฺิจฺจนรสา, ตถาภาวปจฺจุปฏฺฐานา,
 จกฺขุวิญญานาทีอปคมปทฺฐานา.

มโนธาตุ มีความรู้แจ้งซึ่งรูปเป็นต้น
 ในลำดับแห่งวิญญานทั้งหลาย มีจักขุวิญญาน
 เป็นต้นเป็นลักษณะ มีการรับอารมณ์มีรูป
 เป็นต้นเป็นรส มีภาวะนั้นเป็น
 ปัจจุปัฏฐาน มีความไปปราศแห่งวิญญาน มี
 จักขุวิญญานเป็นต้นเป็นปทัฏฐาน.

^๑ ฉ. สัททาทมฺมณานิ.

อภุจวิธมฺปิ เจตํ อเหตุกวิปากวิญญานํ กือเหตุกวิปากวิญญานทั้ง ๘ ดวงนี้ มี
 นียทานิยตารมฺมตฺตา ทฺวิธํ. อุกฺเขขา- ๒ อย่าง เพราะมีอารมณ์ที่แน่นอน และมี
 สุขโสมนสุสฺสเกทโต ทฺวิธํ. วิญญานปฺยจกํ อารมณ์ที่ไม่แน่นอน. มี ๓ อย่าง โดยความ
 เหตุถ นียตารมฺมณํ ยถากุกมํ รูปร่างที่สฺยเยว... ต่างจากอุเบกขา สุขและโสมนัส. ด้วยว่าใน
 ปวตฺตติโต, เสสํ อนิยตารมฺมณํ. บรรดาเหตุกวิปากวิญญานเหล่านี้ วิญญาน
 ตฺตถ หิ มโนธาตฺว ปฺยจสฺปิ รูปร่างที่สฺย ๕ มีอารมณ์แน่นอน เพราะเป็นไปในอารมณ์
 ปวตฺตติ, มโนวิญญานธาตฺวทฺยํ จสฺสตี. ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น ตามลำดับ
 กายวิญญานํ ปเนตฺถ สุขยฺยตฺตํ. ทฺวิญฺจนา วิญญานที่เหลือมีอารมณ์ไม่แน่นอน. ด้วยว่า
 มโนวิญญานธาตฺว โสมนสุสฺสยฺยตฺตา, เสสํ ในบรรดาวิญญานที่มีอารมณ์ ไม่แน่นอนนั้น
 อุกฺเขขายฺยตฺตฺนติ. เอวํ ทาว กุสลวิปาก อเหตุกํ อภุจวิธํ เวทิตพฺพํ. มโนธาตฺว ย่อมเป็นไปในอารมณ์ที่มีรูปเป็นต้น
 แม้ทั้ง ๕ มโนวิญญานธาตฺวทั้ง ๒ เป็นไปใน
 อารมณํ ๖ แล. ก็ในบรรดาวิญญานเหล่านี้
 กายวิญญานประกอบด้วยสุข. มโนวิญญาน-
 ธาตฺวที่เป็นทวิฐาน ประกอบด้วยโสมนัส
 วิญญานที่เหลือประกอบด้วยอุเบกขาแล. พึง
 ทราบอัพยาภตวิญญาน ที่เป็นเหตุกะใน
ฝ่ายกุศลวิปาก ๘ ดวง ด้วยประการดังกล่าว
 มาฉะนี้.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กามาวจรกุศลวิบาก-สเหตุกะ

อโลภาทวิปากเหตุสมุပ္ยุตต์ ปน ก็อภัยากฤตวิญญาณ ที่สัมปยุตด้วยเหตุ
สเหตุกั, ตั กามาวจรกุสลั วีย แห่งวิปากเมื่อโลภะเป็นต้น ชื่อว่า สเหตุกะ
 โสมนสุสาทิเภทโต อฏฐวิธั. ยถา ปน สเหตุกอภัยากฤตวิญญาณนั้นมี ๘ ดวง โดย
 กุสลั ทานาทิวเสน ฉสุ อารมฺมณฺเส ความต่างแห่งโสมนัสเป็นต้น เหมือนอย่าง
 ปวตฺตติ, น อิทั ตถา. อิทั ทิ กามาวจรกุศลวิญญาณ. แต่ว่ากุศลวิญญาณ
 ปฏิสนธิวงจุคติทธารมฺมณฺวเสน ปริตฺตมฺม- ย่อมเป็นไปในอารมณ์ ๖ ด้วยอำนาจบุญกิริยา
 ปริยาปนฺเนสุเยว ฉสุ อารมฺมณฺเส วัตถุมีทานเป็นต้น ฉนฺโต สเหตุกอภัยากฤต-
 ปวตฺตติ. สสงฺขาราสงฺขารภาโว วิญญาณนี้ หาเป็นฉนฺตนั้นไม่. เพราะ
 ปเนตฺถ อากมนาทิวเสน เวทิตฺพโพ. ว่าสเหตุกอภัยากฤตวิญญาณนี้ เป็นไปใน
 สมุပ္ยุตฺตมฺมานณฺจ วิเสเส อสตีปิ อารมฺม ๖ ที่นับเนื่องอยู่ในกามาวจรธรรม
 อาทาสตลาทีสุ มุขนิมิตฺตํ วีย นิรุสฺสาหํ เท่านั้น ด้วยอำนาจปฏิสนธิ ภาวังกะ จุติ และ
 วิปากั, มุขั วีย สอุสฺสาหํ กุสลนฺตติ ททารมฺมณะ. ก็ในสเหตุกอภัยากฤตวิญญาณนี้
 เวทิตฺพพิ. บัณฑิตพึงทราบความเป็นสังขาร และ
 อสังขาร ด้วยอำนาจที่มาเป็นต้น. อนึ่ง แม้
 เมื่อไม่มีความต่างกัน แห่งสัมปยุตธรรม
 ทั้งหลาย ก็พึงทราบว่าวิปากวิญญาณไม่มี
 กำลังชักจูง เหมือนอย่างเงาหน้าบน

^๑ ฉ. สงขาราสงขารภาโว.

ผู้^๕ปนกระຈกเป็นต้น กุศลวิญญาณมีกำลังช้กจุง
เหมือนอย่างหน้า.

เกวลลั หิ อกุสลวิปากั อเหตุกเมว,
คั จกขุวิญญาณั โสตฆานขิวหากายวิญญาณั
สมปฏิจจนกัจจา มโนธาตु สนุตีรณาทิกัจจา
ปณจฏจानา มโนวิญญาณธาตुติ สตุตวิธั.
คั ลกขณาทิตโต กุสลาเหตุกวิปากะ
วุตตนเยเนว เวทิตพัพ.

ก็อกุสลวิปากวิญญาณ เป็นอเหตุกะ
อย่างเดียวกับเท่านั้น อกุสลวิปากวิญญาณนั้น
มี ๑ ดวง คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ
ฆานวิญญาณ ขิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ
มโนธาตุนั้นมีสัมปฏิจจนะเป็นกิจ มโน-
วิญญาณธาตุนั้นเป็นปัญจฐาน อันมีสันตีระ
เป็นต้นเป็นกิจ. อกุสลวิปากวิญญาณนั้น ว่า
โดยลักษณะเป็นต้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าว
แล้ว ในอเหตุกกุสลวิปากเกิด.

เกวลลั หิ กุสลวิปากานิ อัญจอัญจ-
มชฺฌตตารมฺมณานิ, อิมานิ อนัญจอนัญจ-
มชฺฌตตารมฺมณานิ. ตานิ จ อุกุเปกขาสุข-
โสมนสุสภทโต ทิวิธานิ, อิมานิ
ทุกุขอุเปกขาวเสน ทิวิธานิ. เอกุถ หิ
กายวิญญาณั ทุกุขสทคตเมว, เสสานิ
อุเปกขาสทคตานิ. สา จ เตสุ อุเปกขา
หีนานา ทุกุขั วีย นาคิตฺติชฌานา, อิตเรสุ

ก็กุสลวิปากวิญญาณทั้งหลาย เป็น
อัญญารมณั และอัญญมชฌตตารมณัอย่างเดียวกับ
อกุสลวิปากวิญญาณเหล่านี้ เป็นอัญญารมณั
และอัญญมชฌตตารมณัอย่างเดียวกับ. และ
กุสลวิปากวิญญาณเหล่านั้น มี ๓ อย่าง โดย
ความต่างแห่งอุเบกขา สุข และโสมนัส
กุศลวิญญาณเหล่านี้มี ๒ อย่าง ทั่วยอานาจ
ทุกุขและอุเบกขา. ก็ในอกุสลวิปากวิญญาณ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุเบกขา ปณิศา สุขี วย นาตติชฌา. เหล่านี้ กายวิญญาณสหรคตด้วยทุกข์อย่าง-
 อิติ อิมสั สตุตุนัน อกุสลวิปากานึ เคียว วิญญาณที่เหลือสหรคตด้วยอุเบกขา.
 ปุริมาณญจ โสฬสนัน กุสลวิปากานึ ก็อุเบกขาในอกุสลวิปากวิญญาณเหล่านั้น นั้น
 วเสน กามาวจรวิปากวิญญาณึ เตวีสตีวิธึ. เป็นอุเบกขาอย่างเลว ไม่กล้าแข็งนัก
 เหมือนอย่างทุกข์ อุเบกขา ในกุสลวิปาก-
 วิญญาณนอกนี้ เป็นอุเบกขาอย่างประณีต
 ไม่กล้าแข็งนักเหมือนอย่างสุข. ดังกล่าวมา
 ฉะนี้ กามาวจรวิปากวิญญาณมี ๒๓ ดวง
 ด้วยอำนาจอกุสลวิปาก ๗ ดวงเหล่านี้ และ
 กุสลวิปาก ๑๖ ดวงข้างต้น.

รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตรวิปาก

รูปาวจรัมปิ ปน กุสลึ วย ปณญวิธึ. อนึ่ง รูปาวจรวิปากวิญญาณมี ๕ ดวง
 กุสลึ ปน สมากปคฺติวเสน ชวนวิถึยึ เหมือนอย่างรูปาวจรกุสล. ส่วนรูปาวจร-
 ปวตฺตคฺติ. อิทึ อุปปคฺติยึ ปฏิสนฺธิภวฺจจฺจฺติ- กุสลเป็นไปในชวนวิถึ ด้วยอำนาจสมาบัติ.
 วเสน. ยถา จ รูปาวจรัมปิ, เอว รูปาวจรวิปากนี้เป็นไปในอุปบัติ (อันเข้าถึง)
อรูปาวจรัมปิ กุสลึ วย จตุพฺพิธึ. ด้วยอำนาจปฏิสนฺธิ ภวังคะ และจฺจฺติ. และ
 ปวตฺตคฺติเกโทปิสฺส รูปาวจเร วุตฺตนโย รูปาวจรวิปากเป็นฉันฺไต แม้อรูปาวจรวิปาก
 เอว. โลกุตรวิปากึ จตุมกฺคยฺตฺต- ก็มี ๔ ดวงเหมือนรูปาวจรกุสลฉันฺตึ. แม้

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จิตตผลตฺตา จตฺตพิธิ, ตํ มคฺควิถิวเสน
 เจว ผลสมาปตฺติวเสน จ ทฺวิธา
 ปวตฺตตีติ? เอว สพฺพมฺปิ จตฺตสุ ภูมึสุ
 ฉตฺตีสวธิ วิปากวิญฺญาณํ โหติ.

ประเภทความเป็นไปแห่งอรูปาวจรวิปากนั้น
 ก็มีนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในรูปาวจรวิปาก
 นั้นแหละ. โลกุตรวิปากมี ๔ ดวง เพราะเป็น
 ผลของจิตอันประกอบด้วยมรรคทั้ง ๔ โลกุตระ-
 วิปากนั้น ย่อมเป็นไป ๒ ทาง ด้วยอำนาจ
 มรรควิถึและด้วยอำนาจผลสมาบัติ. วิปาก-
 วิญฺญาณแม้ทั้งหมดมี ๓๖ ดวงในภูมิทั้ง ๔ ด้วย
 ประการดังกล่าวมาฉะนั้น.

กิริยาวิญฺญาณ

กิริย ปน ภูมิเภทโต ติวธิ
 กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรณจ.
 ตตฺถ กามาวจร ทฺวิธิ อเหตุก
 สเหตุกณจ. ตตฺถ อโลภาทิกิริยเหตุวิริทิต
 อเหตุก, ตํ มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตฺวเภทโต
 ทฺวิธิ.

อนึ่ง กิริยาวิญฺญาณ ว่าโดยประเภท
 แห่งภูมิมี ๓ อย่าง คือ กามาวจร รูปาวจร
 และอรูปาวจร. ใน ๓ อย่างนั้น กามาวจร
 มี ๒ คือ อเหตุกและสเหตุก. ใน ๒
 อย่างนั้นแล้ว กามาวจรกิริยาวิญฺญาณที่เว้น
 จากกิริยเหตุมือโลภะเป็นต้น เป็นอเหตุก
 อเหตุกะนั้น ก็มี ๒ อย่าง โดยแบ่งเป็น
 มโนธาตฺวและมโนวิญฺญาณธาตฺว.

๑ ฉ. อธิ-สทฺโท น ทิสฺสตี.

ตตถ จกขุวิญญาณาทีปุเรจรรูปาติ-
วิชานนลกขณา มโนธาตฺ, อวชฺชนรสา,
รูปาทีอภิมุขีภาวปจฺจุปฏฺฐานา, ภวฺจ-
วิจุเฉทปฏฺฐานา, ส่า อุเปกฺขายุตฺตาว
โทติ.

ในอเหตุกะทั้ง ๒ นั้น มโนธาต
มีความเป็นปุเรจรรแห่งวิญญาณ มีจักขุวิญญาณ
เป็นต้น รู้แจ้งอารมณ์มีรูปเป็นต้นเป็นลักษณะ
มีความรำพึงเป็นรส มีความมุ่งหน้าไปในรูป
เป็นต้นเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความขาดแห่ง
ภวังค์เป็นปทัฏฐาน มโนธาตุนั้นเป็น
ธรรมชาติประกอบด้วยอุเบกขาอย่างเดียว.

มโนวิญญาณธาต ปน ทูริธา
สาธารณา อสาธารณา จ. ตตถ
สาธารณา อุเปกฺขาสหคตาเหตุกิริยา
ฉฬารมณวิชานนลกขณา, กิจฺจวเสน
ปณฺจทวารมโนทฺวาเรสุ โวฏฺฐวณา-
วชฺชนรสา, ตถาภาวปจฺจุปฏฺฐานา,
อเหตุกวิปากมโนวิญญาณธาตฺภวฺจกานํ
อณฺตรูปคมปฏฺฐานา.

ส่วนมโนวิญญาณธาต ก็มี ๒ อย่างคือ
เป็นสาธารณะและเป็นอสาธารณะ. ใน ๒
อย่างนั้น มโนวิญญาณธาตที่เป็นสาธารณะ
เป็นอเหตุกิริยาที่สทรคตด้วยอุเบกขา มี
ความรู้แจ้งอารมณ์ทั้ง ๖ เป็นลักษณะ มี
โวฏฐัพพะและอวัชชนะ ในปณฺจทวารและ
มโนทวารด้วยอำนาจแห่งกิจเป็นรส มีภาวะ
อย่างนั้นเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความไปปราศ
แห่งอเหตุกวิปากมโนวิญญาณธาต และภวังค์
อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นปทัฏฐาน.

๑ ฉ. โวฏฐัพพนา...

คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธรคค บ.พ. ๕-๖

รูปาวจร ปน อรูปาวจรณจ กุสล
วีย ปณจวิธ จตุพพิณณ โหติ. อรหค
อุปตฺติวเสเนว จสฺส กุสลโต วิเสโส
เวทิตฺพโหติ. เอว สพฺพมฺปิ ตีสฺส ภูมิสฺส
วีสตีวธ กิริยวิญญาณ โหติ.

ส่วนกิริยาวิญญาณ ที่เป็นรูปาวจรและ
อรูปาวจรมี ๕ ดวง และ ๔ ดวง เหมือน-
อย่างกุศลวิญญาณ. ก็พึงทราบความต่างกัน
แห่งกิริยาจิตนั้น จากกุศลจิตนี้ ด้วยอำนาจ
แห่งความเกิดขึ้น แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย
เท่านั้นแล. กิริยาวิญญาณทั้งหมดใน ๓ ภูมิ
มี ๒๐ ดวง ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

อาการของวิญญาณทั้งหมด ๑๔ อย่าง

๔๕๕. อิติ เอกวิสติกุสลานี
ทฺวาทสากุสลานี จตฺตีสวีปากานี
วีสติกิริยานีติ สพฺพานิปิ เอกุนนฺวตีวิญญาณานี
โหนติ. ยานี ปฏิสฺสนธิภวฺจฺจวชฺชชนทสฺสน-
สวณฆายนสายนมุสนสมฺปฏิจฺจนสนฺตีรณ-
โวฏฺฐวณชวณตทารมฺมณจฺติวเสเน จุทฺทสฺสี
อากาเรหิ ปวตฺตุนฺตี.

๔๕๕. วิญญาณทั้งหมด คือกุศลวิญญาณ
๒๑ อกุศลวิญญาณ ๑๒ วิบากวิญญาณ ๓๖
กิริยาวิญญาณ ๒๐ เป็นวิญญาณ ๘๘ ดวง,
ซึ่งย่อมนั้นไปโดยอาการ ๑๔ อย่าง คือ
ปฏิสฺสนธิ ๑ ภวฺจฺจ ๑ อวชฺชชเน ๑ ทสฺสนะ
๑ สวณะ ๑ ฆายณะ ๑ สายณะ ๑ มุสนะ ๑
สมฺปฏิจฺจนะ ๑ สันตีรณะ ๑ โวฏฺฐัพพะ ๑
ชวณะ ๑ ตทารมฺมณะ ๑ จุติ ๑.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑. ปฏิสนธิ

กถิ ? ยथा हि อฏฺจนฺนิ ปฏิสนธิเป็นอย่างไร ? ก็ในกาลใด
 กามาวจรกุสลานํ อานุกาเวน เทวมนุสฺเสสุ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบังเกิดในหมู่เทวดาและ
 สัตฺตว นินฺพตฺตุนฺติ, ตथा เนสิ มนุषฺยํ ด้วยอานุภาพแห่งกามาวจรกุสล ๘
 มรณกาลे ปจฺจุปฏฺฐิตํ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคฺคิ- ควณ ในกาลนั้น วิบากจิต ๘ ควณ คือ
 นิมิตฺตทานํ อณฺตรํ อารมฺมณํ กตฺวา สเหตุกกามาวจรวิบาก ๘ ควณ และ
 อฏฺฐ สเหตุกกามาวจรวิปากานิ มนุสฺเสสุ อเหตุกวิบากมโนวิญฺญาณธาตุ อันสทรคตด้วย
 ปณฺทกาภิภาวํ อาปชฺชमानานํ ทุพฺพล- อุเบกขา อันเป็นวิบากแห่งทวิเหตุกกุสล
 ทฺวิเหตุกกุสลวิปากอุเบกฺขาสหคตาเหตุก- อย่างเพลลาของพวกสัตว์ ที่ถึงความเป็น
 วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ จาคิ ปฏิสนฺธิวเสน บัดเพาะก็เป็นต้น ในหมู่มนุษย์ กระทำกรรม
 นว วิปากจิตฺตานิ ปวตฺตุนฺติ. ยथा กรรมนิमितและคตินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่ง
 รูปาวจรรูปาวจรกุสลานุกาเวน รูปา- ปราภฏฺฐิในเวลาใกล้จะตายของสัตว์เหล่านั้น
 รูปภเวสุ นินฺพตฺตุนฺติ, ตथा เนสิ ให้เป็นอารมณ์ ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจ
 มรณกาลे ปจฺจุปฏฺฐิตํ กมฺมนิมิตฺตเมว^๑ ปฏิสนธิ. ในกาลใด สัตว์ทั้งหลาย ย่อม
 อารมฺมณํ กตฺวา นว รูปารูปาวจรวิปากานิ บังเกิดในรูปภพและอรุภพ ด้วยอานุภาพ
 ปฏิสนฺธิวเสน ปวตฺตุนฺติ. แห่งรูปาวจรกุสลและอรุรูปาวจรกุสล ในกาล
 นั้น รูปาวจรวิปากและอรุรูปาวจรวิปาก ๘ ควณ

^๑ ม . กมฺมกมฺมนิมิตฺตเมว .

กระทำกรรมนิมิตอย่างเดียวกัน ที่ปรากฏใน เวลาใกล้จะตายของสัตว์เหล่านั้น ให้เป็น อารมณ์ ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

ยทา ปน อกุสลานุภาเวน อปาเย
นิพพุตุนติ, ตทา เนสึ มรณกาลे
ปจฺจุปฏิจิติ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคคตินิมิตฺตานิ
อณฺฑตริ อารมฺมณิ กตฺวา เอกา อกุสล-
วิปากาเหตุกมฺโนวิญญานธาตฺว ปฏิสนธิวเสน
ปวตฺตตีติ เอวึ ตาเวตฺถ เอกุณวีสตียา
วิปากวิญญานานิ ปฏิสนธิวเสน ปวตฺติ
เวทิตฺตพพา.

อนึ่ง ในกาลใด สัตว์ทั้งหลาย ย่อม บังเกิดในอบายด้วยอำนาจแห่งอกุศล ใน กาลนั้น อเหตุกมโนวิญญานธาตฺว อันเป็น วิบากแห่งอกุศลดวง ๑ กระทำกรรม กรรม- นิมิตและคตินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ปรากฏ ในเวลาใกล้จะตายของสัตว์เหล่านั้นให้เป็น อารมณ์ เป็นไปด้วยอำนาจปฏิสนธิ ฟังทราบ ความเป็นไปด้วยอำนาจปฏิสนธิ แห่งวิปาก- วิญญาน ๑๘ ดวง ในวิญญานชั้นนี้เทศ ด้วย ประการดังกล่าวมาฉะนี้ก่อน.

๒. ภวังค์

ปฏิสนธิวิญญาเณ ปน นิรุทฺเธ
ตี ตี ปฏิสนธิวิญญาณมนุพฺพฐมานิ ตสฺส
ตสฺสเสว กมฺมสฺส วิปากภูตํ ตสฺสมิณ-
เณวารมฺมเณ ตาทิสฺสเมว ภวฺงฺกวิญญาณิ

ก็เมื่อปฏิสนธิวิญญานดับไปแล้ว วิญญาน ชื่อว่า ภวังควิญญาน เป็นเช่นนั้นแหละ ใน อารมณ์นั้นเอง อันเป็นวิบากแห่งกรรมนั้น ๆ นั้นแหละ ย่อมเป็นไปตามปฏิสนธิวิญญาน

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นาม ปวตุตติ, ปุณปี ตาหิสึ ปุณปี นั้น ๆ เมื่อไม่มีจิตตูปบาทอื่นที่ตัดความสืบทอด
 ตาหิสุนติ เอว อสติ สนฺตานุวินิวตฺตเก (แห่งภวังค์) ภวังควิญญาณ ก็ย่อมเป็นไป
 อณฺณสมึ จิตฺตูปปาเท นทีโสติ วย มีจำนวนนับประมาณไม่ได้ ในเวลาก้าวลง
 สฺปิณฺ อปฺสฺสโต นิตฺโทกฺกมณกาลาทีสุ สู่ความหลับของผู้ไม่ฝันเห็นเป็นต้น อย่างนี้
 อปริมาณสงฺขมฺปิ ปวตุตติเยวติ เอว คือ เป็นเช่นนั้น แม้อีก เป็นเช่นนั้น แม้อีก
 เตสฺยเณว วิณฺณาณานํ ภวํกฺวเสนาปิ เหมือนดังกระแสแห่งแม่น้ำ ฟุ้งทราบความ
 ปวตุตติ เวทิตพฺพา. เป็นไป แม้ด้วยอำนาจภวังค์แห่งวิญญาณ
 เหล่านั้นแหละ อย่างนี้.

๓. อาวัชชนะ

เอว ปวตุเต ปน ภวํกฺสนฺตฺตานเ ก็เมื่อความสืบทอดแห่งภวังค์ เป็นไป
 ยทา สฺตฺตฺตานํ อินฺทฺริยานิ อารมฺมณฺค- อย่างนั้น ในกาลใด อินทรีย์ทั้งหลายของ
 คหณฺกฺขมานิ โทหฺติ, ตทา จกฺขุสฺสฺสาปาถคเต เหล่าสัตว์ควรแก่การรับอารมณ์ ในกาลนั้น
 รุเป รุปี ปฏฺิจฺจ จกฺขุสฺสฺสาทสฺส เมื่อรูปปรากฏทางจักขุ การกระทบจักขุ-
 ฆญฺญา โทหฺติ, ตโต ฆญฺญานฺนฺภาเวน ประสาท ย่อมมีเพราะอาศัยรูป, ต่อนั้น
 ภวํกฺจลนํ โทหฺติ, อถ นิริทฺเต ภวํกฺ ความไหวแห่งภวังค์ ย่อมมีด้วยอำนาจแห่ง
 ตเทว รุปี อารมฺมณฺ กตฺวา ภวํกฺ การกระทบ ครั้นเมื่อภวังค์ดับแล้ว ย่อมเกิด
 วิจฺฉินฺทฺมานา วย อาวชฺชนกฺิจฺจ กิริยามโนธาคฺ ทำรูปนั้นแหละให้เป็นอารมณ์
 สาธยฺมานา กิริยมโนธาคฺ อุปฺปชฺชติ. เป็นดังตัดภวังค์ให้สำเร็จกิจ คือ อาวัชชนะ
 โสตฺทวาราทิสฺปิ เอเสว นโย. (การคำนึง). แม้ในโสตทวารเป็นต้น ก็มี

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มโนทวาระ ปน จพิเชปี อารมมณ นัยนี้แหละ. แต่ในมโนทวาร เมื่ออารมณทั้ง
 อาปาตคเต ภวงฺกจลนानนฺตริ ภวงฺก ๖ อย่างมาปรากฏ ย่อมเกิดอเหตุกิริยา-
 วิจฺฉินฺทมานา วิย อาวชฺชนกิจฺจ มโนวิญญาณธาตุ ที่สทรคตด้วยอุเบกขา เป็น
 สาธยฺมานา อเหตุกิริยมโนวิญญาณธาตุ เหมือนดั่งตัดภวังค์ ในลำคับการไหวแห่ง
 อุปฺปชฺชติ อุปฺเภกฺขาสทคตาคติ เหว ภวังค์ ให้สำเร็จกิจคืออ่าวชฺชนะขึ้น ฟัง
 ทฺวินฺนํ กิริยวิญญาณํ อ่าวชฺชนวเสณ ทราบความเป็นไปด้วยอำนาจอ่าวชฺชนะแห่ง
 ปวตฺติ เวทิตฺตพพา. กิริยาวิญญาณทั้ง ๒ ดวง ด้วยประการ
 ดังกล่าวมาฉะนี้.

**๔-๘. ทัสสนะ สวณะ ฆายณะ สายนะ
 ศุสนะ**

อ่าวชฺชนานนฺตริ ปน จกฺขุทฺวาระ ก็ในลำคับแห่งอ่าวชฺชนะ จักขุวิญญาณ
 ทาว ทสฺสนกิจฺจ สาธยฺมานิ อันมีจักขุประสาทเป็นที่ตั้ง ให้สำเร็จกิจ คือ
 จกฺขุอุปฺสาทวตฺตูกิ จกฺขุวิญญาณํ, ทัสสนะ (การเห็น) เป็นไปในจักขุทวาร
 โสตฺทวาราทิสฺสุ สวณาทิกิจฺจ สาธยฺมานานิ ก่อน โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ
 โสตฆานชิวหากายวิญญาณานิ ปวตฺตุนฺติ. และกายวิญญาณ ก็ให้สำเร็จกิจ คือ สวณะ
 ตานิ อิกฺกุสอิกฺกุสมชฺชตฺเตสฺสุ วิสเยสฺสุ (การได้ยิน)เป็นต้น เป็นไปในโสตทวาร
 กุสลวิปากานิ, อนิกฺกุจานิกฺกุสมชฺชตฺเตสฺสุ เป็นต้น. วิญญาณเหล่านั้น เป็นไปใน
 วิสเยสฺสุ อกุสลวิปากานีติ เหว ทสฺสนํ อิกฺกุสอารมณฺและอิกฺกุสมชฺชตฺตอารมณฺ เป็นกุศล-

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิปากวิญญานานํ ทสฺสนสฺสวนฆายน- วิปาก เป็นไปในอนิฏฐารมณํ และอนิฏฐ-
สายนมุสนวเสณ ปวตฺติ เวทิตพฺพา. มัชฌัตตารมณํ เป็นอกุศลวิปาก พึงทราบ
 ความเป็นไปด้วยอำนาจทสฺสนะ (การเห็น)
สฺวนะ (การได้ยิน) ฆายนะ (การไต่กลิ่น)
สายนะ (การลิ้มรส) และมุสนะ (การ-
 ถูกต้อง) แห่งวิปากวิญญานทั้ง ๑๐ ดวง
 ด้วยประการดังกล่าวมาดังนี้.

ธ. สัมปฏิจฉนะ

"จกฺขุวิญญานธาตฺยา อฺปฺปชฺชิตฺวา ก็เพราะพระบาลีว่า "จิต มโน มานัส
 นิริทฺตสมนฺนตรา อฺปฺปชฺชติ จิตฺตํ มโน ฯลฯ มโนธาตฺอันเกิดแต่จิตนั้น ย่อมเกิดขึ้น
 มานสํ ฯเปฯ ตชฺชา มโนธาตฺ"^๑คืออาทิวจนโต ในลำดับแห่งการเกิดดับ ของจักขุวิญญาน-
 ปน จกฺขุวิญญานาทีนํ อนนฺตรา เตสฺสญฺเวย ธาตฺ" เป็นต้น ในลำดับของจักขุวิญญาน
 วิสยํ สัมปฏิจฺจมานา กุสลวิปากานนฺตรํ เป็นต้น ก็ย่อมเกิดมโนธาตฺที่เป็นกุศลวิปาก
 กุสลวิปากา, อกุสลวิปากานนฺตรํ ในลำดับแห่งกุศลวิปาก เกิดมโนธาตฺที่เป็น
 อกุสลวิปากา มโนธาตฺ อฺปฺปชฺชติ. เอว อกุศลวิปาก ในลำดับแห่งอกุศลวิปากขึ้น
 ทฺวินนํ วิปากวิญญานานํ สฺมฺปฏิจฺจนวเสณ รับอารมณ์แห่งจักขุวิญญานเป็นต้น เหล่านั้น
 ปวตฺติ เวทิตพฺพา. นั้นแหละ. พึงทราบความเป็นไปด้วยอำนาจ

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๑๑๐.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สัมปฏิจฉนะ แห่งวิปากวิญญาณทั้ง ๒ ดวง
อย่างนี้.

๑๐. สันตีระณะ

"มโนธาตุยาปิ อุปปชชิตวา ก็เพราะพระบาลีว่า "จิต มโน
 นิรุทธสมนุนตรา อุปปชชติ จิตตํ มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่จิตนั้น
 มานสิ ฯเปฯ ตชชา มโนวิญญาณธาตุ"^๑ ย่อมเกิดขึ้น ในลำดับแห่งการเกิดดับ
 วจนโต ปน มโนธาตุยา สัมปฏิจฉิตเมว ไปแม้แห่งมโนธาตุ" ดังนี้ ย่อมเกิดวิปาก-
 วิสัย สนฺตีระยมาณา อกุสลวิปากมโนธาตุยา อเหตุกมโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นอกุสลวิปาก
 อนนุนตรา อกุสลวิปากา, กุสลวิปากาย ในลำดับแห่งอกุสลวิปากมโนธาตุ ที่เป็น
 อนนุนตรา กุสลวิปากา^๒ อิกฺขารมมณเฏ กุสลวิปาก ในลำดับแห่งกุสลวิปากมโนธาตุ
 โสมนสุสสทกตา อิกฺขมชฺชตฺเต อุเบกฺขา- ที่สทรคด้วยโสมนัสในอิกฺขารมณฺ์ ที่สทรค
 สทกตา อุปปชชติ วิปากาเหตุกมโน- ด้วยอุเบกขา ในอิกฺขมชฺชตฺตารมณฺ์ ขึ้น
 วิญญาณธาตุติ เอวํ ตินฺนํ วิปากวิญญาณํ พิจารณาอารมณ์ที่มโนธาตุรับไว้แล้วนั้นและ
สนฺตีระณวเสน ปวตฺติ เวทิตพฺพา. พึงทราบความเป็นไป ด้วยอำนาจสันตีระณะ
 แห่งวิปากวิญญาณ ๓ ดวง ด้วยประการ
 ดังกล่าวมาจะนี้.

^๑ อภี. วิ. ๓๔/๑๑๑.

^๒ ฉ. กุสลวิปากาติ ปาโรจ น ทิสฺสติ.

๑๑. โวภูษัณณะ

สนฺตึรณานนฺตรํ ปน ตเมว วิสยํ   ก็ในลำดับแห่งสันตึรณะ   ย่อมเกิด
 ววฺกุจฺจาปยมาณา อุมฺปชฺชติ กิริยาเหตุก-   กิริยาอเหตุกมโนวิญญานธาตุ   ที่สทรคด้วย
 มโนวิญญานธาตุ อุมฺเปกฺขาสหคตาคติ เอวํ   อุมฺเบกฺขา กำหนดอารมณ์นั้นแหละ   ฟังทราบ
 เอกสฺเสว   กิริยมโนวิญญานสฺส   ความเป็นไปด้วยอำนาจโวภูษัณณะ   แห่ง
โวภูจฺจนวเสณ ปวตฺติ เวทิตฺตพฺพา.   กิริยามโนวิญญานดวงเดียวกันนั้น   ด้วย
 ประการดังกล่าวมาดังนี้.

๑๒. ชวนะ

โวภูจฺจนานนฺตรํ ปน สเจ มหนฺตํ   ก็ในลำดับแห่งโวภูษัณณะ   ถ้าอารมณ์
 โทติ รูปาทีอารมฺมณํ, อถ ยถาววฺกุจฺจาปิเต   มีรูปเป็นต้นเป็นมหันตารมณ์   ลำดับนั้น ชวนะ
 วิสเย อฏฺฐจฺจนํ   วา กามาวจรกุสลานํ   ย่อมแล่นไป ๖ ขณะบ้าง ๗ ขณะบ้าง   ใน
 ทฺวาทสฺสนํ   วา อกุสลานํ นวฺจนํ   วา   อารมณ์ตามที่กำหนดไว้   ด้วยอำนาจแห่ง
 อวเสสคามาวจรกิริยานํ อณฺตฺตรวเสณ จ   กามาวจรกุสล ๘ ดวงบ้าง อกุสล ๑๒ ดวง
 สตฺต วา ชวนานํ ชวนฺตํ เอส ตาว   บ้าง กามาวจรกิริยาที่เหลือ ๘   ดวงบ้าง
 ปณฺจทฺวาเร นโย.   อย่างใดอย่างหนึ่ง   นี้เป็นนัยในปัญจทวาร
 ก่อน.

มโนทฺวาเร ปน มโนทฺวาราวชฺชชนา-   ส่วนในมโนทวาร   กามาวจรชวนะ
 นนฺตรํ ตานิเยว. โคตฺตรภุโต อุตฺถํ   เหล่านั้นแหละ   ย่อมแล่นไปในลำดับแห่ง
 รูปาจรโต ปณฺจ กุสลานํ ปณฺจ กิริยานํ,   มโนทวาราวชฺชชณะ.   เหนือโคตรภูขึ้นไป

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อรุปาวจรโต จตุตตาริ กุสลานิ จตุตตาริ บรรดาชวณะเหล่านี้ คือ ฝ่ายอรุปาวจร
 กิริยานิ, โลกุตตรโต จตุตตาริ มกุคจิตตานิ กุศลชวณะ ๕ กิริยาชวณะ ๕ ฝ่ายอรุปาวจร
 จตุตตาริ ผลจิตตานีติ อิเมสุ ยั ยั กุศลชวณะ ๔ กิริยาชวณะ ๔ ฝ่ายโลกุตระ
 ลหุชปะจยั โทติ, ตั ตั ชวตีติ เอวิ มรรคจิต ๔ ผลจิต ๔ ชวณะใด ๆ ใต้ปัจจย
 ปณจปณาสาย กุสลากุสลกิริยวิปาก- แล้ว ชวณะนั้น ย่อมแล่นไป ฟังทราบ
 วิญญาณานิ ชวณะเสน ปวตติ เวทิตพพา. ความเป็นไปด้วยอำนาจชวณะ แห่งกุศล-
 วิปากวิญญาณ อกุศลวิปากวิญญาณ และ
 กิริยาวิปากวิญญาณ ๕๕ ดวง ทั่วประการ
 ดังกล่าวมาจะนี้.

๑๓. ตทาร์มมณะ

ชวณาวसानะ ปน สเจ ปณจทวาระ ก็ในที่สุดแห่งชวณะ ถ้าอารมณ์เป็น
 อติมหนตัม มโนทวาระ จ วิญญูตมารมมณัม อติมหันตารมณัมในปัญจทวาร และเป็นอารมณ์
 โทติ, อถ กามาวจรสตุตทานิ กามาวจร- ที่ปรากฏชัดในมโนทวาร ลำดับนั้น ในที่สุด
 ชวณาวसानะ อิกุจจารมมณาทีนั ปุริมกมม- กามาวจรชวณะ ของเหล่ากามาวจรสัตว์
 ชวณจิตตาทินณจ วเสน โย โย ก็จะเกิดวิปากวิญญาณ ในบรรดาเหตุก-
 ปจจโย ลหุโธ โทติ, ตสฺส ตสฺส วเสน กามาวจรวิปาก ๘ ดวง และในบรรดา
 อฏฺฐสฺส สเหตุกกามาวจรวิปากเกสุ ตีสุ วิปากเหตุกมโนวิญญาณธาตุ ๓ ดวง ดวงใด
 วิปากาเหตุกมโนวิญญาณธาตุสุ จ อณฺณตริ ดวงหนึ่งขึ้นติดตามชวณะ ที่แล่นไปในอารมณ์
 ปฏฺฐิสตคตัม นาวั ออนุพนธมานัน อื่น แต่อารมณ์ของภวังค์ เหมือนน้ำที่ไหล

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กัญจิอนุตร์^๑ อุทกมิว ภวงค์สสารมณโฑ ไปทวนกระแสในขณะนิกหน้อย คิดตาม
 อดณสมิ อารมมณเ ชวิติ ชวนมนุพฺพธนต์ เรือที่แล่นไปทวนกระแส ๒ ขณะ หรือ
 หุวิกขตุคฺ สกึ วา วิปากวิญญานํ ขณะเดียว ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ที่ตน
 อุปฺปชฺชติ. ตเทตฺติ ชวนาวสาเน ภวงค์ส ได้ด้วยอำนาจแห่งอิฏฐารมณํเป็นต้น ด้วย
 อารมมณเ ปวตฺตนาเรหิ สมานํ ตสฺส อำนาจแห่งกรรมเก่า และด้วยอำนาจแห่ง
 ชวนสฺส อารมมณํ อารมมณํ กตฺวา ชวนจิตเป็นต้น. วิปากวิญญานํนั้น เป็นจิต
 ปวตฺตตฺตา ตทารมมณฺนติ วุจฺจติ. เอวํ ควรแก่ความเป็นไปในอารมณํ แห่งภวังค์
 เอกาทสนฺนํ วิปากวิญญานํ ตทารมมณ- ในที่สุดแห่งชวณะ ท่านเรียกว่า ตทารมมณะ
วเสน ปวตฺติ เวทิตฺตพฺพา. เพราะทำอารมณํของชวณะนั้นให้เป็นอารมณํ
 เป็นไป. พึงทราบความเป็นไปด้วยอำนาจ ตทารมมณะ แห่งวิปากวิญญาน ๑๑ ดวง
 อย่างนี้.

๑๔. จุติ

ตทารมมณาวสาเน ปน ปุน ก็ในที่สุดแห่งตทารมมณะ ภวังค์
 ภวงค์เมว ปวตฺตติ, ภวงค์ วิจฺฉินฺเน นั้นเองยังเป็นไปอีก เมื่อภวังค์ขาดแล้ว
 ปน อาวชฺชนาทีนติ เอวํ ลหุทปฺปจฺย วิถิวิญญานทั้งหลายมีอวัชชณะเป็นต้น ก็ยัง
 จิตฺตสนฺตานํ ภวงค์านนฺตรํ อาวชฺชนํ เป็นไปอยู่อีกแล ความสืบทอดแห่งจิตที่ได้
 อาวชฺชนานนฺตรํ ทสฺสนาทีนติ จิตฺตนิยม- ปัจจัยแล้ว ก็ย่อมเป็นไปแล้ว ๆ เล่า ๆ

^๑ กัญจิ ขณฺตรนฺติ ฎีกา.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วเสเนว ปุณฺณปุณฺนี ทาว ปวตฺตติ, ด้วยอำนาจแห่งจิตนิยม คืออวิชชณะเป็นไป
 ยาว เอกสฺมี ภเว ภวฺจฺจสฺส ปริกฺขโย. ในลำดับแห่งภวังค์ ทัสสนะเป็นต้นเป็นไป
 เอกสฺมี หิ ภเว ยํ สหฺพฺพจฺฉิมฺมิ ในลำดับแห่งอวิชชณะ ด้วยประการ
 ภวฺจฺจจิตฺตํ, ตํ ตโต ภวโต^๑ จวนฺตฺตา ตังกล่าวมาจะนี้ トラบเท่าจนาวัจค์สิ้นไป
 จุตีติ วุจฺจติ. ตสฺมา ตมฺปิ เอกฺกนวิสฺตีวิธเมว ในภพหนึ่ง. จริงอยู่ ในภพหนึ่ง ภวังคจิต
 โหติ. เอวํ เอกฺกนวิสฺตียา วิปาก- ที่เป็นดวงสุดท้ายของจิตทุกดวง ท่าน
 วิญญานานํ จุตีวเสน ปวตฺตติ เวทิตฺตฺวา. เรียกว่าจุติ เพราะเคลื่อนจากภพนั้น.
 เพราะเหตุนี้ ภวังคจิตแม้ก็มี ๑๙ ดวง
 เหมือนกัน. ฟังทราบความเป็นไป ด้วย
อำนาจจุติ แห่งวิปากวิญญาน ๑๙ ดวง
 อย่างนี้.

จุติโต ปน ปุณฺ ปฏฺิสนฺธิ, ปฏฺิสนฺธิโต ก็ต่อจากจุติก็เป็นปฏิสนธิอีก ต่อจาก
 ปุณฺ ภวฺจฺจกฺกนฺติ เอวํ ภวคฺคิฉิตฺตินิวาเสสฺส ปฏิสนธิก็เป็นภวังค์อีกแล ความสืบทอดแห่งจิต
 สัสมานานํ สตฺตฺตานํ อวิจฺฉินฺนํ ของสัตว์ทั้งหลายผู้ท่องเที่ยวไป ในภพคติรัฐติ
 จิตฺตสนฺตฺตานํ ปวตฺตติเยว. โย ปเนตฺถ และนิवासทั้งหลาย ย่อมเป็นไปไม่ขาดสาย
 อรหฺตฺตํ ปาปฺณาติ, ตสฺส จุติจิตฺเต ที่เดียว ด้วยประการดังกล่าวมาจะนี้แล. ก็
 นิรุทฺธเ นินฺรุทฺธเมว โหติติ. ในบรรดาสัตว์เหล่านี้ ผู้ใดบรรลุลุอรหัต เมื่อ

^๑ ฉ. ภวโตติ ปาโร น ทิสฺสติ.

จุดจิตของผู้นั้นดับแล้ว ก็เป็นอันดับที่เดียว
ฉะนี้แล.

อิทั วิณฺณานุกฺขนุเช วิตุถารกถามุขี.   นี้เป็นกถามุขโดยพิสดารในวิณฺญาณชั้น ๖.

เวทนามากุขนุชกถา

กถาว่าด้วยเรื่องเวทนาชั้น ๖

๔๕๖. อิทานิ ยํ วุตฺตํ "ยงฺกิญฺจิ...
เวทยิตลกุขณํ สพฺพนฺตํ เอกโต กถฺวา
เวทนามากุขนุโช เวทิตพฺโพ"ติ, เอกถาปิ
เวทยิตลกุขณํ นาม เวทनाव. ยถาห
"เวทยติ เวทยตีติ โข อาวุโส, ตสฺมา
เวทนาติ วุจฺจตี"ติ? สํ ปน
เวทยิตลกุขณเณ สภาวโต เอกวิธาปิ
ชาติวเสน ทิวิธา โหติ กุสลา อกุสลา
อပ္พยากตา จ"^๑

๔๕๖. บัคนี้ จะวินิจฉัยแม้ในคำที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า "พึงทราบเวทนาชั้น ๖
โดยรวมเอาธรรมชาติ ที่มีการเสวยอารมณ์
เป็นลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นทั้งหมดเข้า
ด้วยกัน" ดังนี้ต่อไป ธรรมชาติ ชื่อว่า
มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ ชื่อว่าเวทนา
นั่นเอง. ดังที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า
"อฺภกรอาวุโส ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
ธรรมชาติที่รู้สึกแล เพราะเหตุนั้น พระผู้มี

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๓๘.

^๒ ฉ. จาติ.

พระภาคจึงตรัสเรียกว่า เวทนา" ดังนี้.
ก็เวทนานั้นว่าโดยลักษณะ คือการเสวย-
อารมณ์ แม้มืออย่างเดียวโดยสภาพ เป็น ๓
อย่าง ด้วยอำนาจแห่งชาติ คือ กุศล อกุศล
และอัพยากฤต.

ตตถ กามาวจร โสมนสุสุเปกขา-
ณาสงฺขารเภทโต อฏฺฐวิธุนฺติอาทีนํ
นเยน วุตฺเตน กุสลวิญฺญาณเณ
สมฺปยุตฺตา กุสลา, อกุสเลน สมฺปยุตฺตา
อกุสลา, อพฺยาเกตฺน สมฺปยุตฺตา
อพฺยากตาติ เวทิตฺตพฺพา. สํ สภาวเภทโต
ปญฺจวิธา โหติ สุขํ ทุกฺขํ โสมนสุสํ
โทมนสุสํ อฺเปกฺขาติ.

ในเวทนา ๓ อย่างนั้น เวทนาที่
สัมปยุตด้วยกุศลวิญญาณ ที่กล่าวไว้โดยนัย
เป็นต้นว่า กามาวจรมี ๘ อย่าง โดยความ
ต่างแห่งโสมนัส อฺเบกขา ญาณและสังขาร
พึงทราบว่ ชื่อว่ากุศลเวทนา เวทนาที่
สัมปยุตด้วยอกุศลวิญญาณ พึงทราบว่ ชื่อว่า
อกุศลเวทนา เวทนาที่สัมปยุตด้วย
อัพยากฤตวิญญาณ พึงทราบว่ ชื่อว่า
อัพยากฤตเวทนา. เวทนานั้น ว่าโดยความ
ต่างแห่งสภาพ มี ๕ อย่าง คือ สุข ทุกฺข
โสมนัส โทมนัส อฺเบกขา.

ตตถ กุสลวิปาเกน กายวิญฺญาณเณ
สมฺปยุตฺตํ สุขํ. อกุสลวิปาเกน ทุกฺขํ.
กามาวจรโต จตฺตฺติ กุสเลหิ, จตฺตฺติ

ในเวทนา ๕ อย่างนั้น สุข สัมปยุต
ด้วยกายวิญญาณ อันเป็นกุศลวิปาก. ทุกฺข
สัมปยุตด้วยกายวิญญาณ อันเป็นอกุศลวิปาก.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สเหตุกวิปาเกหิ, เอเกน อเหตุกวิปาเกน, โสมนัส สัมปยุตด้วยวิญญาณ ๖๒ ดวงอย่างนี้
 จตุหิ สเหตุกกิริเยหิ, เอเกน คือฝ่ายกามาวจรวิญญาณ กุศล ๔ สเหตุก-
 อเหตุกกิริเยน, จตุหิ อกุสลเหหิ, วิบาก ๔ อเหตุกวิบาก ๑ สเหตุกกิริยา ๔
 รูปาวจรโต จเปตฺวา ปญฺจมชฺฌาน- อเหตุกกิริยา ๑ อกุศล ๔ ฝ่ายรูปาวจร-
 วิญญาณํ จตุหิ กุสลเหหิ จตุหิ วิปาเกหิ วิญญาณ เว้นปัญจมชฌานวิญญาณ กุศล ๔
 จตุหิ กิริเยหิ, โลกุตฺตรํ ปน ยสฺมา วิบาก ๔ กิริยา ๔ ส่วนโลกุตรวินญญาณ เพราะ
 อชฺฌานิกํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อญฺจ เหตุว่า โลกุตรวินญญาณ ชื่อว่า ไม่ประกอบ
 โลกุตฺตรานิ ปญฺจนํ ฌานานํ วเสน ด้วยฌานไม่มี ฉะนั้น โลกุตรวินญญาณ ๘ จึงมี
 จตฺตาฬีส โทนฺติ. เตสุ จเปตฺวา อญฺจ ๔๐ ด้วยอำนาจฌานทั้ง ๕. ในบรรดา
 ปญฺจมชฺฌานิกานิ เสเสหิ ทฺวตฺถีสาย โลกุตรวินญญาณ ๔๐ นั้น เว้นวิญญาณที่
 กุสลวิปาเกหิติ เอว โสมนสฺส ประกอบด้วยปัญจมชฌาน ๘ เสีย เหลือกุศล-
 ทฺวาสญฺญิยา วิญญาณเหหิ สมฺปยุตฺตํ. วิบาก ๓๒. โทมณัส สัมปยุตด้วยอกุศล-
 โทมณสฺส ทฺวี่หิ อกุสลเหหิ. อฺเปกฺขา วิญญาณ ๒. อฺเบกฺขา สัมปยุตด้วยวิญญาณ ๕๕
 อวเสสฺสปญฺจปญฺญาสาย วิญญาณเหหิ ดวงที่เหลือ.
 สมฺปยุตฺตา.

ตตฺถ อญฺจโณญฺจพฺพานุภาวนลกฺขณํ
 สุขํ, สมฺปยุตฺตานํ อฺปพฺรุหฺนรสํ, กายิก-
 อสฺสาทปจฺจุปฺภูจฺจํ, กายินฺทฺริยปทฺฏฺฐจฺจํ.

ในเวทนาทั้ง ๕ นั้น สุข มีการเสวย
 โณญฺจัพพะที่นำปรารธนาเป็นลักษณะ มีการ
 เพิ่มพูนสัมปยุตธรรมทั้งหลายขึ้นเป็นรส มี
 อัสสาทหะอันมีอยู่ในกายเป็นปัจจุปัฏฐาน มี
 กายินทรีย์เป็นปทัฏฐาน.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนิฏฐโผฏฐพพานุภวนลกฺขณํ ทุกขํ, ทุกขํ มีการเสวยโผฏฐัพพะที่ไม่น่า-
 สมฺปยุตฺตทานํ มิลาปนรสี, กายิกาพาธ- ปรรตนาเป็นลักษณะ, มีการลคสัมปยุต-
 ปจฺจุปฺภูจฺจํ, กายินฺทุริยปทฺฏจฺจํ. ธรรมทั้งหลายลงเป็นรส มีความเจ็บ
 ทา่กายเป็นปัจจุปัฏฐาน มีกายินทรีย์เป็น
 ปทฺฏฐาน.

อิกฺุจฺจารมฺมณานุภวนลกฺขณํ โสมนสฺสํ, โสมนสฺส มีการเสวยอิกฺุจฺจารมณเป็น
 ยถา ตถา วา อิกฺุจฺจการสมฺโภครสี, ลักษณะ มีการเสวยอารมณ์ โดยอาการที่
 เจตสิกอสฺสาทปจฺจุปฺภูจฺจํ, ปสฺสสฺสฺส- น่าปรารตนา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเป็นรส
 ปทฺฏจฺจํ. มีอัสสาทะ อันมีอยู่ในจิตเป็นปัจจุปัฏฐาน มี
 ปสฺสสฺสฺสเป็นปทฺฏฐาน.

อนิฏฺุจฺจารมฺมณานุภวนลกฺขณํ โทมนสฺสํ, โทมนสฺส มีการเสวยอารมณ์ที่ไม่น่า-
 ยถา ตถา วา อนิฏฺุจฺจการสมฺโภครสี, ปรรตนาเป็นลักษณะ มีการเสวยอารมณ์
 เจตสิกกาพาธปจฺจุปฺภูจฺจํ, เอกนฺเตเนว โดยอาการที่ไม่น่าปรารตนา ไม่อย่างใด
 ททยวตฺตฺตปทฺฏจฺจํ. ก็อย่างหนึ่งเป็นรส มีความเจ็บทางจิตเป็น
 ปัจจุปัฏฐาน มีททยวตฺตฺตโดยส่วนเดียวเท่านั้น
 เป็นปทฺฏฐาน.

มชฺชตฺตเวทยิตลกฺขณา อุกฺุเปกฺุชา, อุกฺุเบกฺุชา มีการเสวยอารมณ์เป็น
 สมฺปยุตฺตทานํ นาติอุปฺพุรฺุหนมิลาปนรสา, กลาง ๆ เป็นลักษณะ มีความไม่เพิ่มขึ้นนัก

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทฺธมฺมรค บ.ท. ๕-๑

ชาติวเสน ทิวิชา โหติ กุสลา อกุสลา ธรรมชาติที่จำได้ ธรรมชาติที่จำได้ เพราะ
 อพยากตา จ. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า
 สัญญา". ก็สัญญานั้นว่าโดยลักษณะ คือ
 ความจำได้ แม้มีอย่างเดียวโดยสภาพ ก็มี
 ๓ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งชาติ คือ กุศล
 อกุศล และอัพยากต.

ตตถ กุสลวิญญานสมฺปยุตฺตา กุสลา,
 อกุสลสมฺปยุตฺตา อกุสลา, อพยากต-
 สมฺปยุตฺตา อพยากตา. น ทิ ตํ
 วิญญานํ อตฺถิ, ยํ สณฺญา ยวิปยุตฺตํ,
 ตสฺมา ยตฺตโก วิญญานสฺส เกโท,
 ตตฺตโก สณฺญาชาติ.

ในสัญญา ๓ อย่างนั้น สัญญาที่สัมปยุต
 ด้วยกุศลวิญญาน เป็นกุศล สัญญาที่สัมปยุต
 ด้วยอกุศลวิญญาน เป็นอกุศล สัญญาที่สัมปยุต
 ด้วยอัพยากตวิญญาน เป็นอัพยากต.
 เพราะว่าวิญญานที่ไม่ประกอบกับสัญญา หามี
 ไม่ เพราะเหตุนี้ วิญญานมีประเภทเท่าใด
 สัญญาก็มีประเภทเท่านั้นแล.

สา ปเนสา เอว วิญญาณ
 สมฺปเปทาปี ลกฺขณาทีโต สพฺพาว
 สยฺชานนลกฺขณา, ตเทเวตฺตุนฺติ ปุณ
 สยฺชานนปจฺจยนิมิตฺตกณฺธรสา ทารุอาทีสุ
 ตจฺจกาทโย วีย, ยถาคทิตนิมิตฺตวเสน

ก็สัญญานั้น แม้มีประเภทเท่ากับ
 วิญญานอย่างนี้ ว่าโดยลักษณะเป็นต้นทั้งหมด
 ก็มีความจำได้เป็นลักษณะ มีการกระทำ
 เครื่องหมาย ที่เป็นปัจจัยแห่งความจำได้
 ต่อไปว่า นั้น คือสิ่งนั้นเอง เป็นรส เหมือน

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิเนเวสกรรมปัจจุภูจฺจนา หตฺถิตฺตสฺสกอนฺธา^๑
วีย, ยถาอุปภูจฺจิตฺตวิสยปทฺทฺจนา ทินฺนปฺริสเกสฺส
มิกโปตกานํ ปฺริสาคี อุปฺปนฺนสฺสณฺญา
วียาคี.

ข้างทั้งหลายมีข้างதாகเป็นต้น ทำเครื่อง-
หมายไว้ที่ตัวไม้เป็นต้นฉะนั้น มีการกระทำ
ความมั่นใจ ด้วยอำนาจเครื่องหมายตามที่
ยึดไว้เป็นปัจจุภูฐาน เหมือนคนตาบอดคลำ
ข้าง มีอารมณ์ตามที่ปรากฏเป็นปทัฐาน
เหมือนความจำได้ ที่เกิดขึ้นแก่ลูกเนื้อ
ทั้งหลาย ในหมู่คนที่ทำด้วยเห็นว่าเป็นคน
ฉะนั้นแล.

อิทํ สฺสณฺญาภุชฺชเช วิตุถารกถามุขี.

นี้เป็นถกามุขโดยพิสดารในสัญญาชั้นธ.

สงฺขารภุชฺชกถา

กล่าวด้วยเรื่องสังขารชั้นธ

๔๕๘. ยํ ปน วุตฺตํ ยงฺกิญฺจิ

๔๕๘. ก็ะวินิจฉัยในคำ ที่ข้าพเจ้า

อภิสงฺขรณฺนลภฺขณํ สพฺพนฺตํ เอกโต

กล่าวไว้ว่า พึงทราบสังขารชั้นธ โดยรวม

กตุวา สงฺขารภุชฺชโร เวทิตฺตฺโพทฺติ,

เอาธรรมชาติ ที่มีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ

^๑ ข. อ. ๒๔/๑๘๔-๘๕.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กุศลสังขาร

ตตถ กามาวจรปจฺมกุสลวิญญาณ-
 สมฺปยุตฺตา ตาว นียตา สรุเปน อากตา
 สตฺตวิสฺติ, เยวาทนกา จตฺตาโร,
 อนียตา ปณฺจาทิ จตฺตีส. ตตถ ผสฺโส,
 เจตนา, วิตฺกโก, วิจาโร, ปีติ, วีริย,
 ซีวิตฺ, สฺมาธิ, สทฺธา, สติ, หิริ,
 โอตฺตปฺปิ, อโลโก, อโทโส, อโมโห,
 กายปสฺสทฺธิ, จิตฺตปสฺสทฺธิ, กายลหฺตฺตา,
 จิตฺตลหฺตฺตา, กายมฺหฺตฺตา, จิตฺตมฺหฺตฺตา,
 กายกมฺมณฺณตฺตา, จิตฺตกมฺมณฺณตฺตา,
 กายปาคุณฺณตฺตา, จิตฺตปาคุณฺณตฺตา,
 กายชุกฺตา, จิตฺตชุกฺตาติ อิเม สรุเปน
 อากตา สตฺตวิสฺติ? ฌนฺโท, อธิโมกฺโข,
 มนสิกาโร, ตตรมชฺฌตฺตตฺตาติ อิเม
 เยวาทนกา จตฺตาโร? กรุณา, มุทิตา,
 กายทฺจฺจริตฺตวิริตฺติ, วจฺจฺทฺจฺจริตฺตวิริตฺติ,

ในบรรดาสังขารเหล่านั้น เบื้องต้น
 สังขาร ที่สัมปยุตด้วยกามาวจรกุศลวิญญาณ
 ดวงที่ ๑ มี ๓๖ คือ เป็นนียตะ มาแล้ว
 โดยสรูป ๒๗ เป็นเยวาทนกะ ๔ เป็น
 อนียตะ ๕. ในบรรดาสังขาร ๓๖ นั้น
 ผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร ปีติ วีริยะ ซีวิต
 สฺมาธิ สทฺธา สติ หิริ โอตตปปะ อโลกะ
 อโทสะ อโมหะ กายปสสทฺธิ จิตตปสสทฺธิ
 กายลหฺตฺตา จิตตลหฺตฺตา กายมฺหฺตฺตา
 จิตตมฺหฺตฺตา กายกมฺมณฺณตฺตา จิตตกมฺมณฺณตฺตา
 กายปาคุณฺณตฺตา จิตตปาคุณฺณตฺตา กายชุกฺตา
 จิตตชุกฺตา รวมเป็นสังขาร ๒๗ เหล่านี้
 มาโดยสรูป. ฉันทะ อธิโมกข์ มนสิการ
 ตตรมชฌตตตตต รวมเป็นสังขาร ๔ เหล่านี้
 เป็นเยวาทนกะ. กรุณา มุทิตา กายทฺจฺจริต-
 วิริตฺติ วจฺจฺทฺจฺจริตฺตวิริตฺติ มิจฺฉาซีววิริตฺติ รวมเป็น

^๑ อภี. ส. ๓๔/๔, อฏฺฐสาสิณี. ๒๒๕.
^๒ อฏฺฐสาสิณี. ๒๒๗.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มิจนาชีววิรตีติ อิมะ อนิยตา ปณฺจ? สังขาร ๕ เหล่านี้ เป็นอนิยตะ. เพราะ
เอเต ทิ กทาจิ อุပ္ปชฺชนฺติ, อุပ္ปชฺชมานาปิ สังขารเหล่านี้ เกิดขึ้นในกาลบางคราว
จ น เอกโต อุပ္ปชฺชนฺติ. ก็และแม้เมื่อเกิดขึ้น ก็หาเกิดขึ้นร่วมกันไม่.

อธิบายสังขาร

๑. ผัสสะ

๔๕๘. ตตฺถ ผุสฺสตีติ ผุสฺสโส. ๔๕๘. ในบรรดาสังขารเหล่านั้น
สุวายํ ผุสฺสนลกฺขณเณ. สงฺฆฏฺฏานรโส, สภาวธรรม ชื่อว่า ผัสสะ เพราะอรรถว่า
สนฺนิปาตปจฺจุปฺภุจฺจาโน, อาปาถคตวิสย- ถูกต้อง. ผัสสะนั้น มีความถูกต้องเป็น
ปทฺฐุจฺจาโน. อยฺยติ อรูปธมฺโมปิ ลักษณะ. มีความกระทบกันเป็นรส มีความ
สมาโน อารมฺมเณ ผุสฺสนากาเรเนว ประชุมกันเป็นปัจจุปัฏฐาน มีอารมณ์ที่มาถึง
ปวตฺตติ. เอกเทเสณ จ อนลฺลียมาโนปิ คลองเป็นปทฺฐุจฺจาโน. จริงอยู่ ผัสสะนี้ แม้
รูปํ วิย จกฺขุํ สทฺโท วิย จ โสตี เป็นอรูปธรรมก็ย่อมเกิดโดยอาการที่ถูกต้อง
จิตฺตมารมฺมณฺณจ สงฺฆฏฺฏเฏติ, ติกสนฺนิปาต- นั้นเองในอารมณ์. อนึ่ง ผัสสะ แม้ไม่ติดอยู่
สงฺฆาตสฺส อตฺตโน การณสฺส วเสน โดยส่วนหนึ่ง ก็ย่อมทำจิตและอารมณ์ให้
ปเวทิตตฺตา สนฺนิปาตปจฺจุปฺภุจฺจาโน. กระทบกันได้ เหมือนรูปกระทบจักขุ และ
ตชฺชาสมนฺนาหาเรน เจว อิฺนฺทฺริเยน จ เสี่ยงกระทบโสตะฉะนั้น ชื่อว่า มีความ

^๑ อฏฺฐสาลินี. ๒๒๔.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปริกขเต วิสเย อนนตราเยเนว^๑
 อูปชชนโต อาปาถคตวิสยปทฐาโนติ
 วุจจติ. เวทนาธิฏฐานภาวโต ปน
 นิจุจมุมกาวิ^๒ วีย ทฐุสพโพ.

ประชุมกันเป็นปัจจุฐาน เพราะปรากฏ
 ด้วยอำนาจเหตุของตน กล่าวคือการรวมกัน
 แห่งธรรม ๓ อย่าง. ท่านเรียกว่ามีอารมณ์
 ที่มาถึงคลองเป็นปฏฐาน เพราะเกิดขึ้นใน
 อารมณ์ ที่การประมวลกันเกิดขึ้นแต่ผัสสะนั้น
 และอินทรีย์แวดล้อมโดยไม่มีอันตรายนั้นเอง.
 ก็ผัสสะ ฟังเห็นเหมือนแม่โคไม่มีหนังกำพร้าว
 เพราะเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา.

๒. เจตนา

๔๖๐. เจตยตีติ เจตนา. อภิสนุทหตีติ
 อตุถโต. ส่า เจตนาภาวลกุชณา,
 आयुहनรसा, สัวิทหนปลจุปฐาณา
 สกัจจปรกัจจสาธิกา เชฏฐสัสสมทาวุททกั-
 อาทโย วีย. อจุจายิกกมมานุสสรณาทีสุ
 จ ปนายิ สมุပ္ยุตตานัน อุตสาหนภาเว^๓
 ปวตุตมานา ปากฎา โทติ.

๔๖๐. ธรรมชาติ ชื่อว่า เจตนา
 เพราะอรรถว่า ทำให้คิด. อธิบายว่า
 รวมตัวกัน. เจตนา นั้น มีความจงใจเป็น
 ลักษณะ มีความประมวลมาเป็นรส มีความ
 จัดแจงเป็นปัจจุฐาน มีการทำกิจของตน
 และกิจของคนอื่นให้สำเร็จ ดุจศิษย์ผู้ใหญ่
 และนายช่างผู้ใหญ่เป็นต้น. ก็และเจตนา

^๑ ม. อนนตราเยน.

^๒ ส. น. ๑๖/๑๒๐.

^๓ ฉ. อุตสหนภาเว.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เมื่อเป็นไปด้วยภาวะ ที่ทำให้สัมปยุตธรรม
ทั้งหลายยิ่งขึ้น ย่อมปรากฏในเวลาถึง
งานที่รีบด่วนเป็นต้น.

๓-๕. วิตก วิจารณ์ ปิติ

วิตกวิจารณ์ปิติ ยี่ วุตตพหุ
ลียา, คัม สหุพหุ ปฐวิกสิณนิเทศ
ปฐมชฎานาณณาย^๑ วุตตเมว.

คำใดที่จะพึงกล่าวใน วิตก วิจารณ์ และ
ปิติ คำนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วใน
การพรรณนาปฐมฌาน ในปฐมสิกขนิเทศ
นั้นแหละ.

๖. วิริยะ

๔๖๑. วิริยาโว วิริยัม. คัม อุตสาห-
ลักขณัม, สหชาตานิ อุปตถมกนรสี,
อสิสันทนภาวปัจจุปฐฐานัม, "สิวิคโค
โยนิโส ปทหตี"^๒ วจนโต สิวกปทฐฐานัม,
วิริยารมภวตถุปทฐฐานัม วา, สมุมา
อารทฐัม สหุพหุสมุปตฺตนิ มุลล โทตีติ
ทฐุพหุ.

๔๖๑. ความกล้าหาญ ชื่อว่า วิริยะ.
วิริยะนั้นมีความอุตสาหะเป็นลักษณะ มีความ
กล้าจนสหชาตธรรมทั้งหลายเป็นรส มีภาวะ
ไม่ห่อถอยเป็นปัจจุปฐฐาน มีความสังเวช
เป็นปทฐฐาน โดยพระบาลีว่า "ผู้สังเวช
แล้ว ย่อมบำเพ็ญเพียรโดยชอบ" ดังนั้นบ้าง
มีวัตถุประสงค์แห่งการเริ่มความเพียร เป็นปทฐฐาน

^๑ วิสุทธิมคค. ๑/๑๔๐.

^๒ อัง. จตุกก. ๒๑/๑๔๔.

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

บ้าง พึงเห็นว่า วิริยะ อัมบุคคลปรารภ
โดยชอบ ย่อมเป็นมูลแห่งสมบัติทั้งปวง.

๗. ชีวิต

๔๖๒. ชีวนุติ เตน, สยั วา ชีวติ,
ชีวนมตฺตเมว วา ตฺนุติ ชีวิต. ลกฺขณาทีนึ
ปนสฺส รูปชีวเต วุตฺตนเยเนว
เวทิตฺพพานิ. ตํ ทิ รูปธมฺมานํ ชีวิต,
อิทฺมรูปธมฺมานนฺติ อิทฺเมเวตฺถ นานากรณี.

๔๖๒. ธรรมชาติชื่อว่า ชีวิต เพราะ
อรรถว่า เป็นเหตุเป็นอยู่แห่งสหชาติธรรม
ทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ชีวิต เพราะ
อรรถว่าเป็นอยู่เอง อีกอย่างหนึ่ง ชีวิตนั้น
เป็นเพียงความเป็นอยู่เท่านั้น เพราะเหตุ-
นั้น ชื่อว่า ชีวิต. ส่วนลักษณะเป็นต้นแห่ง
ชีวิตนั้น พึงทราบตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว
ในรูปชีวิตนั้นแหละ. ก็ความต่างกันในชีวิต
ทั้ง ๒ นี้ ดังนี้เท่านั้น คือ ชีวิตนั้นเป็นชีวิต
แห่งรูปธรรมทั้งหลาย ชีวิตนี้ เป็นชีวิตแห่ง
อรูปธรรมทั้งหลาย.

๘. สมาธิ

๔๖๓. อารมฺมเณ จิตฺตํ สมี อาริยติ,
สมฺมา วา อาริยติ, สมาธานมตฺตเมว
วา เอตํ จิตฺตสฺสชาติ สมาธิ. โส

๔๖๓. ธรรมชาติ ชื่อว่า สมาธิ
เพราะอรรถว่าตั้งจิตไว้ในอารมณ์สม่าเสมอ
อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติ ชื่อว่าสมาธิ เพราะ

คุณหญิงนางเยาว์ จิตต์กุศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อวิสารลกฺขณ, อวิกฺเขปลกฺขณ วา, อรรถว่าตั้งจิตไว้ในอารมณ์โดยชอบ อีก-
 สหชาตานิ สมฺปิณฑรโส นฺทานิยจฺจณฺณานิ อย่างหนึ่ง ชื่อว่า สมาธิ เพราะอรรถว่า
 อุกกั วีย, อุปสมปฺจฺจปฏฺฐาโน, นี้เป็นเพียงความตั้งมั่นแห่งจิต นั้นเอง.
 วิเสสโต สุขปฏฺฐาโน, นิวาเต สมานัน มีความไม่พล่านไปเป็นลักษณะ
 ที่ปจฺจัน จิตฺติ วีย เจตโส จิตฺติ อีกอย่างหนึ่ง มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ,
 ทฺกฺขุโพ. มีความรวมสหชาตธรรมทั้งหลายไว้ เป็นรส
 คฺจฺจํ รวมนํจฺจํ สำหรับอาบให้เป็นก้อน ฉะนั้น
 มีความเข้าไปสงบเป็นปัจจุปัฏฐาน ว่าโดย
 พิเศษมีความสุขเป็นปทัฏฐาน ฟังเห็นว่าเป็น
 ความตั้งอยู่แห่งจิต คฺจฺจํ ความตั้งอยู่แห่ง
 เปลวประทีปในที่อัปลมฉะนั้น.

๕. สัทธา

๔๖๔. สทฺทหนฺติ เอตาย, สยํ ๔๖๔. ธรรมชาติ ชื่อว่า สัทธา
 วา สทฺทหฺติ, สทฺทหนฺมตฺตเมว วา เพราะอรรถว่าเป็นเหตุเชื่อ อีกอย่างหนึ่ง
 เอสาติ สทฺธา. สา สทฺทหนฺลกฺขณา, ธรรมชาติ ชื่อว่า สัทธา เพราะอรรถว่า
 โอกปฺปนลกฺขณา วา, ปสาทนรสา เชื่อเอง อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัทธา เพราะ
 อุกกปฺปสาทกมฺนิ วีย, ปกฺขนฺนรสา วา อรรถว่า ธรรมชาตินี้เป็นเพียงความเชื่อ
 โอมฺมุตฺตรณ^๑ วีย. อกาลุสฺสียปฺจฺจปฏฺฐาณา, เท่านั้น. สัทธานัน มีความเชื่อเป็นลักษณะ

^๑ ฉ. โอมฺมุตฺตรโณ.